

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ
УКРАЇНИ**

**ДЕРЖАВНИЙ БІОТЕХНОЛОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ**

Н.В. Шибасва, Т.О. Бабан, С.Є. Ткаченко

**СУЧАСНІ ЕКОНОМІЧНІ
ТЕОРІЇ**

**Навчальний посібник
для здобувчів третього (доктор філософії)
рівня вищої освіти**

Харків
2024

УДК 330.83(075.8)

Ш 55

Затверджено Вченою радою Державного біотехнологічного
університету

Протокол № 1 від 28.06.2024 р.

Рецензенти:

Шкодіна І. В., д.е.н., проф., проф. кафедри міжнародного бізнесу та економічної теорії Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна;

Власенко Т.А., д.е.н., проф., завідувачка кафедри економіки підприємства та організації бізнесу Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця.

Шибасва Н. В., Бабан Т. О., Ткаченко С.Є.

Ш 55 Сучасні економічні теорії: навчальний посібник. – Х.: ДБТУ, 2024. – 145 с.

ISBN 966–574–338–4

Навчальний посібник «Сучасні економічні теорії» охоплює весь комплекс навчально-методичного забезпечення, необхідного для самостійного вивчення дисципліни.

Навчальний посібник налічує 10 тем, кожна з яких містить базові навчально-методичні елементи: лекційний та ілюстративний матеріал, перелік питань для обговорення та перевірки знань, тестові завдання, рекомендовану літературу.

Призначений для підготовки здобувачів за третім рівнем вищої освіти «доктор філософії» спеціальності Економіка.

УДК 330.83(075.8)

© Шибасва Н.В., Бабан Т.О., 2024

© ДБТУ, 2024

Зміст

Вступ.....	5
Тема 1. Парадигма сучасної економічної теорії.....	6
1. Предмет і задачі дисципліни.....	6
2. Визначення поняття «сучасні економічні теорії».....	8
3. Парадигмальний розвиток економічної науки.....	11
Тема 2. Основний напрям сучасної економічної науки. Неокласичний синтез – основа сучасних економічних теорій....	16
1. Етапи розвитку неокласичної теорії.....	16
2. Неокласичний синтез.....	18
3. «Жорстке ядро» та «захисна оболонка» неокласичної теорії....	19
Тема 3. Еволюція кейнсіанства. Теорії посткейнсіанства і нового кейнсіанства. Сучасні концепції неолібералізму і теорія соціального ринкового господарства.....	24
1. Формування і структура посткейнсіанства.....	24
2. Основні напрями посткейнсіанства.....	25
3. Теорії неолібералізму і теорія соціального ринкового господарства.....	30
Тема 4. Еволюція інституціоналізму. Теорії сучасного інституціоналізму.....	38
1. Формування інституціоналізму.....	38
2. Неінституційна парадигма та її методологічні особливості....	40
3. Нова інституційна економіка.....	43
Тема 5. Теорії сучасного неінституціоналізму.....	50
1. Структура сучасного неінституціоналізму.....	50
2. Економічний імперіалізм.....	51
3. Теорія прав власності та трансакційних витрат.....	52
4. Теорія суспільного вибору.....	56
5. Нова економічна історія.....	59
Тема 6. Альтернативні напрями сучасної економічної теорії.....	65
1. Теорія ігор.....	65
2. Поведінкова теорія.....	70
Тема 7. Концепції перехідної економіки.....	75
1. Ознаки перехідної економіки.....	75
2. Теорії перехідної економіки.....	77
3. Шокова терапія і градуалізм.....	81
Тема 8. Методологічні проблеми формування нового суспільства.....	88

1. Глобальні закономірності та їх врахування у методології економічної науки.....	88
2. Формування економіки знань.....	92
3. Проблематика економічних досліджень у постіндустріальному суспільстві. Зміна теоретичних поглядів на роль і місце людини в економіці.....	94
Тема 9. Сучасний етап розвитку теорії інноваційної економіки.....	102
1. Формування інноваційної теорії.....	102
2. Теорії інновацій середини ХХ ст. Неокласична теорія нововведень інновацій. Соціально-психологічна теорія інновацій..	103
3. Новітні теорії інновацій.....	105
Тема 10. Теоретико-методологічні основи дослідження аграрних відносин.....	111
1. Аграрні питання у постіндустріальному суспільстві. Сталий розвиток агросфери.....	111
2. Реформування аграрної сфери.....	113
3. Внесок представників української економічної думки ХХ – поч. ХХІ ст. у розвиток сучасних економічних теорій агросфери.....	115
Додаток	119
Список літератури.....	123

Вступ

Сучасні економічні теорії охоплюють широкий спектр концепцій, як з точки зору аналітичного інструментарію і методології, так і з точки зору проблематики досліджень. З одного боку, сучасні економічні теорії - результат наукового прогресу і критичного переосмислення інтелектуальних досягнень видатних економістів минулого. Але з іншого боку, на розвиток економічної думки впливають зміни світової економіки. Предмет сучасної економічної теорії розширюється за рахунок проблем, пов'язаних з глобалізацією, кліматичними змінами, трансформацією соціальних відносин, впливом 4 науково-інформаційної революції, зростанням ролі фінансового сектора в економіці.

Сучасні економічні теорії характеризують поточний стан економічної науки, якому притаманні складні аналітичні побудови, відсутність одновекторності і прямотліпності розвитку, дискусії з приводу теоретичних і практичних питань, неоднозначне тлумачення окремих дефініцій, кризи і піднесення у теоретичних і прикладних доробках.

Ознайомлення із сучасними економічними теоріями актуальне для сьогодення: воно дозволяє краще зрозуміти загальну траєкторію економічного розвитку, економічні особливості конкретної країни, нагальні економічні проблеми, теоретичні і прикладні шляхи їх вирішення.

Даний навчальний посібник сприяє систематизації та поглибленню знань щодо структури, напрямів, проблематики, методології, інструментарію сучасних економічних теорій. Навчальний посібник складається з 10 тем, списку рекомендованих першоджерел і додаткової літератури. Теми 1-5 висвітлюють різноманіття сучасних економічних теорій, теми 6-10 присвячені проблематиці сучасних економічних досліджень. Кожна з 10 тем містить теоретичну частину, питання для обговорення, тести для перевірки знань.

Тема 1. Парадигма сучасної економічної теорії

4. Предмет і задачі дисципліни.
5. Визначення поняття «сучасні економічні теорії».
6. Парадигмальний розвиток економічної науки.

1. Предмет і задачі дисципліни

Сучасна економічна теорія охоплює велику кількість концепцій, як з точки зору проблематики, так і з позицій аналітично-дослідного інструментарію їх вивчення. Розгалужена система сучасних економічних концепцій є результатом еволюції господарського життя суспільства, ускладнення економічних відносин, їх проникнення в інші сфери людської діяльності, потреби пояснення закономірностей функціонування економічних систем, виявлення можливих і бажаних перспектив економічного розвитку на принципах синтезованого знання.

Основні етапи розвитку економічної думки

III. Постіндустріальне суспільство Неокласична теорія (теорія раціональних очікувань, монетаризм, економічний імперіалізм, теорія суспільного вибору, неоінституціоналізм)
II. Індустріальне суспільство Меркантилізм. Класична політекономія. Історична школа. Маржиналізм. Інституціоналізм. Кейнсіанство
I. Доіндустріальний період Зародження економічної думки

Знайомство з основними концепціями економічної теорії ХХ – ХХІ ст. дає можливість оволодіти сучасною методологією економічного аналізу, зрозуміти логіку розвитку економічної думки, взаємозв'язок стратегій економічної політики макро- та мікро рівня з теоретичними концепціями.

Дисципліна «Сучасні економічні теорії» має зв'язок з іншими дисциплінами, зокрема «Економічна теорія», «Історія економіки та економічної думки», «Мікро та макроекономіка». Дисципліна «Сучасні економічні теорії» забезпечує фундаментальну економічну підготовку здобувачів освіти з урахуванням надбань світової

економічної думки, знайомить з категоріями і методологією досліджень різних наукових шкіл, формує уявлення про основні й альтернативні течії сучасної економічної думки, пояснює науковий внесок сучасних економістів у розвиток економічної науки.

Мета дисципліни – сприяння розвитку наукового способу мислення, формування нового світогляду, навичок оновлення та удосконалення знань для використання їх у наукових пошуках та господарській практиці.

Зміни у структурі світового господарства наприк. ХХ – поч. ХХІ ст. позначилися на розвитку економічної думки. Предмет дослідження сучасної економічної теорії розширився за рахунок вивчення фундаментальних проблем, пов'язаних з глобалізацією, кліматичними змінами, трансформацією соціальних відносин, новим етапом науково-інформаційної революції, зростанням ролі фінансового сектора в економіці, ринковим реформуванням господарств постсоціалістичних країн та іншими процесами.

Розвиток сучасних економічних теорій залежить і від методів дослідження. Існують різні визначення методу. Г. Гегель визначав метод як «усвідомлення форми внутрішнього руху її змісту». Визначення підкреслює, що розкриття змісту явищ відбувається через зовнішню форму, що модифікується і ускладнюється, і в такий спосіб приховує їх зміст.

Отже, метод – систематизована сукупність кроків, які потрібно здійснити, щоб виконати певну задачу чи досягти певної мети. Методологія пов'язана з методом, але не тотожна йому, так як метод – це сукупність елементів і прийомів дослідження, що застосовуються в аналізі будь-якої проблеми, а методологія, окрім цього, охоплює ще й предмет науки, який відображається категорією «методологія науки», як вчення про принципи побудови, форми та спосіб наукового пізнання.

У розумінні методології серед вчених існують розбіжності. Якщо тлумачити термін від грецьких слів «метод» (шлях дослідження або пізнання, теорія, вчення) та «логос» (слово, поняття, вчення), то методологія – вчення про певну сукупність засобів та прийомів пізнання.

Методологія має широке та вузьке розуміння. У широкому розумінні, методологія – система різноманітних засобів та прийомів наукового пізнання з урахуванням визначення предмета (принципів, законів та категорій), це наука (або вчення) про цю систему. У

вузькому розумінні методологія – комплекс засобів і прийомів наукового пізнання та теорія про них.

В умовах постіндустріального суспільства стає необхідним урахування в економічному дослідженні складності економічного життя, визнання потреби у синтезуючому мисленні. Тому поширення у сучасній методології дослідження набув **принцип методологічного плюралізму**. Представники методологічного плюралізму у філософії економіки (Б. Колдуелл, Л. Боленд, Д. Макклоскі) заперечують єдину методологію економічної науки та виступають «за свободу вибору методу дослідження». На думку Брюса Колдуелла, «не існує універсального, логічно довершеного методу оцінки теорії», будь-яке дослідження з позицій методологічного плюралізму має починатися з «раціональної реконструкції як робіт з методології економіки, так і різних дослідницьких програм у рамках економічної науки».

Завданням методології є виявлення, вивчення і порівняння принципів, на яких базуються різні економічні школи, визначення сильних і слабких сторін теорій, а не просто пошук шляхів удосконалення існуючої теорії. Наступним кроком є побудова нової, вдосконаленої теорії. При цьому, як зазначав австрійський філософ Пол Фейербанд, «згодиться все», тобто всі методи дослідження. Використання єдиного методу і виконання всіх його вимог, на думку П.Фейербанда, несумісне з реальною практикою наукового дослідження і з творчою природою пізнання.

Позитивна властивість методології економічної науки полягає у дослідженні існуючих структур через їх опис, організацію, виявлення рушійних сил розвитку економічних систем суспільства. **Нормативна** властивість пов'язана з практичним використанням досягнень науки і передбачає пояснення вибору побудови теорій та оцінки їх достовірності. Характерна особливість будь-якої науки – прагнення пошуку істини.

2. Визначення поняття «сучасні економічні теорії»

У науковій спільноті не склалося однозначної думки щодо визначення поняття «сучасні економічні теорії». В окремих теоретичних джерелах сучасною вважається теорія ХХ-го ст. (Ш. Жід і Ш. Ріст, Й. Шумпетер, Б. Селігмен, М.Г. Покидченко), інші дослідники вважають, що сучасними є теорії від становлення кейнсіанства, яке доповнило мікроекономічний аналіз неокласики вивченням макроекономічних процесів (С. Вайнтрауб, П.

Юхименко). Деякі дослідники під сучасною розуміють економічну теорію із середини 50-х рр XX ст. Існує також думка, що сучасною слід вважати економічну теорію, починаючи з 70-х рр. XX-го ст. (Т. Гайдай, А. Гальчинський).

Така неоднозначність пов'язана з дискусією щодо критеріїв виокремлення сучасного етапу у розвитку економічної теорії. До таких критеріїв належать: фактор часу; зв'язок з трансформаційними змінами у господарському розвитку; актуальність тематики економічних досліджень; врахування змін у методології сучасного аналізу; рівень практичної реалізації; місце у структурі сучасних шкіл і напрямів економічної думки. Сучасна економічна теорія є динамічною наукою, предмет її вивчення охоплює не тільки економічну, але й інші сфери життя суспільства, а методологія збагачується (і цей процес триває) за рахунок залучення до економічного дослідження методів і принципів міждисциплінарного аналізу, економіко-математичного моделювання, поєднання економічного і соціологічного аналізу тощо. Прогрес у розвитку сучасної економічної теорії не є прямолінійним і одновекторним. М. Довбенко наголошує на безперервності економічних змін, зростанні їх швидкості. Відбуваються зміни, втрата актуалізації окремих теорій і поява нових або дещо забутих теорій. Зокрема, у еріод 1945-70-ті рр. втратила актуальність проблема періодичних економічних криз, оскільки світова економіка демонструвала тривале економічне зростання. Але 70-80-ті рр. XX ст. з значими коливаннями економічної кон'юнктури знов актуалізували проблему циклічності в економічному аналізі.

У розвитку економічних теорій існує спадкоємність, що свідчить про теоретичний прогрес економічних досліджень, про збагачення предмету науки. Такий процес спадкоємності демонструє, наприклад, кейнсіанство, яке є провідним напрямом світової економічної думки. Визначення спадкоємності як риси сучасних економічних досліджень, потребує зазначення, що під впливом змін у практиці господарювання відбуваються трансформації і в змістовному наповненні, предметі дослідження різних теорій. Прикладом є розвиток монетаризму у XX-XXI ст., в еволюції якого економісти виокремлюють чотири етапи:

- I етап – 50-ті рр. – розробка теорії перманентного доходу;

- II етап – кінець 50-х – 60-ті рр. – створення теорії господарського циклу, аналіз проблем інфляції та формування концепції «природного рівня безробіття»;

- III етап – 70-ті рр. – розробка теорії номінального доходу і пояснення впливу грошей на основні економічні параметри;

- IV (сучасний) етап – формування та розвиток теорії глобального монетаризму, наголос на вивченні проблем руху фінансових потоків та обґрунтуванні теорій оптимальної валютної зони, валютних коридорів, природного відбору єдиної валюти тощо.

Методологічні трансформації відбуваються і за іншими напрямками економічної теорії. Вирішення проблем сьогодення відбувається не завжди шляхом конкуренції між окремими течіями економічної теорії і пошуку єдиного істинного знання, а шляхом поєднання зусиль економістів різних теоретичних напрямів. Спільні зусилля представників різних напрямів економічної теорії або різних наук сприяють формуванню нових наукових гіпотез та/або оптимальних господарських рішень. Формування монетарного посткейнсіанства, нового кейнсіанства, еволюція інституціоналізму впродовж ХХ-го ст. свідчать про об'єднання наукових пошуків економістів для вирішення проблем сучасності. Для світової економічної науки початку ХХІ ст. характерними стають об'єднуючі, конвергентні тенденції. В розвитку останніх важливе значення мають історико-економічні знання (підходи) до розуміння сучасних економічних теорій, їх еволюції у ХХ ст. Необхідність звернення до витоків, історичних джерел розуміли дослідники минулого: К. Маркс при написанні «Капіталу» опрацював значну частину економічних досліджень минулого, М. Бунге у праці «Теорія кредиту» здійснив історичний аналіз теоретичних досліджень кредиту, М. Туган-Барановський магістерську дисертацію «Промислові кризи в сучасній Англії та їх вплив на народне життя» розпочав з дослідження історії криз. Такий підхід дозволив зробити узагальнення і висновки щодо закономірностей і періодичності кризових коливань.

На необхідність звернення сучасних українських дослідників до національної історико-економічної спадщини наголошували С. Злупко, Л. Корнійчук, В. Базилевич та ін.

3. Парадигмальний розвиток економічної науки

У ХХ - ХХІ ст. чинником актуалізації та модернізації методологічних досліджень в економічній теорії стали доробки філософії науки: напрацювання представників постпозитивістського етапу її розвитку – К. Поппера, Т. Куна, І. Лакатоша, К. Поланьї, С. Тулміна, Дж. Холтона, П. Фейєрабенда та ін.

Серед наукових підходів до моделювання розвитку економічної теорії провідне місце посідає **парадигмальний** підхід. Найґрунтовніша розробка поняття «парадигма» була здійснена Томасом Куном у праці «Структура наукових революцій» (1962). Т. Кун застосував у якості наукової основи не окрему теорію, як це було до нього, а поняття «парадигма» (від грец. *paradeigma* – приклад, зразок). «Під парадигмами я розумію визнані усіма науковими досягненнями, які протягом певного часу дають науковій спільноті модель постановки проблем та їх розв'язання», – зазначав Т. Кун. Наукову парадигму характеризує однакове розуміння науковою спільнотою основних параметрів наукової діяльності, правил наукового аналізу, способів теоретизування, єдності понятійного апарату тощо.

Отже, парадигма – це не тільки теорія або сукупність теорій. Наукова парадигма економічної науки – загальний погляд на економічну реальність, наукова картина економічної реальності. Безпосереднім проявом парадигми є наукова методологія (методи та прийоми пізнання), термінологія (категоріальний апарат), тематика досліджень, ідеали і норми наукової діяльності, які суттєво відрізняються в межах різних парадигм, у тому числі, у межах однієї наукової галузі. Наприклад, методологічні відмінності таких парадигм, як класична політична економія, історична школа, марксизм, неокласика, інституціоналізм, кейнсіанство. Перша редакція теорії наукових парадигм була розроблена Т. Куном на прикладі природничих наук, яким властива більша моністичність наукових підходів, ніж у суспільних (соціальних і поведінкових) науках, а тому і менша розгалуженість чи гетерогенність наукових інтерпретацій одних і тих самих явищ і проблем. Ці погляди були викладені автором у першому виданні його праці «Структура наукових революцій» (1962). Особливої радикальності та однозначності початковому варіанту теорії Куна, розрахованого на природничі науки (а через це частково прийнятному для аналізу

плюралістичної структури економічної науки), надавали наступні тези:

- монополія однієї парадигми на етапі нормального розвитку науки, твердження про те, що парадигма не припускає конкуренції, а нормальний розвиток науки є однопарадигмальним;
- несумісність нових парадигм із старими;
- відсутність проміжного періоду чи ланок між старою і новою парадигмами під час наукових революцій;
- швидка і повна зміна парадигм упродовж наукової революції.

У подальшому на основі осмислення фундаментальних відмінностей суспільних і природничих наук Т. Кун дійшов висновку, що у суспільних науках (до яких належить економічна теорія), на відміну від природничих наук, яким властивий тотальний однопарадигмальний характер, у стані розвитку «нормальної науки», спостерігається ситуація *поліпарадигмальності*: існування кількох наукових парадигм на етапі «нормальної науки». Дійшовши усвідомлення наукового плюралізму соціальних наук, Т. Кун скоригував у відповідності з ним власну теорію парадигм і наукових революцій.

Пізнішу редакцію свого вчення Т. Кун виклав у другому виданні праці «Структура наукових революцій» (1970 р.). Уточнення теорії наукових парадигм Куна полягали в тому, що:

- було скориговано уявлення про парадигми та їх взаємодію з таких основних позицій: будь-якому етапу розвитку суспільної науки властиве одночасне співіснування різних наукових парадигм, як проявів конкуруючих підходів у науці; не всі парадигми є несумісними, між різними парадигмами можливі форми взаємодії: вони можуть перекривати одна одну та взаємопроникати;

- під час наукової революції парадигми не змінюють одна одну миттєво, це може відбуватись пролонговано у часі. Існує також множина перехідних форм парадигмальної трансформації (модернізації) наукового знання. У світлі цього підходу криза парадигми спричиняє перехід до іншої парадигми, яка може продовжувати співіснувати та взаємодіяти з попередньою.

Зміст цих корекцій спрямовує методологію економічної теорії, по-перше, на врахування поліпарадигмальної природи економічної науки; по-друге, на можливість взаємодії наукових парадигм і відповідно, можливості *міжпарадигмального синтезу*. Приклади міжпарадигмальної взаємодії дає історія розвитку

економічної теорії та її сучасний етап. Прикладами міжпарадигмального синтезу є синтез класичної та маржинальної теорій цінності (А. Маршалл, М. Туган-Барановський), кейнсіансько-неокласичний синтез (Дж. Хікс, П. Семюелсон, Е. Хансен), міжпарадигмальний синтез неокласики та інституціоналізму (Р. Коуз, О. Вільямсон, Дж. Б'юкенен).

Розвиток економічної теорії у ХХ – ХХІ ст. сприяє утвердженню таких властивостей наукового аналізу: системність, нелінійність, контекстуальність у поєднанні з посиленням методологічного плюралізму. На цій основі формуються передумови для посилення парадигмальної диференціації економічної теорії.

Питання для обговорення

1. Проаналізуйте основні етапи економічного розвитку та розвитку економічної думки. Чи є закономірності та взаємозв'язок між цими процесами?
2. Визначте спільні риси та відмінності методу і методології.
3. Який етап розвитку економічної науки можна вважати сучасним? Чому?
4. Наведіть приклади спадкоємності у розвитку економічних теорій.
5. Порівняйте парадигму суспільних і природничих наук. Які риси є спільними, у чому полягають відмінності?

Тести для перевірки знань

- 1.1. Мета дисципліни «Сучасні економічні теорії»:
 - a. сприяння розвитку наукового способу мислення,
 - b. формування навичок оновлення та удосконалення знань для використання їх у наукових пошуках та господарській практиці;
 - c. визначення інтегрального напрямку розвитку сучасної економічної думки;
 - d. вірні відповіді а, b.
- 1.2. Метод – це:
 - a. систематизована сукупність кроків, які потрібно здійснити, щоб виконати певну задачу чи досягти певної мети;
 - b. вчення про пошук істини;

- c. сукупність елементів і прийомів дослідження, що застосовуються в аналізі будь-якої проблеми;
- d. вірні відповіді а, с.

1.3. Методологія - це:

- a. сукупність методів;
- b. вчення про певну сукупність засобів та прийомів пізнання;
- c. категорія, яка має широке та вузьке розуміння;
- d. вірні відповіді а, с.

1.4. Позиція щодо відсутності «універсального, логічно довершеного методу оцінки теорії» є ознакою:

- a. методологічного плюралізму;
- b. економічного індивідуалізму;
- c. антинаукового підходу;
- d. прикладного характеру досліджень.

1.5. Позитивна властивість методології економічної науки означає:

- a. виявлення позитивних рис досліджуваного явища;
- b. дослідження існуючих структур через їх опис, організацію, виявлення рушійних сил розвитку економічних систем суспільства;
- c. практичне використання досягнень науки;
- d. формулювання рекомендацій для прикладних економічних наук.

1.6. Нормативна властивість методології економічної науки означає:

- a. виявлення позитивних рис досліджуваного явища;
- b. дослідження існуючих структур через їх опис, організацію, виявлення рушійних сил розвитку економічних систем суспільства;
- c. практичне використання досягнень науки і пояснення вибору способів побудови теорій та оцінки їх достовірності;
- d. формулювання рекомендацій для прикладних економічних наук.

1.7. Критерії виокремлення сучасного етапу у розвитку економічної теорії:

- a. фактор часу і зв'язок з трансформаційними змінами у господарському розвитку;
- b. актуальність тематики економічних досліджень;
- c. врахування змін у методології;
- d. вірні відповіді a, b, c.

1.8. До сучасних економічних теорій належать:

- a. теорії XX-го – поч. XXI ст.;
- b. теорії із середини 50-х рр. XX ст.;
- c. теорії, починаючи з 70-х рр. XX-го ст.;
- d. немає єдності думок.

1.9. Наукова парадигма економічної науки – це:

- a. інтегральна теорія;
- b. сукупність теорій;
- c. загальний погляд на економічну реальність, наукова картина економічної реальності;
- d. синонім методології.

1.10. Згідно позиції Т. Куна, автора концепції наукових парадигм:

- a. будь-якому етапу розвитку суспільної науки властиве одночасне співіснування різних наукових парадигм;
- b. не всі парадигми є несумісними, між різними парадигмами можливі різноманітні форми взаємодії;
- c. під час наукової революції парадигми не змінюють одна одну миттєво, це може відбуватись пролонговано в часі;
- d. всі вищезгадані тези характеризують позицію науковця.

Тема 2. Основний напрям сучасної економічної науки. Неокласичний синтез – основа сучасних економічних теорій.

1. Етапи розвитку неокласичної теорії.
2. Неокласичний синтез.
3. «Жорстке ядро» та «захисна оболонка» неокласичної теорії.

1. Етапи розвитку неокласичної теорії

У сучасній економічній теорії є основний напрям - «mainstream» та альтернативні теорії. Мейнстрім ґрунтується на положеннях неокласичної теорії, основою якої є *маржиналізм*.

Маржиналізм виник у 70-і роки XIX ст., хронологічно це пов'язане з виходом праць в Англії - Вільяма Стенлі Джевонса (1835-1882), в Австрії - Карла Менгера (1840- 1921), у Швейцарії - Леона Вальраса (1834-1910). Предмет економічної науки, інструменти аналізу настільки змінилися за короткий проміжок часу, що цей процес одержав назву «*маржиналістська революція*» (marginal-граничний). У результаті маржиналістської революції виникла сучасна неокласична теорія.

Особливості маржиналістського аналізу економічних явищ і процесів:

- пояснення економічних явищ через поведінку окремих економічних суб'єктів, тобто використання принципу *методологічного індивідуалізму*;
- застосування методу порівняльної статистики;
- дослідження рівноважного стану економічної системи;
- раціональна економічна поведінка як передумова аналізу. Раціональна економічна поведінка означає максимізацію економічними суб'єктами своїх цільових функцій: корисності для домогосподарства й прибутку для фірми;
- використання граничних величин (гранична корисність, граничний дохід, граничні витрати), які характеризують додаткове збільшення благ, доходів. За допомогою граничних величин пояснюється як максимізують цільові функції економічні суб'єкти;
- використання математичних методів.

Маржиналізм виходить із необхідності пошуку альтернативної вартості прийнятих економічних рішень, зіставлення

граничних вигід з граничними витратами. Представники цього напрямку ввели такі поняття, як спадна гранична продуктивність, спадна гранична корисність. Маржиналісти вважають, що предмет економічної науки поширюється на вивчення потреб людей і засобів задоволення цих потреб.

Необхідно відзначити, що у представників маржиналізму був попередник – Германн Госсен. Германн Госсен (1810 - 1858) у праці «Розвиток законів людського спілкування й правил людської діяльності, що випливають із них» (1854 р.) сформулював принципи, які одержали назву **закони Госсена**. Перший закон Госсена: зі збільшенням наявності даного блага гранична корисність блага зменшується. Другий закон Госсена: оптимальна структура споживання буде мати місце при рівності граничних корисностей всіх споживаних благ.

Але праця Госсена не одержала визнання, Германн Госсен - приклад вченого, що випередив свій час.

У розвитку маржиналізму виділяють два етапи.

Перший етап - 70-80-ті роки XIX ст. Це суб'єктивно-психологічний напрям, оскільки його представники У. С. Джевонс, К. Менгер, Л. Вальрас виходили з первинності споживання над виробництвом, а цінність блага визначали на основі його суб'єктивної оцінки з боку споживача.

Другий етап доводиться на 90-і роки XIX ст. і представлений працями А. Маршалла, Д. Кларка, В. Парето. Головна особливість другого етапу - відмова від суб'єктивістських підходів і визнання єдності сфер виробництва й споживання. Представник другого етапу А. Маршалл - засновник сучасної мікроекономіки.

Маржиналісти другого етапу досліджували функціональні зв'язки в економічних процесах. Це дозволило їм об'єднати теорію витрат класиків і теорію граничної корисності. **У результаті другого етапу у розвитку маржиналізму одержав назву неокласична теорія. Неокласична теорія** використовує ідеї економістів класичної школи стосовно нових історичних умов. Неокласики, як і економісти класичної школи, прихильники економічного лібералізму, виходять з наявності механізму саморегулювання ринкової економіки.

2. Неокласичний синтез

Неокласичний синтез — економічна концепція, яка поєднує елементи неокласичної теорії (ціноутворення, розподіл доходів) з положеннями теорії макроекономічної рівноваги і зростання національного доходу в межах кейнсіанського напрямку економічної теорії. Неокласичний напрям сформувався наприкінці XIX - на початку XX ст., кейнсіанський - у 30-ті XX ст., а спроби неокласичного синтезу розпочалися у 50-ті рр. XX ст. Представники неокласичного синтезу: Дж. Хікс (першим запровадив поняття «неокласичний синтез»), Е.Хансен, П.Самуельсон.

Американський економіст, професор П. Самуельсон писав: «Мої погляди вичерпуються загальною неокласичною теорією, яка включає в класичну традицію будь-яку частину кейнсіанського і неокейнсіанського аналізу, що є придатною для сучасної економіки».

Пол А. Самуельсон (1915-2009) здобув освіту в Чиказькому та Гарвардському університетах, був засновником факультету економіки Массачусетського технологічного інституту, першим американським лауреатом Нобелівської премії з економіки (1970), консультантом Конгресу та Президента США.

П. Самуельсон об'єднав в одну концепцію досягнення економічної думки від А. Смита, Д. Рікардо, К. Маркса до Д. М. Кейнса, М. Фрідмена, Д. Тобіна та Р. Лукаса, й окреслив сучасні підходи до вивчення економічних проблем. П.Самуельсон писав, що його теорія включає все позитивне, що містить як кейнсіанський, так і неокласичний аналіз, що уможливило поєднання в одне ціле макро- і мікроекономіки.

У 50-60-ті рр. XX ст. в економічній літературі концепція неокласичного синтезу набуває поширення. Неокейнсіанство, неокласична теорія, теорії кон'юнктури, економетрики об'єднуються зусилля для визначення шляхів стабілізації і забезпечення рівноважного економічного зростання.

Праця П. Самуельсона «Економікс» (1948) стала найпоширенішим підручником і витримала багато видань різними мовами. «Економікс» містить аналіз проблем, що стосуються економічного життя. Особливо наголошено на ідеї неокласичного синтезу у третьому виданні «Економікс» (1955), де П.Самуельсон висловлював сподівання, що такий синтез допоможе подолати відстань між мікро- та макроекономікою.

Кожне наступне видання відображало нові досягнення економічної теорії. У 1985 р. у дванадцятому (спільно з В. Нордхаузом) виданні підручника, було враховано особливості макроекономічного розвитку 80-х рр. ХХ ст. , проаналізовано причини високого рівня безробіття, інфляції, ставки процента, бюджетного дефіциту, визначено напрямки розвитку економічної науки та основи монетаризму.

Поряд з макроекономічними методами дослідження, неокласичний синтез використовував мікроекономічні підходи, розвиваючи прикладні аспекти економічної науки.

3. «Жорстке ядро» і «захисна оболонка» неокласичної теорії

Схему епістемологічного аналізу (епістемологія досліджує знання, його будову, структуру, функціонування і розвиток) запропонував Імре Лакатос. Згідно з його поглядами, будь-яка теорія включає дві компоненти - «жорстке ядро» (hard core) і «захисну оболонку» (protective belt).

Рис. 2.1. «Жорстке ядро» і «захисна оболонка» неокласичної теорії

Положення, що становлять «жорстке ядро» теорії, залишаються незмінними у процесі будь-яких модифікацій і уточнень, що супроводжують розвиток теорії. Вони утворюють дослідницьку парадигму: принципи, від яких дослідник, що застосовує теорію, не має права відмовитися.

«Жорстке ядро» неокласики:

- рівновага на ринку існує завжди, вона єдина і збігається з оптимумом за Парето (модель Вальраса-Ерроу-Дебре);

- індивіди здійснюють вибір раціонально (моделі раціонального вибору);
- переваги індивідів стабільні й носять екзогенний характер, на них не впливають зовнішні чинники.

«Захисну оболонку» утворюють твердження, що підлягають корегуванням у процесі розвитку теорії.

«Захисна оболонка» неокласики:

- приватна власність на ресурси є передумовою здійснення обміну на ринку;
- витрати отримання інформації відсутні, індивіди мають повний обсяг інформації щодо угод;
- межі економічного обміну визначаються на основі принципу спадної корисності, враховуючи, первинний розподіл ресурсів між учасниками угоди. Витрати здійснення угод на ринку відсутні, єдиний вид витрат – виробничі витрати.

Причини домінування неокласичного підходу у сучасній економічній науці:

- універсалізм: здатність одноманітно, за допомогою моделі раціональної поведінки пояснити не тільки економічні явища, але й будь-які життєві ситуації (утворення родини, скоєння злочинів, політичні процеси);
- можливість пояснювати проблеми на різних рівнях складності;
- високий ступінь адаптації: модифікуючи передумови, неокласичний підхід спроможний аналізувати ризик, неринкову поведінку, суспільні інститути.

Але високий рівень абстрактності, що дозволяє широко застосовувати математичні методи, призводить до проблеми вибору між теорією й фактами.

До основного напрямку (mainstream) сучасної економічної науки належать: неокласична мікроекономіка, неоінституціоналізм, нова класична макроекономіка, чиказька економічна школа, неокейнсіанство.

Критерії приналежності до основного напрямку умовні, зберігаються тільки загальні методологічні принципи (однорідність, єдність підходу як результат неокласичного синтезу П. Самуельсона. П. Самуельсон одночасно видав багатотомний трактат «Основи економічного аналізу» і шкільний підручник «Економіка»).

Альтернативні напрями сучасної економічної теорії піддають сумніву «жорстке ядро» неокласики. Приклади теорій,

альтернативних основній течії: нова інституційна економіка, австрійська школа, еволюційна економіка, поведінкова економічна теорія.

Питання для обговорення

1. Проаналізуйте особливості маржиналістського аналізу економічних явищ і процесів.
2. Які відмінності існують між етапами розвитку маржиналізму?
3. Охарактеризуйте неокласичний синтез. Що стало підґрунтям цього процесу?
4. Які положення утворюють «жорстке ядро» неокласичної теорії?
5. Які положення належать до «захисної оболонки» неокласичної теорії? Чи є вони незмінними? Відповідь аргументуйте.

Тести для перевірки знань

2.1. Основний напрям (mainstream) сучасної економічної науки ґрунтується на положеннях:

- a. Меркантилізму;
- b. Марксизму;
- c. Маржиналізму;
- d. Маккартизму.

2.2. Методологічний індивідуалізм означає:

- a. пояснення економічних явищ через поведінку окремих економічних суб'єктів;
- b. пояснення поведінки індивідів через систему інститутів;
- c. незалежність в прийнятті рішень окремими суб'єктами;
- d. залежність поведінки окремих суб'єктів від попередньої траєкторії розвитку.

2.3. Неокласична теорія:

- a. використовує ідеї економістів класичної школи стосовно нових історичних умов;
- b. є альтернативою класичної політичної економії;

- c. обґрунтовує відсутність механізму саморегулювання ринкової економіки;
- d. вірні відповіді b, c.

2.4. Неокласичний синтез:

- a. поєднує елементи неокласичної теорії (ціноутворення, розподіл доходів) з положеннями теорії макроекономічної рівноваги;
- b. штучне об'єднання сучасних економічних теорій;
- c. сукупність класичних і неокласичних теорій;
- d. створений як основа для прикладних наук.

2.5. Схему епістемологічного аналізу запропонував:

- a. Імре Лакатош;
- b. Імре Кальман;
- c. Адам Сміт;
- d. Карл Маркс.

2.6. «Жорстке ядро» теорії – це:

- a. твердження, що залишаються незмінними у процесі будь-яких модифікацій і уточнень, що супроводжують розвиток теорії;
- b. тези, що утворюють дослідницьку парадигму: принципи, від яких дослідник, що застосовує теорію, не має права відмовитися;
- c. частина теорії, що не потребує доказів;
- d. вірні відповіді a, b.

2.7. «Захисна оболонка» теорії:

- a. твердження, що підлягають корегуванню у процесі розвитку теорії;
- b. твердження, які захищають теорію від критики;
- c. аксіоматичні положення теорії;
- d. докази наявності «жорсткого ядра» теорії.

2.8. До «жорсткого ядра» неокласики не належить наступне положення:

- a. рівновага на ринку існує завжди, вона єдина і збігається з оптимумом за Парето (модель Вальраса-Ерроу-Дебре);
- b. індивіди здійснюють вибір раціонально (моделі раціонального вибору);

- c. переваги індивідів стабільні й носять екзогенний характер, на них не впливають зовнішні чинники;
- d. витрати здійснення угод на ринку відсутні, єдиний вид витрат – виробничі витрати.

2.9. До «захисної оболонки» неокласики належать наступні положення:

- a. приватна власність на ресурси є передумовою здійснення обміну на ринку;
- b. витрати отримання інформації відсутні; єдиний вид витрат – виробничі витрати;
- c. межі економічного обміну визначаються на основі принципу спадної корисності;
- d. всі вищезазначені положення.

2.10. Причинами домінування неокласичного підходу у сучасній економічній науці є:

- a. універсалізм;
- b. - можливість пояснювати проблеми на різних рівнях складності;
- c. - високий ступінь адаптації;
- d. всі вищезазначені причини.

Тема 3. Еволюція кейнсіанства. Теорії посткейнсіанства і нового кейнсіанства. Сучасні концепції неолібералізму і теорія соціального ринкового господарства.

1. Формування і структура посткейнсіанства.
2. Основні напрями посткейнсіанства.
3. Теорії неолібералізму і теорія соціального ринкового господарства.

1. Формування і структура посткейнсіанства

Посткейнсіанство сформувалося у 40-60-ті роки ХХ ст. У його структурі виокремлюють:

- ліве кейнсіанство (англійське посткейнсіанство);
- калецькіанське посткейнсіанство;
- американське монетарне кейнсіанство.

Окрім безпосередньо теорії Дж. М. Кейнса, на формування посткейнсіанства вплинули інституціоналізм, марксизм, лібералізм. Чинники формування посткейнсіанства:

- інтеграція кейнсіанства з неокласичною теорією не завжди пояснювала перебіг економічних процесів: неокласична мікроекономічна теорія виходила з передумови рівноважності економічної системи, спроможності ринкового механізму ефективно використовувати ресурси, визнавала за державою обмежені функції, спрямовані на сгладжування недоліків (фіаско) ринку; в основі кейнсіанської макроекономічної теорії - ідея нерівноваги економічної системи, неповної зайнятості, необхідності стимулювання ефективного попиту та відповідно активний вплив держави на економічні процеси;

- кейнсіанство в неокласичному синтезі втрачало самостійність та перетворювалося на складову неокласичної теорії. Тому кейнсіанство у межах неокласичного синтезу зазнало критики не лише з боку опонентів, але й прибічників кейнсіанської теорії. Була зроблена спроба відновити кейнсіанську теорію на власній основі для того, щоб зробити її відповідною вимогам сучасності. Виник новий напрям кейнсіанства – *посткейнсіанство*.

2. Основні напрями посткейнсіанства

Англійське (ліве) посткейнсіанство. Представники лівого посткейнсіанства із центром у Кембриджі (Велика Британія): Ніколас Калдор (1908 -1986), П'єро Сраффа (1898 - 1983), Джоан Вайолет Робінсон (1903- 1983), Луїджі Пазінетті (1930 - 2023), Джон Ітуелл (1945) та ін. Напрямок отримав назву «ліве посткейнсіанство», оскільки його представники акцентували увагу на соціальних питаннях: рівень заробітної плати (як один з нецінових чинників сукупного попиту), нерівність доходів, обмеження влади монополій, соціальні реформи.

Предмет дослідження економічної науки у межах лівого кейнсіанства - аналіз факторів, що визначають динаміку індустріального розвитку країн (а не проблеми оптимального розподілу ресурсів (реалокатії ресурсів), як визначала неокласична теорія).

Особливості лівого кейнсіанства:

- критика концепції досконалої конкуренції і розробка власної теорії недосконалої конкуренції;
- критика теорії граничної корисності та теорії граничної продуктивності;
- поєднання аналізу ефективного попиту у короткостроковому періоді з аналізом факторів нагромадження капіталу, НТП і розподілу суспільного продукту у довгостроковому періоді;
- акцент на стимулюванні сукупного попиту (через стимулювання споживчих витрат);
- соціальна спрямованість досліджень.

Дж. В. Робінсон у праці «Нагромадження капіталу» (1956) писала, що її завдання полягає в поширенні кейнсіанського короткострокового аналізу ефективного попиту на проблему довгострокового розвитку. З цією метою Дж. В. Робінсон досліджувала розподіл між прибутком і заробітною платою, обсяги капіталу і характер технічного прогресу, монополізацію та конкурентність економіки тощо. Причиною нестабільності сучасної ринкової економіки, на її думку, є поглиблення нерівності в розподілі національного доходу. Економічні кризи, перевиробництво, недовантаження виробничих потужностей, зростання безробіття - результат низького рівня доходів більшості населення, з одного боку, та небажання збільшувати своє споживання багатих прошарків суспільства - з іншого. Вирішення проблеми полягає в усуненні

нерівності в розподілі доходів через державне регулювання за допомогою прогресивної системи оподаткування, контролю за монополіями, антициклічного регулювання, стримування інфляції.

Дж. В. Робінсон сформулювала власну теорію економічного зростання. Умовами економічного зростання є сталість у співвідношенні заробітної плати і прибутку, недопущення зміни цього співвідношення на користь останнього. Зростання заробітної плати має відповідати підвищенню продуктивності праці. Висока заробітна плата спонукає підприємців до технічного переоснащення виробництва.

Інший представник лівого кейнсіанства П. Сраффа у праці «Виробництво товарів за допомогою товарів. Прелюдія до критики економічної теорії» (1960) запропонував нову теорію вартості та ціноутворення. Праця присвячена проблемі, яку намагалися розв'язати з часів Д. Рікардо: пошук незмінного стандарту, який дозволить вимірювати ціни, незалежно від рівня заробітної платні та прибутку (тому П. Сраффа вважається засновником *неорікардіанства*). Сраффа стверджував, що його теорія зруйнувала переконаність, що ціни ресурсів і товарів визначаються одночасно.

П. Сраффа проаналізував відмінності законів зростаючої і спадної дохідності, їх несумісність з умовами конкуренції та зробив висновок, що проблему конкурентної вартості можна вирішити лише через витрати виробництва. П.Сраффа запропонував метод визначення ціни виробництва особливого стандартного товару, який у свою чергу складається з сукупності базових товарів - таких, що беруть участь у виробництві інших товарів, включаючи і їх самих. Такий стандартний товар, на думку П. Сраффи, може бути мірилом цінності всіх інших товарів, заробітної плати та прибутку, а також може об'єктивно відстежувати зміни параметрів економічної системи.

Погляди П. Сраффи на процеси виробництва відрізняються від поглядів неокласиків, які розглядають виключно виробництво споживчих благ, як односторонній рух від факторів виробництва до споживчих благ. П. Сраффа вважав, що всі галузі взаємопов'язані: кінцевий продукт одних галузей є сировиною для інших і на кожному етапі відбувається перетворення одних товарів на інші. Теорія Сраффи заклала основи теорії загальної рівноваги, відмінної від концепції Л. Вальраса.

У 70-ті роки ХХ ст. у Великій Британії, Канаді, Італії формується *калецькіанське посткейнсіанство*. Воно отримало

назву від прізвища економіста *Міхала Калецького(1899 – 1970)*. М. Калецький критикував неокласичну теорію ціноутворення і запропонував альтернативну теорію, у якій чинником ціни є не процес оптимізації на основі граничних величин, а ринкова (монопольна) влада фірми. Монопольна влада залежить від інтенсивності нецінових чинників, фази ділового циклу, сили профспілок. Теорія ціноутворення М. Калецького стала основою для альтернативних сучасних теорій ціни.

М. Калецький досліджував фактори, що впливають на розміри фірм. Основний фактор, що визначає розмір фірм - величина капіталу власників фірми (а не обсяги ринків збуту (класична теорія) чи економія на масштабах виробництва (неокласична теорія)). Отже, основна умова становлення підприємництва - величина власного капіталу, а не підприємницькі здібності.

Альтернативною до неокласичної є і теорія розподілу доходів М. Калецького, згідно з якою, працівники не роблять заощаджень, їхня заробітна плата витрачається на споживання. Величина прибутків підприємців визначається інвестиційною активністю. Тому працівники витрачають те, що отримують, а підприємці отримують те, що витрачають. Інвестиційна активність зростає з часовим лагом під впливом збільшення обсягів заощаджень, зростання прибутків і скорочення капітальних запасів. Прибутки із часовим лагом залежать від інвестицій.

Діловий економічний цикл визначається, з одного боку, взаємодією інвестицій і прибутків, що є причиною економічної нестабільності (збільшується амплітуда коливань), а з іншого - взаємодією між інвестиціями і капітальним запасом, як чинником стабілізації (обмежується амплітуда циклічних коливань).

Для подальшого аналізу фаз циклу були введені нові макроекономічні змінні, пов'язані з інвестиційним процесом - *інвестиційні замовлення та амортизація*. Теорія інвестиційної активності та циклів М. Калецького у процесі аналізу прибутку, капітального запасу, амортизації, є ширше, ніж теорія Дж. М. Кейнса. Проте вона не враховує невизначеність майбутніх періодів та очікувань бізнесу, які впливають на інвестиційну активність.

Американське монетарне кейнсіанство сформувалося у 60-70-і рр. ХХ ст. у США. Представники: Роберт Клауер (1926 - 2011), Аксель Лейонхуфвуд (1933 - 2022), Пол Девідсон (1930), Хайман Філіп Мінські (1919 – 1996), Сідней Вайнтрауб (1914 - 1983).

Важливим етапом становлення монетарного кейнсіанства стала стаття Р. Клауера «Кейнсіанська контрреволюція: теоретична оцінка» (1965). У статті представлено нове тлумачення теорії Дж. Кейнса, на відміну від ортодоксального кейнсіанства, яке трактувало її як «теорію рівноваги в умовах неповної зайнятості, тобто окремий випадок неокласичної теорії загальної рівноваги». Інтерпретація Р. Клауера отримала подальший розвиток у праці А. Лейонхуфвуда «Про кейнсіанську економічну теорію й теорію Кейнса» (1968). А. Лейонхуфвуд вважав, що стандартна інтерпретація (теорія доходів - витрат) не враховує важливі елементи теорії Дж. М. Кейнса. Основні недоліки стандартної інтерпретації теорії Кейнса: 1) недооцінка ролі грошей; 2) зменшення ролі процентної ставки, завдяки чому у центрі уваги опинився лише мультиплікаційний процес, що розгортається під впливом зміни попиту; 3) перевага бюджетної політики та недооцінка значення грошово-кредитної політики. А. Лейонхуфвуд зазначив: так багато уваги приділяли проблемі безробіття, що про грошовий аспект теорії зовсім забули, зникла більша частина цінової і монетарної сторони теорії Дж. Кейнса; у підсумку на світ з'явилася дивна доктрина «неважливості грошей» й «неефективності кредитно-грошової політики».

М. Блауг з цього приводу писав: «Для Клауера й Лейонхуфвуда кейнсіанська теорія - це теорія неповної інформації, отримання якої пов'язане з витратами повільного пристосування цін; це теорія адаптації за допомогою зміни обсягів виробництва, а не цін; це гіпотеза двоїстого рішення й процесу, що обмежений доходом; неправильних і нерівноважних ринкових цін внаслідок відсутності вальрасівського аукціонника... Як тільки ми відходимо від досить специфічного випадку негайного пристосування цін, ми вже не можемо виходити з того, що робота цінового механізму автоматично веде до усунення надлишків і дефіциту на ринку, а отже, і до повної зайнятості».

Інтерпретація теорії Дж. Кейнса Р. Клауером й А. Лейонхуфвудом вплинула на подальший розвиток економічної думки.

Монетарні кейнсіанці - прихильники активної економічної політики. Але, оскільки кризи виникають внаслідок фінансової нестабільності, то фіскальна і монетарна політика мають спрямовуватися не стільки на стимулювання сукупного попиту, скільки на забезпечення адекватної структури та обсягів фінансових потоків в економіці. Тому важливим є не тільки проведення

фіскальної політики, що підтримує відповідний рівень прибутковості окремих компаній, але і діяльність центрального банку – тобто проведення монетарної політики.

Посткейнсіанці аналізують вплив державного бюджету на економічне зростання («витіснення приватних запозичень державними»). Коли економіка перебуває у фазі спаду та є значні резерви виробничих потужностей і вільної робочої сили, державні витрати, а отже, дефіцит державного бюджету, стимулюють економічне зростання. Проблема актуалізується в міру наближення до неінфляційного рівня зайнятості. В умовах економічного зростання та високого рівня зайнятості дефіцит державного бюджету поглинає приватні заощадження. Приватні інвестиції переключаються з придбання нерухомості, товарів тривалого вжитку, інвестування в реальний сектор економіки на придбання державних цінних паперів. Результат цього - значний дефіцит державного бюджету, високий рівень споживання та низькі інвестиції. Тому посткейнсіанці не вважають державний бюджет завжди ефективним інструментом регулювання сукупного попиту і надають перевагу грошово-кредитній політиці, як засобу непрямого впливу на економіку.

На поч. XXI ст. кейнсіанська теорія у вигляді розробок представників посткейнсіанства є важливою складовою світової економічної думки. Сучасна економічна політика розвинутих країн зберігає елементи кейнсіанства. Так Саміт країн «Великої двадцятки», (2009 р.) визначив нову світову економічну політику у «Плані дій по виходу із глобальної фінансової кризи» та «Заяві про укріплення фінансової системи». Було сформульовано основні задачі діяльності урядів країн «Великої двадцятки» для подолання кризових явищ: контроль за роботою фінансових ринків; надання ресурсів для кредитування реального сектора, стимулювання економічного зростання та відновлення робочих місць; зміцнення міжнародних фінансових інститутів; підтримка всесвітньої торгівлі та протидія протекціонізму; допомога найбільш вразливим країнам.

В основу економічних рекомендацій з протидії кризовим явищам було покладено методи кейнсіанського державного регулювання: стимулювання економічного зростання через стимулювання споживчих витрат.

3. Теорії неолібералізму і теорія соціального ринкового господарства

Неолібералізм сформувався у 30-і роки ХХ ст. і зберіг такі положення класичного лібералізму:

- ідея природного порядку та природних прав;
- підтримка політики вільної торгівлі;
- заперечення розширення державного регулювання економіки;
- розвиток місцевого самоврядування та добровільних організацій на протигагу зростанню впливу центральних органів влади.

1930-1960-ті роки - період, коли більшість економістів США та Європі симпатизували течіям етатистського характеру — від соціалізму до кейнсіанства. Та й в економічному житті здавалося, що ідеї державного регулювання перемагають: Радянський Союз, мусолінійська Італія, гітлерівська Німеччина проводили економічну політику на засадах активної участі держави в економіці та, здавалося, доводили, що класичний лібералізм відійшов у минуле. Тому інтерес представляють неоліберальні ідеї того часу, їх генеза та практична значущість.

У першій третині ХХ ст. існувало три економічні школи, які розвинули ліберальну традицію й заклали основи неолібералізму.

Лондонська школа неолібералізму Едвіна Кеннана (1861 - 1935)–Лайонела Роббінса (1898 - 1984) зробила сучасним класичне визначення цілей і завдань економічної науки, функціонування ринкового механізму в умовах обмеженості ресурсів. «Економічна наука – це наука, що вивчає людську поведінку з погляду співвідношення між цілями та обмеженими засобами, які можуть мати різне вживання».

Віденська школа Людвіга фон Мізеса (1881-1973)–Ф. Хайека (1899-1992) поєднала маржиналістські принципи австрійської школи граничної корисності з англійською неокласичною теорією, сформулювала теорію ділового циклу. Ф. Хайек довів, що ефективний обмін і використання ресурсів можливі тільки через механізм ціноутворення на вільному ринку. Поділяя ідею природнього порядку, Ф. Хайек був прихильником суспільства, у якому економіка є ринковою, а державний механізм використовується для того, щоб впровадити у життя юридичний порядок (що складається з абстрактних правил, а не специфічних команд), необхідний для функціонування вільного ринку.

Чиказька школа Френка Найта (1885-1972)– Мілтона Фрідмана (1912-2006) досліджувала особливості недосконалої конкуренції, поведінку суб'єктів за умов невизначеності, ризику, інфляційних очікувань. Ф. Найт розмежував поняття ризику та невизначеності: ризик має статистичний вираз і може бути застрахований й усунений, невизначеність жодною статистикою не може виражатися, оскільки має в своїй основі неповторні події. Невизначеність є фундаментальною властивістю ринкової системи, що ускладнює прийняття рішень. Ризик прийняття рішень беруть на себе підприємці, а решті економічних суб'єктів гарантують фіксовану винагороду в обмін на їх послугами праці. Ця теорія прибутку була однією з перших спроб зрозуміти природу фірми, яка буде надалі предметом аналізу представників неоінституціоналізму. М. Фрідман вважав, що кордони країни слід відкрити для іммігрантів, але за умови відсутності державної допомоги мігрантам. Він вимагав скасувати закони, що встановлюють мінімальну заробітну плату: встановлення мінімальної заробітної плати здійснюється з благих спонукань, але призводить до протилежних результатів – підвищення безробіття.

У книзі «Капіталізм і свобода» (1962), яка узагальнювала лекції, що М.Фрідман прочитав раніше, пояснювалося, по-перше, чому потрібна економічна свобода і необхідно знижувати роль держави в економіці, а по-друге, як пов'язані між собою економічна і політична свобода.

Представники англomовного неолібералізму і неоліберали віденської школи були близькі у розумінні ролі вільного ринку і загроз для нього: монополізація економіки й посилення державного втручання. В той час німецькі неоліберали, які відчували наслідки саморуйнування ринкової економіки, тоталітаризм, виникнення, розвиток і крах централізовано керованої економіки, по-іншому підійшли до вирішення економічних проблем ринку.

У Німеччині також сформувались три групи неолібералів, кожна з яких зробила внесок у з'ясування можливості антитоталітарної й соціальної еволюції вільного ринку в теорію та практику **соціального ринкового господарства**.

Хронологічно першою була група німецьких неолібералів Вільгельма Репке (1899 - 1966) та Олександра Рюстов (1885 - 1963), які приділили увагу питанням **теорії економічного порядку** та економічної політики. На поч. 30-х рр. ХХ ст. В. Репке був прихильником кейнсіанської теорії, але наприкінці 30-х років

перейшов на позиції неолібералізму і заклав основи *теорії соціальної ринкової економіки*. В. Репке був супротивником не держави як інституту, а тоталітарних тенденцій у державному регулюванні. За дорученням К. Аденауера В. Репке у 1950 р. зробив експертний аналіз тодішньої економічної політики Німеччини. О. Рюстов закликав підтримувати структурні зміни шляхом сприяння пристосуванню суб'єктів господарювання.

Друга група німецьких неолібералів сформувалася у Фрайбурзькому університеті навколо Вальтера Ойкена (1891–1950) і Франца Бьома (1895–1977), які використовували і розвивали положення історичної школи та національної економіки Німеччині.

В. Ойкен у праці «Основи національної економіки» (1940) сформулював положення про взаємозалежність порядків (політичного, економічного, соціального, правового). В «Основних принципах економічної політики» (праця, що видана у 1952 р після смерті вченого) він висунув ідею, що держава організує ринок, реалізуючи політику порядку. Основний елемент цього порядку – вільна конкуренція.

Франц Бьом розвивав ідеї В. Ойкена, основну увагу приділяв обґрунтуванню взаємозв'язку права та влади: лише сильна правова держава може бути гарантом економічної свободи.

Третю групу німецьких неолібералів представили Альфред Мюллер-Армак (1901 - 1978), Людвиг Ерхард (1897 - 1977). Науковці розробили *концепцію соціального ринкового господарства*. Термін «соціальне ринкове господарство» запропонував А. Мюллер-Армак для характеристики форм переходу від мілітаризованої економіки до мирної.

Економічна політика, яку Л. Ерхард називав соціальним ринковим господарством, проводилася з 1948 по 1967 рр. Протягом цього часу спостерігалось «німецьке диво». Політика соціального господарського порядку була альтернативою і чистому лібералізму, і плановій економіці, і навіть олігархічному капіталізму.

У результаті генези німецького неолібералізму сформувалася *теорія соціального ринкового господарства*. Теорія пояснювала трансформацію тоталітарного суспільства з централізовано керованою економікою на демократичне на основі вільного ринкового господарства з орієнтацією на вирішення соціальних завдань.

Методологічною основою теорії соціального ринкового господарства стали:

- теорія порядку В. Репке –А. Рюстова,
- ідеальні типи господарства та принципи економічної політики В. Ойкена –Ф. Бьома,
- ідеї та система економіко-політичних заходів, спрямованих на вирішення соціальних проблем, А. Мюллера-Армака — Л. Ерхарда.

Еволюція ідей неолібералізму і формування теорії соціального ринкового господарства у Німеччині (рис. 3.1)

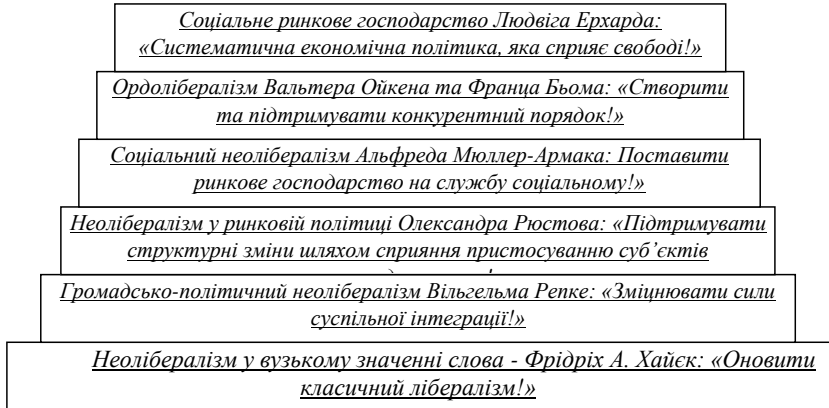

Рис. 3.1. Еволюція ідей неолібералізму і формування теорії соціального ринкового господарства у Німеччині

Загальні уявлення про функції ринку в сучасних економічних системах об'єднують німецький ордолібералізм з англо-американськими та віденською школами неолібералізму. Водночас між ними є відмінності (табл.).

Таблиця 3.1. Відмінності німецького ордолібералізму з англо-американськими та віденською школами

Критерій	Ангомовний неолібералізм, Віденська школа	Німецький неолібералізм
методологічна основа	традиції класичної школи	національна економія та історична школа з акцентами на емпіричних дослідженнях та класифікацією типів господарського устрою суспільства

об'єкт аналізу	поведінка суб'єкта на ринку, його адаптація до зміни умов недосконалої конкуренції	підтримка конкурентного порядку, який автматично визначає параметри економічної поведінки
економічна політика	відхід від розробки та прийняття конкретних економіко-політичних рішень, визнання переважно монетарних важелів впливу на економіку	аналізував взаємозв'язки економічної теорії та політики, розглядав різні типи активної економічної політики (стабілізаційної, кон'юнктурної, структурної, соціальної)
роль держави в ринковій економіці	має реагувати на погіршення умов конкуренції, економічний спад тощо	виконання економічних функцій: стимулювання конкуренції, розширення конкурентного простору в умовах певної структури виробництва, кон'юнктури ринку, соціальних пріоритетів, які постійно змінюються
пошук концепції ідеального економічного порядку	аналіз господарських форм: поділ праці, власність, механізм координації діяльності домогосподарств, фірм, економічних інститутів тощо.	вчення В. Ойкена про два типи економічних систем: «централізовано-кероване господарство», або примусову економіку, і «мінове господарство», або ринкову економіку. Увага приділялася двом типам економічної політики — політиці порядку та політиці процесу. Політика порядку - комплекс заходів, спрямованих на створення рамкових умов функціонування економіки, їх законодавче оформлення, контроль за їх дотриманням і

		своєчасне внесення коректив з боку держави. Політика процесу – комплекс заходів щодо впливу на господарську діяльність через фінансову стабілізацію, структурні і соціальні зрушення, у тому числі перерозподіл доходів.
--	--	--

Питання для обговорення

1. Які фактори сприяли формуванню посткейнсіанства?
2. Охарактеризуйте основні напрями посткейнсіанства.
3. Як визначали предмет економічної науки представники різних напрямів посткейнсіанства?
4. Які економічні школи у першій третині ХХ ст. заклали основи неолібералізму? Чи можна вважати неолібералізм основною течією економічної думки першої третини ХХст.?
5. Яку практичну значущість має теорія соціального ринкового господарства?

Тести для перевірки знань

- 3.1. У структурі посткейнсіанства виокремлюють:
 - a. ліве кейнсіанство (англійське посткейнсіанство);
 - b. калецькіанське посткейнсіанство;
 - c. американське монетарне кейнсіанство;
 - d. всі відповіді вірні.
- 3.2. На формування посткейнсіанства вплинули:
 - a. теорія Дж. М. Кейнса;
 - b. інституціоналізм, марксизм, лібералізм;
 - c. меркантилізм; фізіократизм; сенсуалізм.
 - d. вірні відповіді a, b.
- 3.3. Назва англійське (ліве) посткейнсіанство є похідною від:
 - a. прізвища засновника;
 - b. назви країни походження;
 - c. кола досліджуваних питань, які є переважно соціальними;
 - d. вірні відповіді b, c.

3.4. Предмет дослідження економічної науки у межах лівого кейнсіанства:

- a. аналіз факторів, що визначають динаміку індустріального розвитку країн; проблема оптимального розподілу ресурсів;
- b. перебуває у стані визначення;
- c. вірні відповіді b, c;
- d. всі відповіді ввірні.

3.5. Особливості лівого кейнсіанства:

- a. критика концепції досконалої конкуренції і розробка теорії недосконалої конкуренції; критика теорії граничної корисності й теорії граничної продуктивності;
- b. аналіз ефективного попиту у короткостроковому періоді та аналіз факторів нагромадження капіталу, НТП і розподіл суспільного продукту у довгостроковому періоді;
- c. акцент на стимулюванні сукупного попиту та соціальна спрямованість досліджень;
- d. всі вищезазначені характеристики.

3.6. М. Калецький:

- a. критикував неокласичну теорію ціноутворення;
- b. запропонував альтернативну теорію, у якій чинник ціни - ринкова (монопольна) влада фірми;
- c. аналізував закони розвитку адміністративно – командної економіки;
- d. вірні відповіді a, b.

3.7. Нові макроекономічні змінні, пов'язані з інвестиційним процесом - інвестиційні замовлення та амортизація, ввів у науковий обіг:

- a. Ніколас Калдор;
- b. П'єро Сраффа;
- c. Луїджі Пазінетті;
- d. Михай Калецький.

3.8. Про кого з представників посткейнсіанства М. Блауг писав, що для них Кейнсіанська теорія - це теорія неповної інформації, отримання якої пов'язане з витратами повільного пристосування цін; це теорія адаптації за допомогою зміни обсягів

виробництва, а не цін; це гіпотеза двоїстого рішення й процесу, що обмежений доходом; неправильних і нерівноважних ринкових цін внаслідок відсутності вальрасівського аукціонника...

- a. П. Девідсон і Х. Ф. Мінскі;
- b. С.Вайнтрауб і М. Калецький;
- c. Р. Клауер й А. Лейонхуфвуд;
- d. К Маркс, Ф. Енгельс.

3.9. Неолібералізм зберіг такі положення класичного лібералізму:

- a. ідея природного порядку, природних прав, політика вільної торгівлі;
- b. заперечення розширення державного регулювання економіки;
- c. поділ праці на продуктивну і непродуктивну;
- d. вірні відповіді a, b.

3.10. Едвін Кеннан і Лайонел Роббінс є засновниками:

- a. Віденської школи;
- b. Чиказької школи;
- c. Лондонської школи неолібералізму;
- d. Київської школи.

Тема 4. Еволюція інституціоналізму. Теорії сучасного інституціоналізму.

1. Формування інституціоналізму.
2. Неінституційна парадигма та її методологічні особливості.
3. Нова інституційна економіка.

1. Формування інституціоналізму

Інституціоналізм - напрям економічної думки, що досліджує економічний розвиток суспільства у взаємозв'язку із соціальними, політичними, правовими явищами (інститутами). До інститутів належать звичаї, традиції, норми поведінки людей, суспільна психологія, родина, держава, діяльність уряду країни, правові норми та юридичні закони.

Засновник інституціоналізму **Торстейн Веблен** (1857-1929). Веблен закінчив Єльський університет, був професором Стенфордського та Міссурійського університетів, знав 26 мов, займався перекладами, захоплювався ботанікою, редагував економічні журнали. Найбільш відома економічна праця Т. Веблена - «Теорія бездіяльного класу» (1898).

Т. Веблен вважав, що інститути — це «звичний спосіб мислення, що має тенденцію продовжувати своє існування невизначено довго». До інститутів належать різні правила та стереотипи поведінки, частина з яких закріплена у вигляді правових норм та суспільних установ. Також інститути - «результат процесів, що відбувалися у минулому, вони пристосовані до обставин минулого, тому є фактором соціальної інерції, психологічної інерції». Таким чином, інститути задають «рамки» всього подальшого розвитку.

У центрі досліджень Т. Веблена не «раціональна», а «жива» людина. Веблен критикував два основних положення класичної школи:

- про суверенітет споживача (відповідно до якого споживач є центральною фігурою економічної системи, що одержує товари й послуги за найнижчими цінами);
- про раціональність поведінки споживача.

Веблен довів, що в ринковій економіці споживачі піддаються суспільному і психологічному тиску. У межах власної концепції Т. Веблен створив теорію «демонстративного споживання» - єдиний

елемент його теоретичних розробок, що входить до **mainstream** економічної науки. Згідно з теорією «демонстративного споживання», представники заможного класу купують багато товарів не через те, що ці товари задовольняють їх особисті потреби, а через те, щоб «виділитися» серед інших, продемонструвати себе як заможних людей (поведінка людей обумовлена інстинктом суперництва та бажанням прославитися). Таким чином, за інших рівних умов, чим вище ціна товарів, тим більшим буде обсяг попиту на них. Даний феномен (нефункціональний попит), що порушує закон попиту, отримав назву «*ефект Веблена*».

Інституційна концепція економічної поведінки людини Т.Веблена не сумісна з принципами оптимізації і методологічного індивідуалізму, отже не зберігає положень захисного ядра неокласики і є альтернативою неокласичній теорії.

Ідеї інституціоналізму одержали розвиток у працях учня Т. Веблена **Уеслі Клера Мітчелла** (1874 - 1948). Головна праця У. Мітчелла «Ділові цикли» (1913). Використовуючи математичні методи, У. Мітчелл побудував модель безкризового розвитку економіки, досліджував причини ділових циклів, одним з перших розрахував біржові індекси й стежив за динамікою курсу акцій. У період Великої депресії У. Мітчелл брав участь у розробці заходів «Нового курсу».

Ідеї Т. Веблена було розвинуто й іншим представником даного напрямку. **Джон Коммонс** (1862 – 1945) головну увагу при аналізі економічної реальності приділяв дослідженню таких інститутів, як родина, держава, профспілки, корпорації, виділяючи, насамперед юридичні норми й аспекти їхнього функціонування.

Основна праця Дж. Коммонса «Інституційна економіка» (1934), присвячена впливу на економічну поведінку «колективних дій», і перш за все, профспілок. Конфлікти, що виникають, можуть бути подолані шляхом угоди між профспілками й союзами підприємців. Завдання держави - створити закони, які б змусили обидві сторони виконувати досягнуті угоди. Дж. Коммонс заклав основи пенсійного забезпечення в США, що викладені в «Акті про соціальну захищеність» (1935).

Середина 30-х років ХХ ст. - період розквіту традиційного інституціоналізму. «Старий» або традиційний інституціоналізм використовує *методологію холізму*, у якій вихідним пунктом в аналізі стають не індивіди, а інститути. Тобто поведінка індивідів залежить від існуючих інститутів. Самі ж інститути пояснюються

через ті функції, які виконують у відтворенні системи відносин на макрорівні. Тепер уже не громадяни «zasлyговують» на свій уряд, а уряд сприяє формуванню певного типу громадян. Далі концепції спонтанної еволюції протистоїть теза **інституційного детермінізму**: інститути розглядаються як основна перешкода спонтанності розвитку, інститути є фактором стабілізації системи.

2. Парадигма неінституціоналізму та її методологічні особливості

Єдиної класифікації інституційних теорій на сьогодні не існує. Зберігається поділ інституціоналізму на традиційний і сучасний, останній представлений двома напрямками – неінституціоналізм (neoinstitutional economics) і нова інституційна економіка (new institutional economics).

Неінституціоналізм сформувався на основі неокласичної теорії, залишаючи незмінним «жорстке ядро» неокласики. Залучення нових елементів до предмету аналізу інститутів відбувається за рахунок коригування положень із захисної оболонки неокласичної теорії. Саме тому неінституціоналізм, що розвивається через розширення та доповнення "економікс", наводять як приклад "економічного імперіалізму". Ця школа використовує традиційні мікроекономічні методи для аналізу поведінки людини у неекономічних сферах (створення родини, кримінал тощо) Представники неінституціоналізму звертаються до положень суміжних з економікою наук - права, соціології, психології, філософії.

Засновник неінституціоналізму Рональд Коуз у статтях "Природа фірми" (1937) і "Проблема соціальних витрат" (1960) ввів поняття **транзакційні витрати** - витрати на укладання угод (контрактів) і сформулював дослідницьку програму неінституціоналізму. У 1991 р. Р.Коуз отримав Нобелівську премію з економіки за дослідження транзакційних витрат і прав власності, їх вплив на інституційну структуру фірми.

Розвиток неінституціоналізму пов'язаний з іменами вчених: Армен Алчян, Гаррі Беккер, Джеймс Б'юкенен, Олівер Вільямсон, Гарольд Демсетц, Кеннет Ерроу, Трауїнн Еггерссон, Дуглас Норт, Стів Пейович, Гордон Таллок, Джордж Стіглер, Роберт Фогель та ін.

Неінституціоналізм включає теорії:

- транзакційних витрат,

- прав власності,
- контрактів,
- нову інституційну економічну історію,
- конституційну економічну теорію,
- теорію суспільного вибору.

Базовими для неоінституціоналізму є твердження, що становлять «жорстке ядро» неокласики і без яких не може існувати жодна неокласична модель:

1) рівновага на ринку існує завжди, вона збігається з оптимумом за Парето (модель Вальраса - Ерроу - Дебре);

2) індивіди здійснюють вибір раціонально (модель раціонального вибору);

3) переваги індивідів стабільні і мають ендогенний характер.

Але неоінституціоналізм суттєво відрізняється від неокласики.

По-перше, розглядається ширший спектр форм власності та контрактних форм, на основі яких здійснюється обмін (поряд із приватною власністю, на якій роблять акцент неокласики, аналізуються також колективна, державна, акціонерна форми власності та порівнюється їх ефективність щодо забезпечення угод на ринку).

По-друге, неоінституціоналісти неокласичні моделі доповнили поняттям інформаційних витрат - витрат, пов'язаних із пошуком і отриманням інформації щодо угод та ситуації на ринку в цілому.

По-третє, поряд із виробничими (трансформаційними) витратами неоінституціоналісти припускають існування трансакційних витрат. Неоінституціоналісти вважають, що неокласична теорія звужує можливості економічного аналізу, враховуючи лише виробничі (витрати взаємодії людей із природою – інша назва - трансформаційні витрати). Необхідно також брати до уваги витрати взаємодії між людьми - трансакційні, які за сучасних умов ускладнення соціально-економічних відносин, набувають усе більшого значення. Трансакційні витрати - витрати ресурсів (грошей, часу, праці тощо) для планування, адаптації та контролю за виконанням узятих індивідами зобов'язань у процесі відчуження та привласнення прав власності та свобод.

По-четверте, завдяки використанню принципу «методологічного індивідуалізму» в центрі уваги неоінституційної теорії перебувають відносини, що виникають всередині економічних

організацій, тоді як у неокласичній традиції, організація розглядалася як «чорна скринька», до якої дослідники «не намагалися зазирати». У зв'язку з цим позицію неінституційної теорії можна охарактеризувати як мікроекономічну.

По-п'яте, якщо неокласична теорія передбачає лише два види обмежень (фізичні, породжені рідкістю ресурсів, та технологічні, що відображають рівень знань і практичної майстерності економічних суб'єктів), то неінституційна теорія вводить ще одну групу обмежень, що зумовлені інституційною структурою суспільства. Неінституційна економічна теорія наголошує, що економічні суб'єкти діють у світі великих трансакційних витрат, недостатньо структурованих прав власності та жорстких інституційних реальностей, сповнених ризику і невизначеності.

По-шосте, якщо неокласика показує людину як істоту гіперраціональну, опортуністичну поведінку не розглядає, то неінституційна теорія характеризує людину більш реалістично: раціональність людини обмежена.

Опортуністична поведінка – «слідування власному інтересу, що доходить до віроломства» цілком можлива.

Йдеться про будь-які форми порушення взятих зобов'язань, прагнення до особистої вигоди з використанням підступності, приховування інформації та інші дії, що заважають реалізації інтересів організації. Індивіди, які максимізують корисність, поводитимуться опортуністично (наприклад, надаватимуть послуги гіршої якості й меншого обсягу), якщо інша сторона не в змозі цього виявити.

Значна частина соціальних інституцій, як формальних, так і неформальних, покликана мінімізувати негативні наслідки обмеженої раціональності та опортуністичної поведінки. За відсутності проблем обмеженої раціональності та опортуністичної поведінки потреба у багатьох інституціях просто б зникла.

Основні принципи неінституціоналізму (парадигма):

1. Методологічний індивідуалізм. Індивіди діють у будь-якій сфері суспільного життя (соціальна сфера, державна служба, політика), переслідуючи свої особисті інтереси. Групи можуть розглядатись як кінцевий неподільний елемент аналізу з власною функцією корисності та обмеженнями, а також як об'єднання кількох індивідів з власними функціями корисності та інтересами.

2. Концепція економічної людини. Раціональність індивідів має універсальне значення, тобто суб'єкти керуються у своїй

діяльності насамперед економічним принципом - порівнюють граничні вигоди і граничні витрати.

3. Розуміння діяльності як обміну. Будь-яка сфера діяльності розглядається за аналогією з товарним ринком. Держава, наприклад, є ареною конкуренції індивідів за вплив щодо прийняття рішень, доступу до розподілу ресурсів, місця в ієрархічній структурі влади. Разом з тим, є і ринком особливого типу, учасники якого мають нетипові права власності: виборці можуть обирати представників в органи влади, депутати - приймати закони, чиновники - стежити за їх виконанням. Виборці трактуються як індивіди, що обмінюються голосами і передвиборними обіцянками.

3. Нова інституційна економіка

Незважаючи на схожість назв, «неоінституціоналізм» і «нова інституційна економіка» - дві принципово різні економічні парадигми. Якщо неоінституціоналізм зберігає жорстке ядро неокласики, то нова інституційна економіка - це теорія, не пов'язана з постулатами неокласики.

Передумови дослідницької парадигми нової інституційної економіки:

- моделювання здійснюється на основі теорії ігор, яка припускає наявність *декількох точок рівноваги*, які необов'язково збігаються з Парето-оптимумом;

- передумова раціонального вибору замінена передумовою обмеженої раціональності;

- заперечення ендегенного характеру переваг та їх стабільності, як наслідок, двосторонній характер взаємодії між інститутами та індивідами.

Нова інституційна економіка більш пов'язана із традиційним інституціоналізмом. Принципи нової інституційної економіки *містяться у працях представників французького інституціоналізму (економіка угод)* Лорана Тевено, Олів'є Фавро, А. Орлеана, Франсуа Емар-Дюверне. В окремий напрямок *економіка угод* сформувалася у середині 80-х років ХХ ст.

Дослідницький фундамент економіки угод формує праця Л. Тевено, Л. Болтянски *«Економіка значущого»* «Les économies de la grandeur» (1987). Методологічна специфіка економіки угод наступна: ринкова економіка розглядається не як окремий об'єкт дослідження, а як одна з підсистем суспільства. Суспільство

складається з різних «інституційних підсистем» або «світів», кожна з яких характеризується особливими способами координації між людьми – «угодами» – та особливими вимогами до дій людей – «норми поведінки».

Представники *економіки угод* виділяють такі підсистеми суспільства («світи»):

1) Ринкова підсистема. Об'єкти, що функціонують у ринковій підсистемі - товари і послуги. У цінах міститься основна інформація про товари. Поведінка суб'єктів є раціональною. Координація дій здійснюється через механізм цін, що забезпечує досягнення рівноваги. Важливе уточнення: раціональна поведінка та дотримання норм не суперечать одне одному, як вважали представники інших шкіл інституціоналізму.

2) Індустріальна підсистема складається із промислових підприємств. На відміну від ринку в індустріальній підсистемі об'єктом є стандартизована продукція, основну інформацію надають не ціни, а технічні стандарти. Координація діяльності здійснюється через функціональність та узгодженість окремих елементів виробничого процесу. Індустріальна підсистема - матеріальна основа суспільного виробництва.

3) Традиційна підсистема включає персоніфіковані зв'язки та традиції. Важливу роль відіграє поділ на «своїх» і «чужих», особиста репутація. Діяльність учасників підсистеми спрямована на забезпечення та відтворення традицій. До традиційної підсистеми належать, наприклад, відносини всередині та між домогосподарствами, а також кримінальні угруповання.

4) Громадянська підсистема підпорядковує приватні інтереси загальним. У рамках цієї підсистеми функціонують держава, її установи та суспільні й громадські організації (наприклад, церкви).

5) Підсистема громадської думки координує діяльність людей на основі поваги, авторитету людей і подій, що привертають загальну увагу. До цієї підсистеми належать деякі фінансові ринки, де велику роль відіграє орієнтація на середню думку.

6) Підсистема творчої діяльності для якої основною нормою поведінки є прагнення досягнення неповторного, унікального результату. До цієї підсистеми належить мистецтво.

7) Екологічна підсистема координує дії відповідно до природних циклів і спрямована на підтримку «балансу навколишнього середовища». Об'єктами діяльності є різноманітні природні об'єкти.

Згідно поглядів представників економіки угод, кожен суб'єкт господарювання одночасно функціонує в кількох підсистемах («світах»). Наприклад, фірма діє у «ринковому світі», коли займається збутом своєї продукції, і в «індустріальному світі», коли здійснює виробництво.

Основні проблеми виникають на «стику» різних «світів» чи «угод»: тобто, коли одна й та ж сама взаємодія (купівля споживчих благ або прийняття політичних рішень) може потенційно прийматися з урахуванням норм поведінки різних підсистем. До несприятливих наслідків може призвести так звана «експансія угод», за якої здійснення взаємодій відбувається на основі норм одного з «світів» у тих сферах, де раніше використовувалися норми інших «світів». Прикладом може бути заміна громадянських «угод» на ринкові у сфері політики.

Еволюційний інституціоналізм – ще один приклад нової інституційної економіки. Представники еволюційного інституціоналізму: Річард Нельсон (1930 р.н.), Сідней Уінтер (1935 р.н.), Джеффри Ходжсон (1946 р.н.).

Еволюційний інституціоналізм (або еволюційна економічна теорія/економіка) виник у 1982 р., коли була опублікована піонерна праця Р. Нельсона і С. Вінтера «Еволюційний аналіз економічних змін» («An Evolutionary Theory of Economic Change») (1982). Теоретичним фундаментом еволюційного інституціоналізму стали праці Т. Веблена.

Особливості еволюційного інституціоналізму:

- заперечення передумови про оптимізаційну поведінку та відмова від методологічного індивідуалізму. Еволюційні інституціоналісти слідом за старими відкидають уявлення про людину як про «раціонального оптимізатора», що діє у відриві від суспільства.

- акцент на вивченні економічних змін, аналіз економіки як динамічної системи;

- використання біологічних аналогій. Якщо, наприклад, класики і неокласики порівнювали ринкову економіку з механічною системою, то еволюціоністи трактують господарські зміни за аналогією з біологічними процесами (наприклад, сукупність фірм розглядають як популяцію тощо);

- врахування ролі історичного часу. У цьому еволюційні інституціоналісти схожі на посткейнсіанців, але, якщо останні акцентують увагу на невизначеності майбутнього, то перші -

на незворотності минулого. Так, різні динамічні феномени, що є наслідком незворотності історичного часу, можуть призводити до неоптимальних для економіки загалом результатів. Подібні феномени є проявом залежності від попередньої траєкторії розвитку (Гістерезис є залежністю кінцевих результатів системи від її попередніх результатів. Блокування (lock-in) є неоптимальним станом системи, що є результатом минулих подій, і з якого немає миттєвого виходу);

- поняття рутин. У поведінці суб'єктів господарювання велику роль відіграють рутини, які є стійкими стереотипами поведінки. Рутини є аналогом звичок, з тією різницею, що перші багато в чому мають неусвідомлюваний характер. Відповідно, поведінка фірм визначається не оптимізаційними розрахунками, а рутинами. Це означає, що у разі змін зовнішнього середовища фірми не завжди змінюватимуть свою поведінку, що суперечить неокласичній теорії. Фірми погоджуються на заміну старих рутин новими лише за надзвичайних обставин.

Причини стійкості рутин:

- рутини є своєрідними активами фірм, для придбання яких було здійснено певні витрати. Інакше кажучи, рутини пов'язані з безповоротними витратами. Тому заміна старих рутин новими потребує великих витрат.

- зміна рутин може призвести до погіршення (або навіть розриву) відносин фірми з іншими партнерами або відносин усередині цієї фірми.

- рутини міцні також внаслідок їх вищевказаної несвідомості.

- еволюційно-інституційний аналіз вказує, що економічні зміни не мають внутрішньої тенденції забезпечувати оптимальні результати. Тому державне регулювання, наприклад, у сфері науки, інновацій, позитивно впливає на економіку.

Отже, можна зробити висновок, що існують 2 відмінних підходи до аналізу нового типу обмежень, з якими зіткнулася економічна теорія. Ці обмеження, що об'єднуються поняттями «інститути» та «інституційне середовище здійснення вибору», можуть досліджуватися як за допомогою апарату неокласики, так і за допомогою нової наукової парадигми: нової інституційної економіки. Сучасні економічні дослідження використовують обидва підходи.

Питання для обговорення

1. Охарактеризуйте положення інституціоналізму. Чим інституціоналізм принципово відрізняється від неокласичної теорії?
2. Чи підтверджується методологія холізму прикладами з економічного життя? Наведіть аргументи на користь власної позиції. Визначте основні положення неоінституціоналізму
3. Визначте основні положення нової інституційної економіки.
4. Яка з теорій інституціоналізму краще пояснює сучасні економічні реалії? Аргументуйте відповідь.

Тести для перевірки знань

4.1. Праця Т. Веблена «Теорія бездіяльного класу» присвячена:

- a. математичним питанням;
- b. ботанічним питанням;
- c. філологічним питанням;
- d. економічним питанням.

4.2. Інститути — це:

- a. «звичний спосіб мислення, що має тенденцію продовжувати своє існування невизначено довго»;
- b. правила та стереотипи поведінки, частина з яких закріплена у вигляді правових норм та суспільних установ;
- c. результати процесів, що відбувалися у минулому, пристосовані до обставин минулого, тому є фактором соціальної і психологічної інерції»;
- d. всі відповіді вірні.

4.3. Теорія «демонстративного споживання» Т. Веблена:

- a. входить до mainstream економічної науки;
- b. є альтернативою mainstream економічної науки;
- c. заперечує наявність функціонального попиту;
- d. пояснює поведінку споживачів усіх прошарків суспільства.

4.4. Методологія холізму:

- a. пояснює поведінку індивідів через існуючі інститути;
- b. доводить, що інститути пояснюються через функції, які виконують у відтворенні системи відносин на макрорівні;
- c. обґрунтовує, що на певному етапі вже не громадяни «заслужують» на свій уряд, а уряд сприяє формуванню певного типу громадян;
- d. всі відповіді вірні.

4.5. Неоінституціоналізм:

- a. залишив незмінним «жорстке ядро» та скорегував положення «захисної оболонки» неокласичної теорії;
- b. є альтернативою неокласичній теорії;
- c. скорегував «жорстке ядро» та залишив незмінними положення «захисної оболонки» неокласичної теорії;
- d. вірні відповіді b, c.

4.6. Трансакційні витрати:

- a. це витрати на укладання угод (контрактів);
- b. як наукову категорію запровадив Р. Коуз;
- c. є поясненням існування фірм;
- d. всі відповіді вірні.

4.7. Базовим для неоінституціоналізму не є наступне твердження:

- a. рівновага на ринку існує завжди, вона збігається з оптимумом за Парето;
- b. індивіди здійснюють вибір раціонально;
- c. переваги індивідів стабільні та мають ендогенний характер;
- d. найбільш ефективна форма власності – приватна.

4.8. Існування декількох точок рівноваги припускає:

- a. неокласична теорія;
- b. неоінституціоналізм;

- c. нова інституційна економіка;
- d. меркантилізм.

4.9. Французький інституціоналізм (економіка угод) базується на положеннях:

- a. неокласичної теорії;
- b. неоінституціоналізму;
- c. нової інституційної економіки;
- d. старого (традиційного) інституціоналізму.

4.10. Особливості еволюційного інституціоналізму:

- a. заперечення передумови про оптимізаційну поведінку та відмова від методологічного індивідуалізму;
- b. акцент на вивченні економічних змін, аналіз економіки як динамічної системи, врахування ролі історичного часу та використання біологічних аналогій;
- c. запровадження для аналізу поведінки суб'єктів поняття «рутина»;
- d. всі відповіді вірні.

4.11. Гістерезис – це:

- a. залежність кінцевих результатів системи від її попередніх результатів;
- b. стереотип поведінки;
- c. зміни зовнішнього середовища;
- d. всі відповіді вірні.

Тема 5. Теорії сучасного неінституціоналізму.

1. Структура сучасного неінституціоналізму.
2. Економічний імперіалізм.
3. Теорія прав власності та трансакційних витрат.
4. Теорія суспільного вибору.
5. Нова економічна історія.

1. Структура сучасного неінституціоналізму

Розвиток неінституціоналізму пов'язаний з іменами вчених: Рональд Коуз, Стів Пейович, Армен Алчіан, Гері Беккер, Джеймс Б'юкенен, Олівер Вільямсон, Гарольд Демсетц, Кеннет Ерроу, Трауїнн Еггерссон, Дуглас Норт, Гордон Таллок, Джордж Стіглер, Роберт Фогель та ін.

Неінституціоналізм включає:

- економічний імперіалізм,
- теорію трансакційних витрат,
- теорію прав власності,
- теорію контрактів,
- нову інституційну економічну історію,
- теорію суспільного вибору.

Неінституціоналізм виходить з двох передумов. По-перше, інститути мають значення, по-друге, інститути можуть бути проаналізовані з використанням економічних понять і методів.

Неінституціоналізм підкреслює, що трансакційні витрати завжди додатні, права власності ніколи не є чітко визначеними й надійно захищеними, будь-які контракти є неповними, а їх учасники схильні до порушення зобов'язань. Важлива ідея неінституціоналізму: інститути дозволяють економити трансакційні витрати. Але формування і функціонування інститутів, у свою чергу, вимагає витрат.

Неінституціоналізм використовує принцип методологічного індивідуалізму. Завдяки цьому неінституціоналісти досліджують економічні процеси в середині економічних організацій, тоді як неокласична теорія розглядала будь-які організації як «чорну скриньку» (тобто залишала поза увагою процеси в середині економічних організацій).

2. Економічний імперіалізм

Однією з тенденцій економічної науки середини ХХ ст. стало поширення її методів і моделей на проблеми, що належали до інших соціальних наук. Теорія отримала назву *економічний імперіалізм*. Економічний імперіалізм почав поширюватися у 60-і роки ХХ ст., коли неокласики усвідомили, що апарат мікроекономічного аналізу має більш широке використання. Ключові поняття економічної теорії – рідкість, витрати, переваги, вибір – можуть бути використані для аналізу будь-яких сфер життя людини. А основні принципи неокласики – оптимізація і рівновага – можна перенести практично на всі соціальні явища.

Найбільш відомим представником економічного імперіалізму є лауреат Нобелівської премії з економіки Гері Беккер (1930 - 2014). Г. Беккер працював у Чиказькому університеті. Наступні погляди пов'язують його з Чиказькою школою: переконання у здатності ринку вирішити більшість економічних проблем, ринковий механізм - найкращий тип координації економічної діяльності, передумова про раціональність поведінки людини. Але поширення дослідження в галузі знань, які традиційно аналізуються іншими науками, є ознакою неінституціоналізму. Економічний імперіалізм, як напрям неінституціоналізму, має такі прояви:

- дослідження інших сфер діяльності за допомогою економічних методів;
- запозичення економічних методів представниками інших наук;
- використання методології точних наук у області суспільних наук.

«Економічний підхід до соціальних питань» – так науковець визначив сутність власних досліджень. «... я переконався, що економічний підхід є всеосяжним, він застосовний до будь-якої людської поведінки». Г. Беккер вперше пояснив поведінку людини у різних сферах діяльності дією єдиних принципів. Г. Беккер виділив три найважливіших принципи: поведінка, спрямована на максимізацію результатів, ринкова рівновага, стійкість смаків і уподобань. Класикою сучасної економічної думки стала праця Г. Беккера «Людський капітал» (1964). Людський капітал – наявний у людини запас знань, навичок і мотивацій. Інвестиціями у людський капітал є освіта, нагромадження виробничого досвіду, охорона здоров'я, географічна мобільність, пошук інформації. При вкладанні

коштів у підготовку й освіту учні та їхні батьки поведуться раціонально, зважуючи вигоди й витрати. Подібно «звичайним» підприємцям, вони зіставляють очікувану граничну норму віддачі від таких вкладень із прибутковістю альтернативних інвестицій (відсоток за банківські депозити, дивіденди за цінними паперами тощо). Залежно від того, що економічно доцільніше, приймається рішення про продовження навчання або про його припинення. Крім розробки теоретичної моделі, Г. Беккер здійснив практичний розрахунок економічної ефективності освіти.

У праці «Злочин і кара: економічний підхід» (Crime and Punishment: An Economic Approach, 1968) Г. Беккер розглядав злочинність як один з видів діяльності, що раціонально обирають окремі люди, якщо очікувані вигоди злочину перевищують очікувані витрати (імовірність арешту і покарання), за умови деякого заданого ставлення людей до ризику.

Г. Беккер фактично започаткував нову економічну теорію сім'ї (домогосподарства). Теорія відрізняється від традиційної концепції сім'ї, як споживаючої одиниці з однієї людини, і розглядає сім'ю як одиницю з кількох осіб, що виробляють «спільну корисність» за допомогою вихідних ресурсів (час, навички, знання різних членів сім'ї). Такий підхід дозволив застосувати теорію виробництва для аналізу поведінки домогосподарств. У праці «Теорія розподілу часу» (1965) (A Theory of the Allocation of Time) Г. Беккер досліджував поділ праці між членами сім'ї (соціальний інститут, який економічна теорія раніше ігнорувала). Г. Беккер, спираючись на цю статтю, проаналізував спочатку ухвалення рішення мати дітей, потім рішення дати дітям освіту. «Економічний підхід до людської поведінки» (The Economic Approach to Human Behavior, University of Chicago Press, 1976), і «Трактат про сім'ю» (1981) - праці, у яких викладено нову теорію сім'ї. (Treatise on the Family).

3. Теорія прав власності та трансакційних витрат

Основи *теорії трансакційних витрат* започаткував Рональд Коуз у працях «Природа фірми» (1937), «Проблема соціальних витрат» (1960). У 1991 р. Р. Коуз отримав Нобелівську премію за «відкриття й пояснення точного змісту трансакційних витрат і прав власності в інституційній структурі і функціонуванні

економіки». На основі аналізу та зіставлення трансакційних і внутрішньофірмових витрат, Р. Коуз дійшов таких висновків:

- фірму створюють, коли величина трансакційних витрат перевищує величину витрат з її організації;
- існування фірми буде продовжуватися за умови, якщо граничні внутрішньофірмові витрати будуть меншими, ніж їх вартість через ринкові трансакції;
- оптимізація розмірів фірми визначається межею, за якої трансакційні витрати дорівнюють внутрішньофірмовим, до цієї межі вигідна централізація, а після неї – ринок;
- за відсутності трансакційних витрат немає економічної основи для існування фірм. Наявність трансакційних витрат пояснює інституційну структуру економіки, у тому числі, зміни у юридичних нормах.

Висновки Р. Коуза започаткували трансакційний підхід до вивчення економічних організацій.

Р. Коуз сформулював засади економічної теорії прав власності. Р. Коуз полемізував з А. Пігу і довів, що причиною зовнішніх ефектів (екстерналій) є не провали ринку, а відсутність чітко визначених і захищених прав власності на ресурси. Р. Коуз дійшов таких висновків:

- на економічні рішення та їх результат впливають майнові права. Майнові права - основний елемент в аналізі інституційної структури економіки. Неважливо хто володіє правом використання ресурсів, це право придбає той, хто отримує від нього найбільший прибуток. Закон лише визначає людину, з якою необхідно укласти угоду (трансакцію) на використання ресурсу;
- якби трансакційні витрати були нульовими, права власності чітко визначені, а люди дотримувалися результатів добровільного обміну, то не було б жодних екстерналій. Розміщення ресурсів (структура виробництва) залишалася б незмінною та ефективною незалежно від змін у розподілі прав власності. Кінцевий результат (максимізуючий цінність виробництва) не залежить від системи правових норм. Велика кількість законів за нульових трансакційних витратах не має значення. Люди завжди можуть домовитися без витрат про набуття, перерозподіл і комбінування прав, щоб збільшити цінність виробництва. При цьому не буде мати значення хто саме володіє правом власності. Учасники угоди самі знайдуть прийнятне рішення безпосередньо через ринок, у держави не буде підстав для втручання у ринковий механізм;

– у світі без трансакційних витрат інститути, які утворюють економічну систему, не потрібні;

– існування екстерналій не є підставою для державного регулювання економіки. Екстерналії будуть завжди. Тому з метою досягнення максимізації цінності виробництва доцільно дозволити існування більшості екстерналій, оскільки державне регулювання також має витрати.

Згодом Джордж Стіглер у праці «Теорія ціни» перефразував висновки Р. Коуза як «*теорему Коуза*» і ввів її у науковий обіг. Ідеї Р. Коуза зумовили розвиток економічної теорії трансакційних витрат і прав власності.

Внесок у розвиток теорії трансакційних витрат зробив нобелівський лауреат з економіки 2009 р. Олівер Вільямсон (1932 - 2020). У праці «Економічні інституції капіталізму: фірми, ринки, укладання контрактів» (1985) О. Вільямсон визначив, що причиною існування трансакційних витрат є обмежена раціональність менеджерів, які не здатні сприймати та обмінюватися інформацією.

Інші відомі праці О. Вільямсона – «Ринки та ієрархія: Аналіз і висновки для антимонопольного регулювання», «Механізми управління» (1996), присвячені аналізу переваг ринкових і внутрішньофірмових контрактацій, дослідженню механізм «регуляційних структур» для оцінки поведінки учасників контрактних відносин, вертикальну інтеграцію (корпоратизацію) та антимонопольної політики держави.

Олівер Вільямсон стверджував:

– економічні інститути є різними типами контрактації, оскільки існують різні варіанти заключення контрактів і укладання угод. Фактор ефективності контракту (або ринковий, або внутрішньофірмовий) - економія трансакційних витрат. Ефективність угод залежить від багатьох аспектів, зокрема наявності опортуністичної поведінки, використання «специфічних ресурсів», стимулів щодо підвищення ефективності виробництва;

– опортуністична поведінка розкриває психологічні основи існування трансакційних витрат і виникнення фірм. Опортунізм *ex ante* проявляється при укладанні угод, коли свідомо надається неправдива інформація залежно від особистого інтересу учасників угоди, опортунізм *ex post* - за умов ухиляння від виконання угод, штучного створення ситуацій виплат страхових сум або компенсацій.

– поняття «специфічні ресурси» пояснює їх корисність залежно від галузі використання, що формує певний рівень ризику

інвестицій. Контрактні відносини з високим рівнем гарантії стабільності та регулярності, пов'язані з можливою опортуністичною поведінкою, повинні мати внутрішньофірмовий характер. Ринковий механізм регулює прості контракти. На конкурентному ринку існує мотивація зі «стимулами високої потужності», а мотивація фірм має «слабку потужність», тому мотиваційний механізм є обмежувальним для розширення фірми.

Армен Алчіан (1914 – 2013) та Гарольд Демсетц (1930 – 2019), розвиваючи ідеї Р. Коуза, започаткували системний аналіз проблеми прав власності. *Система прав власності* - сукупність норм, що регулюють доступ до рідкісних ресурсів. Ці норми можуть встановлюватися і захищатися не тільки державою, а й іншими соціальними механізмами - звичаями, моральними настановами, релігійними заповідями тощо. Відповідно до існуючих визначень, права власності охоплюють як фізичні об'єкти, так і нематеріальні активи, наприклад результати інтелектуальної діяльності. Необхідною умовою ефективної роботи ринку є специфікація прав власності, що знижує невизначеність у взаємовідносинах і створює передумови оптимального використання ресурсів.

З позиції суспільства права власності виступають як «правила гри», які впорядковують відносини між окремими агентами, а з погляду індивідуальних агентів - вони становлять «пучки правомочностей» на прийняття рішень з приводу того чи іншого ресурсу. Кожен «пучок» може розщеплюватися так, що одна частина правомочностей починає належати одній людині, друга - іншій. Права власності мають поведінкове значення: одні способи дій вони заохочують, інші – унеможливають і в такий спосіб впливають на економічний вибір індивідів.

Оскільки держава і встановлює економічні правила, і контролює їх дотримання, права власності можуть бути неефективними. Також права власності мають риси, які ускладнюють контроль за їх дотриманням. Ці риси пов'язані з наявністю вбудованих антистимулів, що провокують людей на порушення обіцянок, відхилення від відповідальності, шахрайство тощо. У багатьох випадках розвиваються неформальні обмеження, які можуть стримувати такі прояви.

У теорії прав власності досліджується проблема зовнішніх ефектів. Для їх усунення держава:

- 1) встановлює права власності на ресурси і можливість вільного обміну цими правами;

- 2) фінансує виробництво суспільних благ;
- 3) здійснює екологічне регулювання;
- 4) запроваджує коригуючі податки і субсидії.

Теорія прав власності визначає таку рису транзакційних витрат як можливість *економії на масштабах*: транзакційний сектор, на відміну від виробництва промислових або сільськогосподарських товарів, схильний економити на масштабі. Стан економіки свідчить, що чим більш інтенсивним є обмін в економіці, тим вищим, за інших рівних умов, є рівень транзакційних витрат. Тому у ринковій економіці дохід на 1 особу може зростати за рахунок економії транзакційних витрат.

4. Теорія суспільного вибору

Автор теорії суспільного вибору лауреат Нобелівської премії Дж. Б'юкенен (1919 - 2013). Теорія вивчає різні способи й методи, за допомогою яких люди використовують урядові заклади у своїх власних інтересах. Об'єктом аналізу є суспільний вибір в умовах як прямої, так і представницької демократії. Основними сферами аналізу даної теорії є виборчий процес, діяльність депутатів, поведінка бюрократії, політика регулювання, конституційна економіка.

Теорії суспільного вибору притаманні декілька специфічних рис, які й визначають характер аналітичних розробок, що на ній ґрунтуються:

1) для опису поведінки індивіда в політичній сфері використовуються гіпотези неокласичної економічної теорії (переслідування власного інтересу, транзитивність і повнота переваг, раціональна поведінка, максимізація цільової функції);

2) аналізуються питання, аналогічні до тих, які аналізує неокласична теорія ціни (економічна та політична рівновага, шляхи досягнення рівноважного стану, оцінка рівноваги згідно з принципом Парето, а політична рівновага є угодою щодо обсягу виробництва суспільних благ, яка визначається процедурою колективного вибору та внеском кожного індивіда у фінансування суспільного блага);

3) явища і процеси розглядаються з позиції не однієї особи, а групи осіб (люди об'єднуються в групи за соціальною, майновою, релігійною, партійною ознаками);

4) реалізація групових інтересів є результатом досягнення згоди в рамках політичного процесу.

Послідовники теорії суспільного вибору доводили, що не можна беззаперечно покладатися на результати голосування, оскільки вони залежать від регламенту прийняття рішень. Сама демократична процедура голосування у законодавчих органах також не перешкоджає прийняттю економічно неефективних рішень.

За представницької демократії можливе прийняття рішень в інтересах не більшості населення, а вузького кола осіб. Способи впливу на представників влади з метою прийняття вигідних політичних рішень для обмеженої групи виборців - лобізм (lobbying). Лобізм є системою і практикою реалізації інтересів різних груп громадян через організований вплив на законодавчу та адміністративну діяльність державних органів. В ньому зацікавлені три групи: 1) групи виборців із особливими інтересами; 2) депутати, зацікавлені у фінансовій підтримці вищезазначеної групи виборців, з метою перемоги на наступних виборах; 3) професійні бюрократи.

Лобізм може проявлятися у різних сферах соціально-економічного життя суспільства, а отже, мати різні види. Наприклад, залежно від того, в якій галузі влади «вирішується питання», можна виділити законодавче, виконавче і судове лобіювання. Дж. Б'юкенен розглядає групи лобістського тиску як продукт спонтанної самоорганізації цивільного суспільства, тоді як Ф.Хайек оцінює їх критично: організація впливових груп особливих інтересів неможлива без допомоги уряду.

Теорія суспільного вибору підкреслює принципову обмеженість демократичних процедур. При цьому використовуються напрацювання Нобелівського лауреата Кеннета Ерроу. **Перша Теорема Ерроу** наголошує, що не існує правил колективного вибору, що одночасно задовольняють умовам демократії:

1) **одностайність**, яка пов'язана з принципом Парето-оптимальності. Якщо переваги індивіда не суперечать перевагам інших індивідів, то вони стають елементом соціального порядку;

2) **відсутність диктатора**. Серед учасників колективного вибору немає такого індивіда, будь-яка перевага якого завжди перемагає протилежні переваги всіх інших членів і стає обов'язковим елементом соціального порядку;

3) **транзитивність**. Функція суспільного добробуту передбачає певне ранжування всіх альтернатив;

4) **необмежене охоплення (повнота й універсальність)**. Правило має забезпечити вибір між будь-якими двома

альтернативами (або $xP(y)$, або $yP(x)$, або $x \sim y$) за будь-якого поєднання індивідуальних переваг;

5) незалежність від сторонніх альтернатив.

Єдине правило побудови колективних рішень, яке задовольняє всі п'ять умов К. Ерроу, є недемократичним - диктаторським правилом (колективне рішення завжди має збігатися з думкою одного з виборців).

Зміст *другої теореми К. Ерроу* (теореми загальної можливості): якщо виключити можливість міжособових порівнянь корисності, то єдиним способом трансформації індивідуальних переваг на суспільний вибір, який би задовольняв і окреслював широку сукупність індивідуальних потреб, є нав'язування (диктатура).

Отже, доведення теореми К. Ерроу та наступні дослідження продемонстрували, що всі процедури голосування можуть бути поділені на дві великі групи: 1) диктаторські; 2) маніпульовані.

У повсякденній законодавчій діяльності депутати прагнуть підвищити свою популярність, використовуючи систему логролінгу (logrolling - від англ. перекочування колоди) - практики взаємної підтримки (взаємних послуг) шляхом «торгівлі голосами».

За прямої демократії застосування системи логролінгу є практично неможливим, оскільки кількість виборців є значною, а отже, на проведення переговорів потрібні великі кошти та значні затрати часу. Отже, обмін голосами є типовим явищем для представницької демократії. Гордон Таллок вперше показав як відбувається прийняття рішень через обмін голосами.

Прихильники теорії суспільного вибору (Дж. Б'юкенен, Г. Таллок) не вважають логролінг негативним явищем. Іноді за його допомогою вдається досягти більш ефективного розподілу ресурсів - розподілу, що підвищує загальне співвідношення вигід і витрат відповідно до принципу Парето-оптимальності. Однак можливим є й інший варіант, коли відстоювання локальних інтересів через логролінг дає змогу уряду отримувати схвалення великого дефіциту держбюджету, зростання асигнувань на оборону тощо. Класичною формою логролінгу є «діжка з салом» - закон, який включає набір невеликих локальних проектів. Для схвалення до загальнонаціонального закону додається ціла низка різних, нерідко мало пов'язаних з основним законом пропозицій, у прийнятті яких зацікавлені різні групи депутатів. Для забезпечення його проходження через процедуру голосування, до нього додають все

нові й нові пропозиції («сало»), доки не буде досягнута впевненість у тому, що закон отримає схвалення більшості депутатів. Така процедура небезпечна для демократії, оскільки принципово важливі рішення (обмеження громадянських прав, свободи совісті, зібрань) можуть бути «куплені» наданням окремих податкових пільг і задоволенням обмежених локальних інтересів.

Представники теорії суспільного вибору роблять висновок, що саме економічні причини закладені в основу політичної нерівності та прийняття нераціональних рішень.

Важливість теоретичних положень теорії суспільного вибору для функціонування сучасних національних економік полягає в тому, що не лише політика впливає на економіку, а й економіка має зворотний вплив на політику і може призводити до політичної нерівності у суспільстві. Критерієм справедливості та ефективності політичної системи має бути поширення правил економічної ринкової гри на політичний процес. На думку прихильників теорії суспільного вибору, держава має виконувати охоронні функції і не брати участі у господарській діяльності. Діяльність держави, що спрямована на виправлення «провалів» не є досконалою. До фіаско ринку додається фіаско уряду. Тому необхідно стежити за наслідками діяльності уряду і вчасно коригувати її залежно від соціально-економічної й політичної кон'юнктури.

5. Нова економічна історія

Нова економічна історія (кліометрика) є складовою неоінституційної теорії, її представники - лауреати Нобелівської премії 1993 р. Дуглас Норт (1920 – 2015) і Роберт Фогель (1926 – 2013); Альфред Конрад, Джон Мейер та ін. Нова економічна історія (Д. Норт) виникла в результаті застосування теорії трансакційних витрат та теорії прав власності для історичного аналізу. Теоретичні засади теорії сформувалися на основі неоінституційних ідей Р. Коуза. Термін «нова економічна історія» запровадив Р. Фогель.

Р. Фогель заперечував усталені погляди на історію США 1849-1890 рр. Він обґрунтував, що будівництво і функціонування залізниць не мало вирішального значення для економічного зростання країни, плантаційне рабство Півдня США було прибутковим і продуктивнішим, ніж фермерство Півночі, доходи на одну особу в рабовласницькій економіці зростали надзвичайно

високими темпами, причинами краху рабовласництва були політичні та соціальні фактори.

Д. Норт досліджував проблеми економічного зростання, зокрема Півдня США 1815-1860-х рр. У працях «Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки» (1990), «Трансакційні витрати, інститути та функціонування економіки» (1992) науковою проблематикою вченого було зіставлення та кількісні оцінки стратегій економічного зростання у різні часи та в різних країнах на теоретико-методологічних засадах теорії трансакційних витрат. Основними категоріями вчення Д. Норта є «інституції» та «організації». Інституції (інститути) - контрактні утворення, спрямовані на отримання вигід від обміну та розподілу праці або правила гри у суспільстві. Д. Норт здійснив поділ інститутів на формальні й неформальні, надав їх характеристики, зробив аналіз інституційної структури економіки та порівняв інституційні структури у різні історичні періоди. Вчений стверджував, що фактори, які традиційно розглядаються як стимули зростання (інновації, заощадження, НТП) є індикаторами зростання, а головна умова - існування ефективних інститутів. Основна функція соціальних інститутів - зменшення трансакційних витрат.

Д. Норт запропонував концепцію **«залежності від попередньої траєкторії розвитку»**: в історії не відбувається природній відбір найефективніших інститутів, оскільки існуючі можуть довго визначати шлях розвитку країни; інертність інститутів пояснюють високі трансакційні витрати їх реформування та створення нових.

Центральну проблему економічної історії Д. Норт вбачає у відповіді на питання, що являє собою стан інституційної рівноваги і чи є він ефективним. Інституційна рівновага - ситуація, за якої ніхто не зацікавлений у перебудові діючих інституцій. Відповідаючи на питання, чому існують «погані правила гри», Д. Норт посилається на дію трьох факторів: подвійну роль держави, вплив груп із спеціальними інтересами, залежність еволюції інститутів від раніше обраної траєкторії.

Питання для обговорення

1. Назвіть основні теоретичні положення економічного імперіалізму.
2. Проаналізуйте з використанням положень економічного імперіалізму процес прийняття рішення щодо продовження навчання.
3. Як пояснює існування фірм у ринковій економіці Р.Коуз?
4. У чому полягає внесок О. Вільямсона у розвиток теорії трансакційних витрат?
5. Чи є актуальною теорія суспільного вибору для сьогодення? Аргументуйте відповідь.
6. Прокоментуйте новизну положень нової економічної історії.

Тести для перевірки знань

- 5.1. Неоінституціоналізм включає:
 - a. економічний імперіалізм, теорію суспільного вибору;
 - b. теорію трансакційних витрат, теорію прав власності;
 - c. теорію контрактів, нову інституційну економічну історію;
 - d. всі перелічені теорії.
- 5.2. Економічний імперіалізм – це:
 - a. заперечення передумови про оптимізаційну поведінку;
 - b. відмова від методологічного індивідуалізму;
 - c. вища стадія ринкової економіки;
 - d. теорія, яка застосовує основні поняття економічної теорії – рідкість, витрати, переваги, вибір для аналізу будь-яких сфер життя людини.
- 5.3. Людський капітал – це:
 - a. наявний у людини запас знань, навичок і мотивацій;
 - b. гроші, які можуть бути використані на освіту;
 - c. матеріальний актив;
 - d. вірні відповіді b, c.

5.4. Основи теорії трансакційних витрат започаткував:

- a. Гері Беккер;
- b. Джеймс Б'юкенен;
- c. Рональд Коуз;
- d. Олівер Вільямсон.

5.5. Р. Коуз дійшов таких висновків:

- a. фірму створюють, коли величина трансакційних витрат перевищує величину витрат з її організації;
- b. існування фірми буде продовжуватися за умови, якщо граничні внутрішньофірмові витрати будуть меншими, ніж їх вартість через ринкові трансакції;
- c. оптимізація розмірів фірми визначається межею, за якої трансакційні витрати дорівнюють внутрішньофірмовим;
- d. вірні відповіді a, b, c.

5.6. Теорему Коуза ввів у науковий обіг:

- a. Рональд Коуз;
- b. Джордж Стіглер;
- c. Олівер Вільямсон;
- d. Гері Беккер.

5.7. Теорія суспільного вибору:

- a. вивчає способи й методи, за допомогою яких люди використовують урядові заклади у своїх інтересах.
- b. аналізує виборчий процес, діяльність депутатів, поведінку бюрократії, конституційну економіку;
- c. досліджує суспільство в цілому;
- d. вірні відповіді a, b.

5.8. Способи впливу на представників влади з метою прийняття вигідних політичних рішень для обмеженої групи виборців – це:

- a. лобізм (lobbying);
- b. корупція;
- c. шахрайство;
- d. методологія теорії суспільного вибору.

5.9. Перша теорема Ерроу наголошує, що:

- a. не існує правил колективного вибору, що одночасно задовольняють умовам демократії;
- b. економічні причини є основою політичної нерівності та прийняття нераціональних рішень.
- c. діяльність держави, що спрямована на виправлення «провалів ринку», не є досконалою;
- d. держава має виконувати охоронні функції і не брати участі у господарській діяльності.

5.10. Друга теорема К. Ерроу стверджує:

- a. якщо виключити міжособистісні порівняння корисності, то єдиний спосіб трансформації індивідуальних переваг на суспільний вибір, який би задовольняв сукупність індивідуальних потреб, це нав'язування (диктатура).
- b. групи лобістського тиску - це продукт спонтанної самоорганізації цивільного суспільства
- c. функція суспільного добробуту передбачає певне ранжування всіх альтернатив;
- d. вірні відповіді a, b, c.

5.11. Система логролінгу – це:

- a. практика взаємної підтримки (взаємних послуг) шляхом «торгівлі голосами»;
- b. правила колективного вибору, що одночасно задовольняють умовам демократії;
- c. диктаторське правило;
- d. критерій справедливості та ефективності політичної системи.

5.12. Нова економічна історія (кліометрика) сформувалася:

- a. на основі неонституційних ідей Р. Коуза;
- b. в результаті застосування теорії трансакційних витрат та теорії прав власності для історичного аналізу;
- c. як модифікація теорії К. Маркса;
- d. вірні відповіді a, b.

5.13. Поділ інститутів на формальні та неформальні здійснив:

- a. Рональд Коуз;
- b. Джордж Стіглер;

- c. Даглас Норт;
- d. Гері Беккер.

5.14. Згідно концепції «залежності від попередньої траєкторії розвитку»:

- a. в історії не відбувається автоматичний природний відбір найефективніших інститутів;
- b. в історії відбувається автоматичний природний відбір найефективніших інститутів;
- c. існуючі інститути не можуть довго визначати шлях розвитку країни;
- d. інертність інститутів – виключно теоретична конструкція.

5.15. Інституційна рівновага – це:

- a. ситуація, за якої ніхто не зацікавлений у перебудові діючих інституцій;
- b. найнижчий рівень трансакційних витрат;
- c. рівність виробничих і трансакційних витрат;
- d. вірні відповіді a, b.

Тема 6. Альтернативні напрями сучасної економічної теорії

1. Теорія ігор.
2. Поведінкова теорія.

1. Теорія ігор

Альтернативні напрями сучасної економічної теорії піддають сумніву «жорстке ядро» неокласики. Тобто наступні положення:

- рівновага на ринку існує завжди, вона єдина і збігається з оптимумом за Парето (модель Вальраса-Ерроу-Дебре);
- індивіди здійснюють вибір раціонально (моделі раціонального вибору);
- переваги індивідів стабільні й носять екзогенний характер, на них не впливають зовнішні чинники.

Прикладами теорій, альтернативних основній течії, є теорія ігор, поведінкова економічна теорія, нова інституційна економіка, австрійська школа, еволюційна економіка.

Теорія ігор – розділ прикладної математики, який вивчає математичні моделі прийняття рішень у конфліктних ситуаціях. Оптимальні рішення (стратегії) у математичному моделюванні пропонувалися ще у XVIII - XIX ст. Так, А. Курно і Ж. Бертран розглядали моделі поведінки виробників-дуополістів (моделі пізніше стали прикладами теорії ігор). Але до середини XX ст. економічна теорія не давала відповіді на питання: «На підставі чого учасник ринку приймає рішення щодо своєї діяльності?».

Основоположниками теорії ігор є Джон фон Нойман (1903-1957) та Оскар Моргенштерн (1902-1977). У праці «Теорія ігор та економічна поведінка» (1944) міститься математичний аналіз принципів оптимізації ухвалення рішень у ситуаціях, в яких беруть участь два і більше гравців. Гравці діють незалежно один від одного і мають різні інтереси.

У подальшому теорію ігор розвинули **Джон Неш, Райнхард Зелтен, Чарльз Харшаньї**, які у 1994 р. отримали Нобелівську премію з економіки «за пріоритетний внесок в аналіз некооперативних ігор».

Теорія ігор - альтернатива моделі загальної економічної рівноваги Вальраса-Ерроу-Дебре. Теорія ігор заклала основи моделей нової інституційної теорії. Сутність теорії ігор полягає у встановленні оптимальної стратегії поведінки у конфліктних

ситуаціях. Стратегія гравця - сукупність правил, що обумовлюють вибір його дій при кожному особистому ході залежно від наявної ситуації. Конфлікт - ситуація, в якій стикаються інтереси двох чи більше сторін, які переслідують різні цілі. Кожна зі сторін-учасників конфліктних ситуацій може у певний спосіб впливати на хід подій, але не має змоги повністю ними керувати.

Спочатку математики зацікавилися такими іграми, як хрестики-нулики, шахи, стратегію яких аналізувати просто, оскільки це ігри з повною інформацією: кожен гравець знає, в якому положенні знаходиться його супротивник. Потім увагу дослідників привернули «ігри з неповною інформацією» (наприклад, покер), де гравцям невідомо, які засоби має у своєму розпорядженні супротивник. Проаналізувавши покер й аналогічні ігри, математики застосувати математичний аналіз до ігор «глобального масштабу», у тому числі до економіки.

Ігрові підходи використовуються економістами як на макрорівні при розробці моделей, в яких враховуються інтереси різних ланок економіки, так і на мікрорівні для вибору оптимальних рішень при створенні запасів сировини, матеріалів, напівфабрикатів, підвищенні якості продукції, маркетинговій діяльності тощо.

Теорія ігор математично описує характерні для ринкової економіки явища конкуренції у вигляді гри. Простий варіант передбачає протистояння двох конкурентів за ринок збуту. Складні варіанти передбачають, що у грі беруть участь багато супротивників, які можуть утворювати між собою союзи (коаліції). У першому випадку гра називається парною, у другому – гра множинна. За наявності союзів гра має назву коаліційна.

Якщо виграш одного гравця дорівнює програшу іншого, то гра називається антагоністичною або *гра з нульовою сумою*. У процесі гри її учасники здійснюють ходи. Ходом гравця називається вибір та здійснення однієї із передбачених правилами дій.

Ходи бувають особисті та випадкові. Особистий хід – свідомий вибір гравцем одного з можливих варіантів дій. Для того, щоб знайти рішення гри необхідно для кожного гравця вибрати стратегію, яка б відповідала умові оптимальності. Це означає, що один із гравців повинен одержати максимальний виграш, у той час як другий дотримується своєї стратегії. Такі стратегії називаються оптимальними. Оптимальні стратегії мають також відповідати умові стійкості: будь-кому з гравців не вигідно відмовитися від своєї стратегії у цій грі.

Якщо гра повторюється багато разів, то тоді гравців може цікавити не вигреш і програш кожного разу в кожній конкретній партії, а середній вигреш (прогреш) в усіх партіях.

Теорія ігор і теорія угод ґрунтуються на «дилемі ув'язненого», запропонованої Альбертом Такером.

Дилема увязненого - приклад некооперативної гри з ненульовою сумою (рис. 6.1.).

		2-й ув'язнений	
		Зізнався	Не зізнався
1-й ув'язнений	Зізнався	-6	-10
	Не зізнався	-10	-3

Рис. 6.1. «Дилема ув'язненого»

На місці злочину спіймали двох злодіїв, яким пред'явлене звинувачення у низці крадіжок. Перед кожним з них постає дилема - чи зізнаватися у старих (недоведених) крадіжках чи ні. Якщо зізнається тільки один злодій, то він одержує мінімальний термін (1 рік), а його нерозкаяний товариш - максимальний (10 років). Якщо обидва злодія одночасно зізнаються, то вони одержать по 6 років; якщо обидва будуть мовчати, то отримають покарання тільки за останню крадіжку по 3 роки. Ув'язнені сидять у різних камерах і не можуть домовитися між собою. Це приклад некооперативної (неузгодженої) гри з ненульовою (у цьому випадку негативною) сумою. Особливістю цієї гри є невігідність для обох учасників керуватися своїми приватними (корисними) інтересами.

«Дилема ув'язненого» показує особливості олігополістичної поведінки. Припустимо, однакою по якості продукцію виготовляють дві фірми (рис. 6.2.). Якщо фірми призначають однакові ціни, то їх виторг також буде однаковим: по 10 млн грошових одиниць у кожній фірми при ціні 3 грошових одиниць за одиницю продукції та по 15 млн грошових одиниць при ціні 5 грошових одиниць. Однак, якщо

одна з фірм призначить низьку ціну, а інша - високу, то їхні виторги будуть відрізняться - 18 млн і 6 млн відповідно. У цьому випадку пасивна політика високих цін переважніше, ніж конкурентна політика низьких цін.

	Фірма 1		
		Призначає 3 грош.од.	Призначає 5 грош.од.
Фірма 2			
	Призначає 3 грош.од.	10 млн. грош.од.	6 млн. грош.од.
	Призначає 5 грош.од.	18 млн. грош.од.	15 млн. грош.од.
		6 млн. грош.од.	15 млн. грош.од.

Рис. 6.2. Некооперативна гра на олігополістичному ринку

Теорія ігор застосовується як ілюстрація необхідності державного регулювання економіки. «Дилема ув'язненого» ставить під сумнів механізм «невидимої руки», оскільки обидві особи, переслідуючи власні інтереси, отримують більше покарання, ніж те, яке вони могли отримати, якби погодилися співпрацювати один з одним. Щоб досягти оптимального результату треба було б змусити в'язнів співпрацювати.

Для аналізу ситуацій, які виникають у процесі надання суспільних благ, актуальним є використання теорії ігор за логікою «принципал-агент». Основні комунікативні взаємодії в таких іграх здійснюються: 1) між державою (агентом) як виразником економічних інтересів та волі виборців і населенням (принципалом); 2) між населенням (агентом) як виконавцем суспільної волі і державою (принципалом). Серед стратегій, до яких може вдатися держава: виконання або не виконання функцій щодо розвитку фундаментальної науки, охорони здоров'я, освіти, національної безпеки тощо. Серед стратегій громадян-гравців: виконання або не виконання обов'язків перед державою.

Д.фон Нойман і О. Моргенштейн займалися іграми з нульовою сумою, в яких перемога однієї сторони означає поразку

іншої. Нобелівський лауреат Джон Неш (1928 – 2015) створив основи наукового методу, що зіграв величезну роль у розвитку світової економічної науки. У 1949 р. 21-річний учений написав дисертацію про теорію ігор. У 1950-1953 роках Джон Неш опублікував чотири праці, в яких представив аналіз «ігор з ненульовою сумою» - особливого класу ігор, в яких всі учасники або виграють, або терплять поразку. Прикладом такої гри можуть стати переговори про збільшення зарплати між профспілками і менеджментом компанії. Ситуація може завершитися або тривалим страйком, в якому постраждають обидві сторони, або досягненням взаємовигідної угоди.

Джон Неш змоделивав ситуацію, що згодом отримала назву «*рівновага Неша*» або «некооперативна рівновага», за якої обидві сторони використовують ідеальну стратегію, що забезпечує створення стійкої рівноваги. Гравцям вигідно зберігати цю рівновагу, оскільки будь-яка зміна тільки погіршить їх положення, однак відповідна стратегія є програшною для всіх, а виграшу можна досягти тільки при кооперуванні.

Рівновага за Нешем - набір стратегій у грі двох або більше гравців, коли жоден з учасників не може збільшити виграш, змінив власну стратегію, якщо інші учасники не змінять стратегії.

У 1950-х рр. Неш співпрацював із корпорацією RAND, що займається аналітичними й стратегічними розробками, в якій працювали провідні американські вчені. Завдяки своїм дослідженням теорії ігор, Неш став одним із провідних фахівців в області ведення «холодної війни».

У 1994 р. Джон Неш отримав Нобелівську премію «За фундаментальний аналіз рівноваги в теорії некооперативних ігор».

Перевагою теорії ігор є можливість розширення поняття оптимальності, включаючи, наприклад, компромісне рішення, яке йде на задоволення різних потреб у грі. З іншого боку, в економічних задачах, аналіз яких зводиться до математичного програмування, при елементарній оцінці ефективності варіанта, кількість варіантів настільки велика, що обрати оптимальний, як правило, важко. Обмеженням теорії ігор є єдиний показник виграшу як характеристика ефективності, хоча на практиці при вирішенні більшості економічних завдань зустрічаються декілька показників ефективності. Крім того, в економіці здебільшого виникають такі ситуації, коли інтереси партнерів не мають антагоністичного

характеру. Це свідчить про необхідність подальшого розвитку апарату теорії ігор відповідно до економічних реалій.

2. Поведінкова економічна теорія

Поведінкова економічна теорія - сукупність теорій, що описують процес прийняття рішень усередині фірм, організацій, домогосподарств. Цим вона принципово відрізняється від неокласичної теорії для якої важливий не процес прийняття рішень, а результат. Представники поведінкової теорії вважають, що для економічних суб'єктів характерною є не раціональна, а **конвенціональна поведінка**, що підкорюється правилам і умовностям.

У поведінковій теорії переважають індуктивні методи дослідження (методи, що йдуть від часткового до загального). Засновник поведінкової теорії - **Герберт Саймон (1916 - 2001)**. Г. Саймон створив узагальнену модель економічної поведінки - **теорію обмеженої раціональності**. Г. Саймон вважав, передумова, що економічний суб'єкт має всю повноту інформації є нереалістичною: для того, щоб максимізувати корисність або прибуток економічному суб'єктові не вистачає рахункових здібностей. Економічний суб'єкт здійснює пошук варіантів доти не буде знайдений прийнятний варіант.

Асиметрія інформації існує як нерівномірний її розподіл між учасниками ринкових угод (покупців і продавців, найманих працівників і роботодавців, позичальників і кредиторів). Вона супроводжується інформаційними перевагами однієї із сторін та породжує неоптимальні на мікрорівні наслідки - **несприятливий вибір** (adverse selection) і **моральний ризик** (moral hazard).

Несприятливий вибір – ситуація на ринку, коли покупці витрачають кошти на придбання не кращих, а гірших ресурсів, товарів, послуг, активів. Для опису несприятливого вибору **Джордж Акерлоф** (р. н. 1940) запропонував модель «ринку лимонів», яка відображає функціонування ринку вживаних автомобілів. Продавці на такому ринку мають інформаційні переваги, оскільки покупці не знають дійсного стану автомобіля, що пропонується. Користуючись ситуацією, продавці намагаються продати автомобіль найгіршої якості («лимон») за ціною авто найвищої якості. Внаслідок цього відбувається несприятливий для покупців вибір - вони сплачують ціну, що знаходиться в інтервалі між ціною продавця кращого автомобіля і ціною продавця «лимону». Моральний ризик виникає

внаслідок стимулів до недобрсовісної поведінки. Результати останньої подаються як випадкові. Наприклад, людям, що страхують власний будинок, іноді вигідна його руйнація, особливо якщо сума компенсаційних виплат більша за саму вартість будинку.

Намагаючись уникнути несприятливого вибору або морального ризику, економічні суб'єкти вдаються до особливих способів формування цін, що породжують їх негнучкість.

У 2002 р. Деніел Канеман (Daniel Kahneman) (1934 – 2024) і Вернон Сміт (р.н.1927) отримали Нобелівську премію з економіки. Головний внесок Д.Канемана в економічну теорію - побудова моделі поведінки людини, відмінної від класичної моделі homo oeconomicus і такої, що більш точно відображає особливості прийняття рішень.

В. Сміт – батько експериментальної економіки. За допомогою лабораторних експериментів він підтвердив низку теоретичних гіпотез. Присудження Нобелівської премії за ці дослідження - крок щодо зміцнення міждисциплінарного співробітництва.

Людська ірраціональність - центральна проблема всіх праць Д.Канемана. Дослідницький шлях Д. Канемана можна поділити на три етапи, на кожному з яких «людина ірраціональна» розкриває себе з нового боку.

На першому етапі, Д. Канеман разом з Амос Тверські (1937 – 1996) провели низку експериментів, які виявили близько двадцяти «когнітивних спотворень» — несвідомих помилок міркування, що спотворюють судження людини про світ. Найбільш типова помилка - «ефект якоря»: схильність до залежності від малозначущих чисел. Наприклад, в одному експерименті досвідчені німецькі судді показали більш високу схильність до тривалого терміну ув'язнення для магазинного злодія, у разі випадання на кубиках великого числа.

На другому етапі Д. Канеман і А.Тверські довели, що люди, які приймають рішення в умовах невизначеності, не поводяться чином, що їх їм наказують економічні моделі; вони не «максимізують корисність». Пізніше вони розвинули альтернативну концепцію про процес прийняття рішень, ближчу до реальної людської поведінки, яка отримала назву «*теорія перспектив*». Саме за це досягнення Д. Канеман отримав Нобелівську премію.

На третьому етапі кар'єри, вже після смерті А.Тверські, Д. Канеман заглибився у «гедоністичну психологію»: науку про щастя, його природу та причини. Щоб пояснити, чому недостатній прибуток гарантує незадоволеність життям, а підвищений не гарантує зворотного, вчений разом з Ангусом Дітоном припустив, що є планка

доходу, після якої гроші не впливають на щастя. У 2010 р. лауреати Нобелівської премії з економіки Деніел Канеман та Ангус Дітон продемонстрували, що рівень задоволеності життям у американців переставав зростати, коли доходи досягали 75 000 дол. США.

Високий дохід підвищує рівень життя, але не впливає на емоційний добробут — висновок з дослідження Денісла Канемана та Ангуса Дітона. Але висновок викликає суперечки. Одні дослідження підтверджують, інші - заперечують його. Вірогідно, протиріччя викликано тим, що вчені по-різному визначають щастя: для одних - це матеріальний добробут, а інших, як Канемана і Дітона, це психологічний добробут, заснований на домінуванні позитивних емоцій.

Питання для обговорення

1. Надайте характеристику теорії ігор.
2. Поведінку суб'єктів в яких конкурентних умовах пояснює теорія ігор?
3. У чому полягає внесок Джона Неша у розвиток економічної науки?
4. Охарактеризуйте основні положення поведінкової теорії.
5. Назвіть особливості дослідницької програми Денісла Канемана і Вернона Сміта.

Тести для перевірки знань

- 6.1. Альтернативні напрями сучасної економічної теорії:
- a. піддають сумніву «жорстке ядро» неокласичної теорії;
 - b. поділяють положення «жорсткого ядра» неокласичної теорії;
 - c. припускають наявність декількох точок рівноваги;
 - d. вірні відповіді а, с.
- 6.2. Теорія ігор –
- a. розділ прикладної математики, який вивчає математичні моделі прийняття рішень у конфліктних ситуаціях;
 - b. пояснює як змінюються принципи та правила гри;
 - c. не має економічного сенсу;
 - d. модифікація класичної політекономії.

6.3. Основоположниками теорії ігор є:

- a. П. Девідсон і Х. Ф. Мінські;
- b. С. Вайнтрауб і М. Калецький;
- c. Р. Клауер й А. Лейонхуфвуд;
- d. Д. фон Нойман і О. Моргенштерн.

6.4. Дилема ув'язненого –

- a. приклад некооперативної гри з ненульовою сумою;
- b. показує особливості олігополістичної поведінки;
- c. доводить ефективність «невидимої руки» ринку;
- d. вірні відповіді а, b.

6.5. Рівновага за Нешем –

- a. набір стратегій у грі двох або більше гравців, коли жоден з учасників не може збільшити виграш, змінивши власну стратегію, якщо інші учасники не змінять стратегії;
- b. ситуація, за якої ніхто не зацікавлений у зміні стратегії;
- c. альтернатива ситуації на конкурентному ринку;
- d. виключно теоретичне припущення.

6.6. Поведінкова економічна теорія –

- a. сукупність теорій, що описують процес прийняття рішень усередині фірм, організацій, домогосподарств;
- b. розглядає фірми, організації, домогосподарства як чорні скриньки;
- c. належить до сфери психології;
- d. принципово відрізняється від неокласичної теорії.

6.7. Представники поведінкової теорії вважають, що поведінка економічних суб'єктів є:

- a. раціональною;
- b. конвенціональною;
- c. дифференційною;
- d. оптимізаційною.

6.8. У поведінковій теорії переважають:

- a. індуктивні методи;
- b. дедуктивні методи;

- c. психологічні методи;
- d. статистичні методи.

6.9. Засновник поведінкової теорії:

- a. Деніел Канеман;
- b. Ангус Дітон;
- c. Вернон Сміт;
- d. Герберт Саймон.

6.10. Неприятливий вибір – ситуація на ринку, коли:

- a. покупці витрачають кошти на придбання не кращих, а гірших ресурсів, товарів, послуг, активів;
- b. продавці мають інформаційні переваги;
- c. відсутні можливості вибору;
- d. вірні відповіді a, b.

6.11. Людська ірраціональність - центральна проблема всіх досліджень:

- a. Деніела Канемана;
- b. Ангуса Дітона;
- c. Вернона Сміта;
- d. Герберта Саймона.

Тема 7. Концепції перехідної економіки

1. Ознаки перехідної економіки.
2. Теорії перехідної економіки.
3. Шокова терапія і градуалізм.

1. Ознаки перехідної економіки

1. Перехідна економіка – період, коли розпадається стара економічна система та формується нова. Саме в умовах перехідної економіки здійснювалося перетворення традиційної системи на ринкову, доіндустріальної на індустріальну. На сучасному етапі перехідною можна вважати економіку країн, які знаходяться на етапі становлення інформаційної економіки, економіки знань.

Риси перехідної економіки:

- нестабільність, пов'язана із суперечністю між новими та старими економічними відносинами, що є основою її нестабільності, значних суперечностей між економічними інтересами різних груп населення, соціальних конфліктів;

- історичність та специфіка економічної трансформації у різних країнах, обумовлені історичним періодом, у межах якого здійснюються економічні перетворення, політичними, соціально-економічними, національними особливостями певної країни;

- інерційність – збереження протягом певного часу старих економічних форм, що свідчить про спадкоємність еволюційного процесу;

- інтенсивність розвитку нових економічних форм.

Залежно від масштабів та характеру економічної трансформації можна виділити локальні перехідні процеси, притаманні окремим країнам чи групі країн, і глобальні перехідні процеси, що охоплюють всі країни, людство в цілому. Розрізняють природно-еволюційний тип перехідної економіки та її реформаторсько-еволюційний тип, який характеризується значним впливом реформ, що здійснює держава.

Наприк. XX - поч. XXI ст. відбуваються кілька масштабних трансформаційних процесів:

1. перехід від індустріального до постіндустріального суспільства (у розвинутих країнах);

2. перехід до індустріального суспільства при розвинутих ринкових відносинах (у багатьох країнах Азії, Африки та Латинської Америки);

3. рух до змішаної економіки ринкового типу (Китай, В'єтнам, та інші);
4. перехід від економік закритого типу до відкритих економік в умовах глобалізаційних процесів.
5. перехід від адміністративно-командної до ринкової економіки (у постсоціалістичних країнах Центральної і Східної Європи).

Ринкова економічна трансформація у постсоціалістичних країнах передбачала роздержавлення власності, перехід від державної монополії до конкурентних засад функціонування економічних суб'єктів, від централізованого розподілу ресурсів – до ринкового механізму, від державного встановлення цін – до ринкового ціноутворення. Ринковій економічній трансформації притаманні як загальні риси та закономірності перехідних процесів, так і певна специфіка.

По-перше, змістом економічної трансформації стало перетворення командно-адміністративної системи на ринкову (змішану) систему, яка базується на сполученні різних механізмів координації поведінки економічних агентів: ринкового механізму, державного та корпоративного регулювання.

По-друге, ринкова трансформація економіки постсоціалістичних країн мала інверсійний (зворотний) характер. Перехід до ринку здійснювався в умовах індустріального суспільства, тоді як ринкові перетворення класичного типу охоплювали етапи формування ринкових відносин в умовах доіндустріальної системи та їх затвердження на технологічній базі індустріальної стадії суспільного розвитку. Подальший розвиток ринкової системи здійснювався у напрямі перетворення ринкової економіки епохи вільної конкуренції на змішану економічну систему, в умовах якої ринковий механізм координації економічних відносин був доповнений державним регулюванням економіки.

По-третє, перехідна економіка постсоціалістичних країн за своїм типом була реформаторсько-еволюційною. Активну роль у всіх економічних процесах відігравала держава. Від обґрунтованості та послідовності реформ, які вона здійснювала, залежали темпи та глибина ринкової економічної трансформації.

По-четверте, перехід постсоціалістичних країн до ринку відбувся в умовах перетворень, пов'язаних із становленням інформаційної економіки, соціалізацією економіки, економічною глобалізацією. Якщо в умовах локальної перехідної економіки

здійснюються ринкові перетворення, то глобальна перехідна економіка є періодом трансформації індустріального суспільства на постіндустріальне.

2. Теорії перехідної економіки

Методологічну основу дослідження перехідних станів економічних систем складають *теорії перехідної економіки* і *теорії трансформації економічних систем*.

Теорії перехідної економіки базуються на неокласичній концепції загальної економічної рівноваги і розглядають перехід від одного рівноважного стану економіки до іншого. Основна увага приділяється аналізу початкового стану економіки та її бажаного стану у майбутньому. Теорії перехідної економіки ґрунтуються на статичному аналізі загальної рівноваги та досліджують умови переходу від одного рівноважного стану до іншого.

Передумови аналізу моделі загальної рівноваги: методологічний індивідуалізм, раціональність поведінки індивідів (*homo oeconomicus*), принцип оптимізації економічної діяльності суб'єктів.

Згідно з поглядами неокласиків, економічна система вільної конкуренції завжди перебуває у стані рівноваги. Перехідний стан економічної системи розглядається як перехід від одного рівноважного стану до іншого.

Причини порушення стану рівноваги:

1) цінові очікування суб'єктів господарювання (в разі їх невідповідності економічна система ймовірно вийде зі стану рівноваги);

2) невідповідність планів економічної поведінки фірм і домогосподарств;

3) невизначеність основних параметрів економічної системи вносить відповідний ризик у систему прийняття рішень суб'єктів (порушується рівновага між інтересами покупців і продавців (попитом і пропозицією).

Реагування попиту і пропозиції на цінові зміни забезпечує повернення до стану загальної рівноваги. Етап переходу від нерівноважного стану до рівноваги проходить шляхом дії ефекту маятникового *нащупування* рівноважних цін (категорія, запропонована Л. Вальрасом).

Для даної моделі стан загальної рівноваги визначається через розв'язок системи рівнянь. У подальшому теорія загальної рівноваги зумовила формування *нормативної економічної теорії добробуту*.

Так як система цін забезпечує автоматичний перехід від одного рівноважного стану до іншого, то необхідно проводити лібералізацію цін: по-перше, вона забере «грошовий навіс», що утворився в економіці дефіциту й неврівноважених цін; по-друге, створюється можливість установити відносні ціни, що відображають рідкість благ. Це має сприяти встановленню структури виробництва, що відповідає потребам суспільства.

Звичайно, у процесі реструктуризації виникнуть і впливові групи «пошуку ренти», і працівники, зайняті виробництвом продукції, що не користується попитом. Але опір перших треба зняти силою держави (неокласики не виступають за слабку державну владу), а невдоволеність других треба якомога зменшити. Половинчасті й повільні реформи підвищують витрати перехідного процесу. До того ж, політичний опір ринковим реформам легше зняти за швидкоплинного ходу трансформації. Фактично неокласична теорія є підґрунтям політики «шокової терапії».

Основні обмеження неокласичної теорії загальної рівноваги: статичність аналізу та надмірна абстрагованість, не врахування транзакційних витрат і залишення поза увагою процесів приватизації та інших інституційних реформ.

Теорія трансформації економічних систем, на протизвагу теорії перехідної економіки, ґрунтуються на визнанні безперервності економічних перетворень у суспільстві. Еволюція економічних систем охоплює стадії їх формування, відтворення, розвитку, розпаду. На стадії відтворення і розвитку економічні системи функціонують як цілісність. На стадіях формування та розпаду вони втрачають цілісність. Причому для системи, що формується, перехідний період є необхідним етапом її руху до сталого стану. Для системи, що розпадається, перехідний стан відповідає етапу руйнування її цілісності та зникнення.

Теорія трансформації спирається на концепції марксизму, кейнсіанства, еволюціонізму та інституціоналізму.

Згідно з теорією К. Маркса, динаміка розвитку суспільства визначається станом і рівнем розвитку суспільно-економічних формацій (способів виробництва). Трансформація системи функціонування капіталістичного суспільства зумовлена кумулятивним нагромадженням внутрішніх протиріч між суспільним

характером виробництва та приватнокапіталістичною формою присвоєння результатів праці. Трансформація економічної системи капіталізму є невід'ємною складовою розвитку суспільства, що зумовлена дією ендогенних (внутрішніх) чинників соціального характеру.

Ідея ендогенної зумовленості трансформаційних процесів в економічних системах отримала розвиток й у теоретичних концепціях кейнсіанців. Характерною рисою розвитку економічної системи, на думку кейнсіанців, є її ендогенна (внутрішньо притаманна) нестабільність. Ринкова економічна система функціонує циклічно навіть за відсутності екзогенних (зовнішніх) детермінант. Циклічність розвитку економічної системи зумовлена невідповідністю структури сукупного попиту і сукупної пропозиції, яка формується внаслідок трансформації політичних, соціальних та організаційно-економічних детермінант.

Окремо слід виділити концепцію трансформації тоталітарної (централізовано керованої) економіки Німеччини після Другої світової війни, розроблену представниками Фрайбурзької школи ордолібералізму. Використання міждисциплінарного підходу дало змогу А. Мюллеру-Армаку, В. Ойкену, В. Репке, Ф. Бьому, А. Рюстову розробити концепцію соціально орієнтованої економіки (*soziale Marktwirtschaft*).

Питання, на яких концентрує увагу концепція соціально орієнтованої економіки (*ордоліберальна теорія*):

- критика соціалізму за одержавлення засобів виробництва, який веде до утвердження тоталітарного політичного режиму;
- аналіз ринкової приватновласницької економіки, критика монополістичного капіталізму;
- формулювання закономірностей функціонування ринкової економіки, взаємозв'язку економічної і політичної систем та впливу геополітичних детермінант;
- пошук шляхів створення економічного порядку, вільного від недоліків монопольного становища приватнокапіталістичних фінансово-промислових груп, що забезпечують собі преференції від держави, та від ризиків узурпації економічної і політичної влади вузьким угрупованням політиків в умовах одержавлення засобів виробництва і централізації управління економікою;

- обґрунтування необхідності соціальної орієнтації приватнокапіталістичної економіки, принципів і форм державного регулювання, економічної та соціальної справедливості.

Фактично даний напрям економічної думки досліджує ті ж самі завдання перехідного періоду, що і неокласики, але концентрує їх, що дає змогу обґрунтувати висновки про наявність внутрішніх суперечностей і недоцільність прийняття швидких рішень.

Інституційні концепції виходять із припущення про еволюційний характер розвитку економічної системи. Такі припущення ґрунтуються на аналізі факторів внутрішньої нестабільності ринкової економіки, що зумовлюють неефективність і несправедливість розподілу ресурсів і доходів між економічними суб'єктами.

Такими факторами є: боротьба за економічну владу (гіпотеза дихотомії між бізнесом та індустрією Т. Веблена), динаміка обсягу грошових операцій в економіці, що впливають на ціни товарів кінцевого та проміжного споживання, обсяги кредитування, ставку відсотка тощо (У. Мітчел), кумулятивність та еволюційний характер інституційних (Д. Норт, О. Вільямсон), гістерезис та блокування зміни рутин, які зумовлюють залежність еволюції економічної системи від її минулих результатів (теоретична концепція Р. Нельсона та С. Унтера).

Сутність інституційних трансформацій розкривається через розуміння:

- 1) стабільності інституційних характеристик;
- 2) джерел трансформацій;
- 3) рушійних сил трансформацій;
- 4) напрямів трансформацій.

Залучення до аналізу процесів економічної трансформації інституційних факторів розширило можливості пояснення явищ перехідної економіки. Неінституційна теорія змінила передумови аналізу, які стосуються економічних суб'єктів (опортуністична поведінка й обмежена раціональність) і середовища, у якому вони діють (неповнота інформації, трансакційні витрати, невизначеність прав власності). Неінституційна теорія спирається на факти щодо реальної політичної практики і дозволяє використовувати отримані висновки, методи аналізу до економіки. Зокрема, пояснювати проблеми лобізму, неплатежів, політичної невизначеності, співвідношення ефективності і справедливості.

В українській економічній науці у 90-х роках ХХ ст. під впливом політичних та ідеологічних факторів відбулася зміна парадигми. Почалося переосмислення історії світової та вітчизняної економічної думки, шляхів і напрямів розвитку вітчизняної економіки. Розвиток теоретичної економічної науки визначають такі основні напрями:

- перегляд теоретико-методологічних засад радянської економічної науки, відновлення у вітчизняній економічній літературі справжньої картини еволюції наукової економічної думки, участі у цьому процесі українських економістів. Сучасна оцінка економічної спадщини українських учених М. Тугана-Барановського, Є. Слуцького, М. Бунге;

- формування економічної теорії як теорії регульованої ринкової економіки, з'ясування проблем її методології, змісту, структури. Перегляд ідеологічних і теоретико-методологічних засад економічної науки та економічної політики в Україні, створення сучасних курсів з економічної теорії та їх впровадження у систему освіти;

- виявлення можливості застосування сучасних західних теорій і моделей розвитку до умов вітчизняної економіки. Обґрунтування неефективності прямого запозичення західних моделей економічного розвитку без урахування "місця й часу" їх виникнення, застосування та подальшої еволюції, пояснення наслідків такого запозичення.

- розробка нової концепції соціально-економічного розвитку України в умовах трансформаційних суспільних зрушень.

3. Шокова терапія і градуалізм

Аналіз системних перетворень постсоціалістичних країн ґрунтується на теоріях трансформації економічних систем та теорії перехідної економіки. Ринкові перетворення формулювались як необхідні процеси розширення сфери дії ринкових відносин через конвергенцію капіталізму та соціалізму. В основу економічної політики системних перетворень було покладено стратегію *«шокової терапії»*, яка передбачала лібералізацію економічних відносин, жорстку монетарну політику, стабілізацію валютного курсу.

Ринкові перетворення в умовах перехідної економіки базувалися на *ліберальному (неокласичному) та градуалістському*

підходах до визначення напрямів, інструментів та методів економічної трансформації.

Ліберальний підхід (Д. Сакс, Я. Корнаї, М. Фрідмен, Дж. Стіглер та інші) передбачав швидкі радикальні зміни одночасно в економічній та політичній системах постсоціалістичних країн, використання адміністративних методів руйнування засад старої системи та значне обмеження державного впливу на ринкові процеси. Його основу становила запропонована МВФ та Світовим банком для країн Східної та Центральної Європи програма ринкової трансформації «Вашингтонський консенсус». Складовими програми були: швидка лібералізація економічних відносин, масштабна приватизація, дерегулювання і фінансова стабілізація за умов жорсткої монетарної політики. Проте тривалий спад виробництва, поглиблення структурної деформації економіки та інші негативні наслідки практичної реалізації монетаристських рекомендацій змусили розробити нову програму ринкової трансформації «Поствашингтонський консенсус» (1996), в основу якої був покладений вже поетапний перехід до ринку.

На відміну від циклів, що притаманні ринковій економічній системі, трансформаційні цикли зумовлені різкими змінами формальних інститутів регулювання. Трансформаційний цикл у постсоціалістичних країнах поділявся на: *первинну та вторинну депресію*.

Первинна депресія характеризувалася невідповідністю у структурі сукупного попиту і сукупної пропозиції. Основні фактори первинної депресії в постсоціалістичних країнах: зміни формальних інститутів регулювання, спекулятивний характер системи фінансового забезпечення відтворювального циклу, зміни у відносинах власності на засоби виробництва, стійкість монополістичних тенденцій, втрата економічних зв'язків із розпадом СРСР та невизначеність майбутнього. У ході формування первинної депресії виникли тенденції до субоптимальності розподілу ресурсів і доходів, наслідками якої стали гіперінфляція, поширення безробіття та дисбаланс в економічній системі.

Вторинна депресія - це перетворення первинної депресії на кумулятивний процес скорочення реального ВВП та зростання загального рівня цін. Кумулятивний характер вторинної депресії є незалежним від детермінант первинної депресії і зумовлений дією законів попиту і пропозиції та інституційних детермінант.

Так, початок інфляційних процесів, безробіття, інфляція та дисбаланс, які виникли у межах первинної депресії у країнах колишнього СРСР, перетворилися на взаємодетермінований процес. Підвищення загального рівня цін на товари індивідуального споживання у межах первинної депресії скоротило сукупний попит. Скорочення сукупного попиту обумовило скорочення випуску продукції. А це, у свою чергу, викликало зростання безробіття та, через дію ефекту масштабу, — зростання загального рівня цін.

Таким чином, економічна система потрапила у динамічне коло стагфляції, рисою якого є зростання загального рівня витрат виробництва та цін (інфляція пропозиції).

Лібералізація цін і відкриття внутрішнього ринку проявили недоліки економіки, її мілітаризовану структуру, з одного боку, та технічну і технологічну відсталість, низьку ефективність і низьку конкурентоспроможність її цивільних галузей, з іншого.

Криза товарного дефіциту змінилася на кризу збуту, з відповідними соціально-економічними наслідками (зниження реальної заробітної плати, безробіття, скорочення соціальних послуг, скорочення державного фінансування в суспільно необхідних галузях економіки (охороні здоров'я, освіті, науці, культурі)).

Відмова від інститутів прямого державного контролю за виробництвом та цінами виявила диспропорції у структурі попиту та виробництва. Такі диспропорції спостерігалися насамперед у субоптимальному виробництві капітальних благ та благ суспільного споживання і були зумовлені переоцінкою граничних вигід у структурі планової економічної системи. Дефіцит товарів кінцевого споживання та надлишкове виробництво засобів виробництва, поряд із надмірним виробництвом благ суспільного споживання (національна оборона, освіта, охорона здоров'я тощо), став першопричиною структурних та цінових змін у виробництві.

Лібералізація фінансового сектору та обмеження контролю з боку держави призвели до формування спекулятивної системи фінансового забезпечення відтворювального циклу, коли поточні грошові доходи є достатньою величиною лише для сплати відсотків. Погашення основної частини боргу в цьому разі є можливим лише за умови нових кредитів. Система спекулятивного фінансування поширилась і на державний сектор економіки. Більшість довгострокових програм економічної політики фінансувалися за рахунок короткотермінових кредитних інструментів та грошової емісії.

Грошова емісія, як інструмент фінансового забезпечення економічної політики, мала характер інфляційного оподаткування.

Інфляційний податок за умов замороження вкладів знецінював вартість номінальних активів. Вигоди влади від запровадження інфляційного податку полягали в тому, що її найбільші зобов'язання (грошова маса та державний борг) існували у номінальній формі.

Питання приватної власності – одне з основних у ринковій економіці. Тому приватизація посіла центральне місце у трансформаційних реформах. Підґрунтям теоретичних положень приватизації була теза «про неефективність державного сектору економіки» та «всесильність невидимої руки ринку». При цьому не враховувалось, що приватизація передбачала одночасну відмову держави від усіх доходів і соціальних спрямувань держпідприємств. Розпад радянської економіки призвів до втрати економічних зв'язків між підприємствами та відповідного зростання контрактних трансакційних витрат у структурі виробництва. Адміністративно-командна система не передбачала існування конкурентних відносин між підприємствами: більшість з них були монополістами із значним ефектом масштабу. Перетворення державної монополії на приватну посилювало викривлення у системі ефективного розподілу. Приватизація, як інструмент перерозподілу національного багатства, супроводжувалася активізацією груп пошуку економічної ренти, а перерозподіл відбувався в інтересах представників означених груп з особливими інтересами, пов'язаними із владними колами, а також груп тиску, здатних забезпечити максимальні трансферти ресурсів.

Позитивні наслідки від стратегії «шокова терапія» одержала Польща. Але у порівнянні з Україною, Польща мала й інші вихідні умови ринкових реформ, передусім у сільському господарстві, де близько 80% орних земель перебували у приватній власності. Крім того, економічне зростання було забезпечено значними іноземними інвестиціями. В Україні застосування моделі «шокової терапії» призвело до падіння виробництва (-50%), гіперінфляції, тінізації економіки, значного рівня безробіття та бідності, поглиблення структурної деформації економіки, значного соціального розшарування населення.

Градуалістський підхід (gradual – поступовий) до ринкової трансформації (Дж.-К. Гелбрейт, В. Леонтьєв та ін.) базувався на поступовому проведенні реформ, визнанні ролі держави та державного сектору у забезпеченні економічної стабілізації,

розв'язанні завдань перехідного періоду. Економічна лібералізація спочатку проводилася в окремих секторах і галузях економіки, а згодом за наявності необхідних елементів інституційної системи, поширювалася на економіку в цілому.

Прикладом країни, яка обрала градуалізм у якості стратегії реформування, є КНР.

Питання для обговорення

1. Проаналізуйте ознаки перехідної економіки. Чи має такі ознаки сучасна вітчизняна економіка?
2. Що є методологічним підґрунтям теорій перехідної економіки? Як теорії перехідної економіки пояснюють висхідні умови і мету реформ?
3. У чому полягають спільні риси і відмінності між шоковою терапією і градуалізмом?
4. Як можна пояснити складнощі, що виникли під час реалізації політики шокової терапії?

Тести для перевірки знань

- 7.1. Перехідна економіка – період:
 - a. становлення нової економічної системи;
 - b. розпаду старої економічної системи;
 - c. коли розпадається стара та формується нова економічна система;
 - d. виключно революційних змін економічного устрою.
- 7.2. Риси перехідної економіки:
 - a. стійкість, ефективність, імпульсивність, екстенсивність;
 - b. сталість, соціальність, справедливість,
 - c. рівноважність, турбулентність, ефективність, швидкість;
 - d. несталість, історичність, інерційність, інтенсивність.
- 7.3. Прикладом (-ами) трансформаційних процесів є:
 - a. перехід від індустріального до постіндустріального суспільства;
 - b. рух до змішаної економіки ринкового типу;

- c. перехід від економік закритого типу до відкритих економік в умовах глобалізаційних процесів;
- d. всі вищезазначені варіанти.

7.4. Ринкова трансформація у постсоціалістичних країнах передбачала:

- a. зменшення соціальних гарантій, збереження державних монополій, формування централізовано встановлюваних цін;
- b. націоналізацію, збереження державного регулювання цін на товарних ринках;
- c. запровадження ринкового механізму, відсутність державного регулювання економіки, зменшення соціальних стандартів;
- d. роздержавлення, формування конкурентних засад функціонування економічних суб'єктів, запровадження ринкового механізму ціноутворення.

7.5. Теорії перехідної економіки:

- a. базуються на неокласичній концепції загальної економічної рівноваги;
- b. розглядають перехід від одного рівноважного стану економіки до іншого;
- c. не пояснюють реальні трансформаційні процеси;
- d. вірні відповіді a, b.

7.6. Теорія трансформації економічних систем спирається на концепції:

- a. марксизму;
- b. кейнсіанства;
- c. еволюціонізму та інституціоналізму;
- d. зазначені у варіантах a, b, c.

7.7. Концепція трансформації тоталітарної (централізовано керованої) економіки Німеччини після Другої світової війни, розроблена:

- a. Чиказькою школою монетаризму;
- b. представниками «старого» інституціоналізму;
- c. Фрайбурзькою школою ордолібералізму;

d. у результаті співпраці представників різних економічних шкіл.

7.8. Ліберальний підхід (шокова терапія) до ринкової трансформації передбачав:

- a. швидкі радикальні зміни в економічній та політичній системах постсоціалістичних країн;
- b. використання адміністративних методів руйнування засад старої системи;
- c. обмеження державного впливу на ринкові процеси;
- d. вірні відповіді a, b, c.

7.9. Градуалістський підхід до ринкової трансформації базувався на:

- a. визнанні ролі держави та державного сектору у забезпеченні економічної стабілізації;
- b. лібералізації спочатку окремих галузей економіки;
- c. поетапному проведенні реформ;
- d. всіх згаданих заходах.

Тема 8. Методологічні проблеми формування нового суспільства.

1. Глобальні закономірності та їх врахування у методології економічної науки.
2. Формування економіки знань.
3. Проблематика економічних досліджень у постіндустріальному суспільстві. Зміна теоретичних поглядів на роль і місце людини в економіці.

1. Глобальні закономірності та їх врахування у методології економічної науки

Методологія сучасної економічної науки не обмежується методами і способами пізнання економіки, вона враховує закономірності розвитку сучасної цивілізації, взаємозв'язок економічних, соціальних, екологічних процесів, що відбуваються на національному, регіональному і глобальному рівнях.

Це пов'язано з:

- високим рівнем інтернаціоналізації економіки;
- прискоренням глобалізації економіки;
- переходом людства до нової стадії цивілізаційного прогресу постіндустріального суспільства;
- четвертою НТР.

Означені процеси потребують теоретико-методологічного осмислення, розуміння їх значення для розвитку людства, що знайшло прояв у формуванні теорії постіндустріалізму.

Постіндустріалізм — теорія нової стадії розвитку суспільства, що слідує за індустріальним суспільством. Провідне місце у такому суспільстві належить сфері послуг: науці, освіті.

Термін «постіндустріалізм» було запроваджено у науковий обіг англійським соціологом Артуром Пенті на поч. ХХ ст.: «стан суспільства, яке постане після розвалу індустріалізму». А. Пенті пропонував використати цей термін для роздумів про майбутнє у зв'язку з тим, що «індустріалізм приречений».

Теорія постіндустріалізму формувалася у ХХ ст. Фундатором теорії є Деніел Белл (1919 – 2011). Ще з кінця 50-х рр. ХХ ст. він пропагував цю концепцію, у 1967 р. на конференції американських футурологів Д. Белл сформулював завдання соціального прогнозування. У 1970 р. на VII Міжнародному конгресі Д. Белл проголосив концепцію «постіндустріального суспільства». У 1973 р.

вийшла праця Д. Белла «Прийдешнє постіндустріальнє суспільство», у якій викладено удосконалений варіант концепції.

Значний вплив на теорії постіндустріалізму мала теорія «трьох хвиль» Е. Тоффлера, Д. Белла та В. Ростоу (аграрна, індустріальна та постіндустріальна хвиля). Якщо у 70-х роках ХХ ст. відбувався процес осмислення, виокремлення критеріїв і принципів, узагальнення та порівняльного аналізу постіндустріального суспільства, то у 80-90-х роках ХХ ст. почався процес деталізації проблем постіндустріального розвитку. В економічній науці трансформаційні процеси розглядалися з позицій різних напрямів постіндустріалізму, аналізувалися ознаки постіндустріального та інформаційного суспільства, економіки знань.

Серед концепцій постіндустріалізму виділяють два основних типи: *ліберальний та радикальний*. Перший спирається на американську модель розвитку (Д. Белл, Дж. Гелбрейт, Е. Тоффлер, К. Боулдінг); другий – на європейську модель (Р. Арон, А. Турен, Ж. Фурастьє, М. Кастельє).

На думку Д. Белла як фундатора теорії постіндустріалізму, постіндустріальна (чи нова) економіка є вищим ступенем економічного розвитку суспільства. Д. Белл використав метод поділу суспільства на три сектори (сфери) – соціальна структура (технологічні та економічні елементи), політична організація (політичні інститути) та культура, що забезпечує стабільність розвитку. Кожна сфера суспільства визначається власним принципом чи фактором, що регламентує його розвиток. Становлення постіндустріального суспільства Д. Белл визначив як еволюційний процес під впливом технологічного та господарського прогресу, якісних змін в політичній та культурній сферах (зростання толерантності та терпимості), розвитку сфери послуг та інформації, підвищення ролі теоретичної науки.

Теорія постіндустріалізму характеризувалася принципом домінування технологічних аспектів організації суспільного виробництва над оцінкою соціальної структури (технологічний детермінізм). Принцип поширився не тільки на історичну періодизацію, а й на конкретний аналіз економічного розвитку сучасних суспільств. Технологічний детермінізм концепції постіндустріалізму підсилюється у:

- теорії інформаційного суспільства,
- теорії економіки знань,
- теорії економіки інформації,

– теорії електронно-цифрового суспільства (інформаційно-мережевої економіки).

Деякі вчені ототожнюють поняття «постіндустріальне суспільство» та «інформаційне суспільство», зокрема, до них належить Й. Масуда («Інформаційне суспільство як постіндустріальне суспільство», 1981). Й. Масуда стверджував, що у новому (інформаційному) суспільстві знання, інформація та способи її обробки стають вирішальним фактором розвитку. Інформаційне суспільство оцінює капітал у формі знань (knowledge capital) вище, ніж матеріальний капітал (material capital) [10, с. 623].

Основи *теорії інформаційного суспільства* закладені у працях З. Бжезинського, Д. Белла, Е. Тоффлера тощо. Термін «інформаційне суспільство» ввели у науковий обіг на початку 60-х рр. ХХ ст. незалежно один від одного Ф. Махлуп (США) та Т. Умесао (Японія). На думку М. Кастельса, інформаційне суспільство - це суспільство, в якому генерування, обробка й передача інформації стали основними джерелами продуктивності.

М.Кастельс розрізняє поняття інформаційного суспільства, концепції якого наголошують на ролі інформації в суспільстві, та інформаціонального суспільства, в якому зростання продуктивності та конкурентоспроможності забезпечується здатністю генерувати знання, обробляти та передавати інформацію, засновану на знаннях. Інформаціональне суспільство характеризується глобалізаційними процесами, коли економіка працює як єдина система в режимі реального часу в масштабі всієї планети, процес нагромадження капіталу відбувається по всьому світу загалом. Тому М. Кастельс використовує поняття «*глобальна / інформаціональна економіка*».

У дослідженнях, близьких до технологічного детермінізму футурології 70-х років, М. Кастельс наголошував, що специфіка інформаціонального суспільства - те, що передові розробки у сфері інформаційних технологій та комунікацій не стали об'єктом монополізації уряду чи обмеженого числа державних корпорацій.

В. Мартін визначив інформаційне суспільство як таке, в якому «якість життя так само, як і можливості соціальних змін і економічного розвитку більшою мірою залежать від інформації та її використання».

Термін «інформаційне суспільство» використовують для визначення суспільства, в якому економіка, політика та культура залежать від створення, збереження та доступності інформації у національному і світовому масштабах.

Д. Тапскотт пропонує називати нову епоху «електронно-цифровим суспільством», визначаючи такі його риси, як: орієнтація на знання; цифрова форма подання об'єктів; віртуальна природа; молекулярна структура; інтеграція, міжмережева взаємодія; усунення посередників; конвергенція; інноваційна природа; трансформація відносин «виробник – споживач»; динамізм; глобальні масштаби; наявність суперечностей.

На думку Френка Уебстера (1950 р.н.), основною методологічною проблемою досліджень феномену інформаційного суспільства є те, що практично всі відчувають та усвідомлюють його виключність і неподібність, наприклад, на суспільство індустріальної доби, але жоден з критеріїв ідентифікації такого суспільства, які розроблялися з 60-х років, не заслуговує на довіру.

Серед можливих критеріїв верифікації інформаційного суспільства Ф. Уебстер наводить і аналізує такі:

- технології;
- економіка;
- структура зайнятості;
- культура;
- просторова організація (мережі).

У США поширеним є погляд, що 1991 р. є «першим роком інформаційної ери», оскільки співвідношення вартості промислової та інформаційної продукції змінилося на користь останньої. Індустріальне виробництво не замінюється і не знищується, але новий науково-технологічний рівень забезпечує задоволення матеріальних потреб суспільства за відносно невеликої кількості зайнятих (10 %) у промисловості.

Отже, теоретики концепції інформаційного суспільства та її різновидів розглядають нову стадію соціально-економічного розвитку як таку, що принципово відрізняється від попередньої мобільністю та динамізмом, зміною системи цінностей, глобалізацією соціально-економічних процесів. Ними відзначаються характерні особливості інформації як специфічного ресурсу.

Погляди на методологічні принципи та риси постіндустріального, інформаційного суспільства можна узагальнити наступним чином:

- теорія постіндустріального суспільства - це узагальнена і комплексна теорія суспільствознавства, система знань про розвиток людської цивілізації, парадигма, що визначає методологічні принципи і суттєві риси постіндустріального

суспільства. Поняття «постіндустріальне» та «інформаційне суспільство», їх теорії - взаємозамінні різновиди постіндустріалізму в широкому розумінні;

- інформаційне суспільство і його теорія - це специфічна гілка постіндустріалізму, є еволюційною формою розвитку постіндустріального суспільства;

- інформаційне суспільство та його теорія є наступним етапом розвитку людського суспільства після постіндустріального суспільства та його теорії.

2. Формування економіки знань

У традиційній (доіндустріальній) економіці основною сферою є сільське господарство, отже, як лімітуючий чинник виступає земля. В індустріальній економіці основна сфера – промисловість, і лімітуючим чинником є капітал. У постіндустріальній економічній системі розвинена сфера послуг, і фактор, що лімітує, – інформація.

Інформація і знання - якісно новий фактор виробництва, який відрізняється від традиційних: землі, капіталу і праці. Якщо промислова революція заклала основи індустріальних технологій, які підвищили продуктивність праці, то науково-технологічна революція кінця ХХ ст. – поч.ХХІст. (4 НТР) перетворила інформацію і знання на новий фактор виробництва, який реалізує і примножує можливості людського розуму. Принципова відмінність традиційних факторів виробництва - землі і капіталу, які мають матеріальний характер і виступають у формі матеріальних засобів чи знарядь праці, від інформації і знань, які, маючи матеріальну основу, самі по собі є нематеріальними і реалізуються у системі категорій: інтелектуальна праця, інтелектуальний продукт, інтелектуальна власність та інтелектуальний капітал.

Особливість традиційних факторів виробництва - обмеженість. Тому індустріальне суспільство, його неокласична економічна теорія, особливо така її форма як мейнстрім, економікс, наголошують на обмеженості ресурсів і шляхах їх ефективного використання.

Інформація і знання характеризуються якісно новими рисами. Споживання інформації і знань означає, що вони стають надбанням усе більшої кількості людей, тобто їхнє споживання тотожне самозростанню. Інформація та знання - це феномен, який може

споживатися в процесі виробництва в необмеженій кількості відтворювальних циклів. Вони не відчужувані: придбання якогось обсягу знань не зменшує їх обсягу у власника. Знання існують незалежно від простору. Вони одночасно можуть і знаходитись, і споживатись у багатьох місцях. Матеріальні блага можна купувати, повертати, передавати іншим. Знання не можна повернути назад, але знання та інформація чутливі до чинника часу, вони знецінюються, коли застарівають, у тому числі, до повної втрати цінності.

Необмежена відтворюваність інформації, фізична незношуваність забезпечують ефективність економіки, вносять зміни до характеру виробництва і відтворення, забезпечують становлення нового, інформаційного типу економічного зростання.

Для корпорацій індустріальної епохи характерна наявність величезних матеріальних активів. Інформаційна епоха породила новий тип корпорацій, матеріальні активи яких порівняно незначні. Як зауважує Т. Стюарт, «для інтелектуальних компаній характерне намагання звільнити свої баланси від основних фондів».

Виготовлення інтелектуальних продуктів за мінімальних матеріальних активів і переважання висококваліфікованої інтелектуальної праці дає економічний ефект. Невипадково саме компанії, що базуються на інформаційній технології, стали провідними у США. Так, із 25 найбільших за вартістю акціонерного капіталу компаній США 18 працюють у сфері інформаційних технологій.

Визначальна роль матеріального виробництва у житті людини й усього суспільства привела до того, що лише виробництво матеріальних благ називалося виробництвом. Жодне інше виробництво не визнавалося. Сфера послуг характеризувалась як «невиробнича» сфера. Продуктивною визнавалася лише праця, пов'язана з виробництвом матеріальних благ. У сфері послуг праця трактувалася як непродуктивна. У сфері послуг непродуктивна праця не могла створювати вартість і тому вважалося, що сфера послуг, тобто «невиробнича» сфера, утримується за рахунок матеріального виробництва. Оскільки продукт праці, матеріальне благо, набував форми товару із споживчою вартістю і вартістю, то тим самим товар визнавався «клітинкою суспільства», а його риси - вихідними для пізнання логіки та структури економіки і суспільства в цілому.

Інформаційне (постіндустріальне) суспільство характеризується таким науково-технічним рівнем виробництва, продуктивності праці, за якого за порівняно невеликої зайнятості

матеріальне виробництво повністю задовольняє матеріальні потреби, а основна маса зайнятих зосереджена в галузях, які задовольняють освітні, культурні, духовні потреби людей.

На відміну від японських дослідників Й. Масуди та Т. Умесао, що наголошували на вирішальному значенні *інформації* в сучасному суспільстві, більшість європейських і американських дослідників, починаючи з другої половини 80-х рр. XX ст., акцентують увагу на ролі й значенні не стільки інформації, скільки *знань*. Так, Ж. Сапір пропонує замінити термін «інформаційна економіка» поняттям «*економіка знання*» для визначення нової стадії розвитку суспільства замість терміну «інформаційна економіка», оскільки знання – це усвідомлена й оброблена індивідом інформація.

Р. Кроуфорд називає суспільством знань суспільство, в якому головну роль в процесі розвитку відіграють знання. Нове знання сприяє виникненню нової технології, що зумовлює економічні зміни, які, своєю чергою, викликають соціально-політичні й світоглядні зміни. За своєю сутністю цей термін відображає характеристики постіндустріального суспільства, але на більш високому еволюційному ступені розвитку, в ході якого при задоволенні життєво необхідних потреб людини, стають більш затребуваними диференційовані товари й послуги, вироблені різними дрібними підприємствами, інтенсифікується розвиток людського капіталу й сфери послуг. Т. Сакайя пропонує називати нову епоху «Knowledge-value Revolution» («знаннево-ціннісна революція»). Вчений відзначає, що, на відміну від попередніх технологічних революцій, сучасна знаннево-ціннісна революція (четверта НТР) зменшує залежність від матеріальних благ і збільшує диверсифікованість та масштаби інформаційних послуг.

Термін «економіка, заснована на знаннях» (knowledge-based economy) запропонував Д. Куа, акцентуючи увагу на знанні як основному елементі сучасних економічних перетворень.

3. Проблематика економічних досліджень у постіндустріальному суспільстві. Зміна теоретичних поглядів на роль і місце людини в економіці

Економічні дослідження у постіндустріальному суспільстві здійснюються за: *мікроекономічними, макроекономічними напрямками, окремо можна виділити дослідження проблем*

сталого розвитку. Багато досліджень мають міждисциплінарний характер: на стику економіки психології, соціології, історії.

Мікроекономічні дослідження багато уваги приділяють категорії людський капітал та факторам, що впливають на людський капітал. Застосування інформаційно-комунікаційних технологій потребує освіченого, висококваліфікованого працівника, який завдяки своїм ґрунтовним знанням, практичному досвіду і вмінню виконує складні, інтелектуальні операції, здійснює функцію контролю за роботою складної техніки і технології, забезпечує їх функціонування. Це ставить нові вимоги до освіти людини. Зміна технології виробництва, соціально-економічних умов життя і праці людини зумовлює виникнення дійсно нової категорії «людський капітал» як властивої новій економіці і суспільству.

Теорія людського капіталу виникла в руслі неокласичної економічної школи. Але базується на «методологічному фундаменті», закладеному на попередніх етапах розвитку економічної науки.

Меркантилісти першими у XV столітті поставили питання про походження суспільного багатства і ролі в ньому людської праці. Учення А.Сміта про суспільний поділ праці дозволило визначити роль праці як фактора створення багатства суспільства: «Багатство є продукт сукупної праці всіх - фермерів, ремісників, моряків, торговців, тобто представників різних видів праці і професій». А оскільки багатство суспільства створюється у процесі виробництва, то його обсяг «залежить, по-перше, від частки населення, зайнятого продуктивною працею, і, по-друге, від рівня продуктивності праці». Розподіл праці розглядається як найважливіший фактор і умова підвищення продуктивності праці, збільшення суспільного багатства.

Учення А.Сміта про продуктивну і непродуктивну працю є методологічною основою характеристики участі того чи іншого виду праці: 1) у виробництві та споживанні суспільного багатства як у вартісній його формі, так і в матеріально-речовинній, 2) в розкритті значущості матеріального виробництва та сфери послуг у створенні умов для розвитку суспільства, а відповідно і кожного його члена.

Класичні уявлення про продуктивні здібності людини отримали розвиток у працях А. Маршалла, Дж.Р.Уолша, І. Фішера, Е. Деніссона, М. Фрідмена.

Третя науково-технічна революція середини XX ст. стала важливою передумовою виникнення теорії людського капіталу.

Другою передумовою стала трансформація науки у безпосередню продуктивну силу. Економічне зростання в розвинених країнах стало прямо залежати від ступеня наукоємності виробництва. У провідних за науково-технічним прогресом країнах спостерігається наростаюча тенденція щодо розвитку інтелектуальних продуктивних сил і формування значного за абсолютним і відносним розмірам нематеріального багатства.

Для формування теорії людського капіталу до початку 60-х років ХХ ст. були створені суб'єктивні і об'єктивні передумови. Класичне трактування теорії людського капіталу сформулювали Г. Беккер, Дж. Мінцер, Т. Шульц (лауреати Нобелівської премії з економіки різних років). Вчені висунули теорію, в рамках якої довели, що система освіти - сфера діяльності, де фінансовий капітал перетворюється на людський.

Новизна неокласичної дослідницької програми людського капіталу полягає у фундаментальних передумовах, що перетворюють її у теорію попиту на додаткову освіту:

- 1) Попит на додаткову освіту чутливий до зміни ціни через недосконалості ринків капіталу;
- 2) При зростанні рівня безробіття пред'являється попит на більший обсяг навчання;
- 3) Попит на інвестиції в освіту є чутливим до очікувань інвесторів та заснований на інформації ринку праці.

Теорія людського капіталу стала підґрунтям для нових дослідницьких напрямів економічної теорії. Перехід від індустріального до інформаційного способу розвитку, обумовлений другою хвилею НТР в розвинених країнах в 70-80-х роках ХХ століття, сприяв перетворенню теорії людського капіталу на одну з динамічних течій економічної думки.

У 1970-х рр. макроекономіка отримала новий напрямок розвитку - створення моделей відкритої економіки. Завдяки роботам професора Колумбійського університету (Нью-Йорк) Роберта Манделла з'явилася базова модель відкритої економіки Манделла-Флемінга. Він показав взаємозалежність грошової і фіскальної політики з політикою обмінного курсу, з питаннями міжнародної торгівлі і з питаннями потоків капіталу. Р. Манделл привів в єдину систему те, що до нього аналізувалося не як єдина система грошових, торгових, капітальних потоків, а як різні окремі складові частини. Вийшло, що нібито внутрішня економіка сама по собі, а міжнародні економічні зв'язки країни самі по собі.

Роберт Манделл поставив проблему вибору економічної політики інакше, ніж Ян Тинберген. Він припустив, що різні інструменти, як правило, знаходяться під контролем різних урядових органів. Наприклад, грошова політика знаходиться в компетенції центрального банку, а фіскальна - в компетенції виконавчої влади. Припустимо, що ці органи не координують свою політику, як припускав Тинберген, а за різних політичних або інституціональних міркувань вважають за краще самостійно вибирати необхідні політичні заходи. Чи існує шлях до вирішення проблеми вибору оптимальної політики в умовах, коли розробка політики і проведення її в життя ведуться децентралізовано, тобто коли кожен інструмент знаходиться під контролем певного органу влади і різні органи влади не координують безпосередньо свої дії?

Рішення полягає в тому, щоб приписати кожному мету до певного інструменту (і, отже, до урядового органу), який має найбільший відносний вплив на конкретну мету. Цей підхід, розроблений Робертом Манделлом, відомий як ефективна ринкова класифікація.

Теоретики нової класичної макроекономічної школи, такі як професор економіки Чиказького університету Роберт Лукас-молодший, в 1970-х рр. піддали традиційні кейнсіанські моделі критиці, оскільки вони не враховували поведінку окремих індивідуумів. У 1995 р Роберт Лукас став лауреатом Нобелівської премії з економіки за гіпотезу раціональних очікувань, а також за внесок у макроекономічний аналіз і поглиблення розуміння економічної політики. У 2004 р Нобелівський комітет продовжив вшанування творців нової класичної теорії - премії удостоїлися соратники Лукаса - американець Едвард Прескотт і норвежець Фінн Кідленд. Обидва економіста отримали премію за внесок у розвиток динамічної макроекономічної теорії тимчасової узгодженості економічної політики і сил, що визначають ділові цикли. У відповідь на виклик нової класичної теорії з'явилася **нова кейнсіанська економічна теорія**, яка використовувала мікроекономічні моделі для обґрунтування макроекономічної теорії.

Концепція сталого розвитку починає набувати поширення у 70–80 роках ХХ століття. Піонерною стала робота дослідників з Массачусетського технологічного інституту (США) Донелли та Деніса Медоузів з колегами «Межі зростання» (Donella Meadows et al. *The Limits to Growth*, 1972) на замовлення неурядової організації - Римського клубу (міжнародна неурядова організація, аналітичний

центр, що об'єднує вчених, громадських діячів, лідерів думок і ділових людей більш, ніж з 30 країн світу, стурбованих перспективами розвитку людства). Це було перше фундаментальне дослідження з перспектив розвитку цивілізації упродовж наступних 100 років. За допомогою комп'ютерного моделювання дослідники продемонстрували, що якщо тодішні темпи розвитку світової економіки та споживання природних ресурсів збережуться упродовж наступних років, то вже до 2050 року на людство чекає глобальна економічна криза через виснаження ресурсів планети. Попри наступну критику (автори заклали в модель експоненційне зростання (для будь-якої експоненціальної зростаючої величини, чим більше значення вона має, тим швидше зростає) споживання ресурсів внаслідок економічного зростання, але не передбачили можливостей експоненційних темпів розвитку технологій, що насправді має місце), праця Д. Медоуз і співавторів вперше поставила питання щодо науково обґрунтованих прогнозів успішного і тривалого у часі (сталого) розвитку людства.

У 1987 р. під егідою Організації Об'єднаних Націй (ООН) Міжнародна комісія з навколишнього середовища і розвитку під головуванням тодішньої прем'єр-міністра Норвегії Гру Брундтланд готує доповідь «Наше спільне майбутнє» (Gro Harlem Brundtland «Our Common Future»). У доповіді дається найбільш поширене сьогодні визначення *сталого розвитку як такого, що забезпечує потреби нинішнього покоління без завдання шкоди можливостям майбутніх поколінь задовольняти свої потреби.*

У 1992 році у Ріо-Де-Жанейро (Бразилія) відбулася Міжнародна конференція ООН з Навколишнього Середовища та Розвитку, яка запровадила стратегію сталого розвитку у програмні документи ООН. Термін «сталий розвиток» офіційно був прийнятий саме на цій Всесвітній конференції ООН. Конференція в Ріо, що була представлена переважною більшістю лідерів країн з усього світу (у тому числі Україною), прийняла Декларацію з Навколишнього Середовища та Розвитку (Rio-Declaration) та Порядок Денний на XXI Століття (Agenda XXI). У документах виписані сучасні тези концепції, зокрема, що тривалий ефективний економічний розвиток неможливий без захисту та збереження довкілля. Фактично закладена сучасна стратегія сталого розвитку людства як економічного зростання, що не зашкоджує довкіллю, і спрямоване на розв'язання невирішених соціальних проблем цивілізації, зокрема, подолання бідності.

Таким чином, визначаються *три основні складові сталого розвитку*: 1) економічне зростання; 2) захист та збереження довкілля; 3) соціальний захист та розвиток.

Питання для обговорення

1. Які фактори сприяли формуванню теорії постіндустріалізму?
2. Охарактеризуйте основні типи концепцій постіндустріалізму.
3. Проаналізуйте категорію інформаційне суспільство.
4. У чому полягає проблематика економічних досліджень у постіндустріальному суспільстві?

Тести для перевірки знань

- 8.1. Методологія сучасної економічної науки:
 - a. обмежується методами і способами пізнання економіки;
 - b. не враховує закономірності розвитку сучасної цивілізації;
 - c. враховує взаємозв'язок економічних, соціальних, екологічних процесів, що відбуваються на національному, регіональному і глобальному рівнях;
 - d. синонім сукупності методів пізнання.
- 8.2. Постіндустріалізм —
 - a. альтернатива марксизму;
 - b. гіпотеза, що потребує доказів;
 - c. теорія нової стадії розвитку суспільства, що слідує за індустріальним суспільством;
 - d. аксіома.
- 8.3. Термін «постіндустріалізм» запровадив у науковий обіг:
 - a. соціолог А. Пенті;
 - b. соціолог Д. Белл;
 - c. психолог Д. Канеман;
 - d. економіст Д. Норт;
- 8.4. Фундатор теорії постіндустріалізму:
 - a. Деніел Белл;

- b. Артур Пенті;
- c. Елвін Тоффлер;
- d. Кеннет Боулдінг.

8.5. Теорія постіндустріалізму характеризується:

- a. принципом домінування технологічних аспектів організації суспільного виробництва над оцінкою соціальної структури (технологічний детермінізм);
- b. принципом холізму;
- c. методологічним індивідуалізмом;
- d. соціологічним детермінізмом.

8.6. Термін «інформаційне суспільство»:

- a. ввели у науковий обіг Ф. Махлуп (США) та Т. Умесао (Японія);
- b. використовують для визначення суспільства, в якому економіка, політика та культура залежать від створення, збереження та доступності інформації у національному і світовому масштабах;
- c. означає наступний після постіндустріалізму етап розвитку суспільства;
- d. вірні відповіді a, b, c.

8.7. Постіндустріальне та інформаційне суспільство, їх теорії - взаємозамінні різновиди постіндустріалізму; інформаційне суспільство і його теорія - специфічна гілка постіндустріалізму, еволюційна форма розвитку постіндустріального суспільства; інформаційне суспільство та його теорія - наступний етап розвитку після постіндустріального суспільства - це:

- a. узагальнені погляди на методологічні принципи та риси постіндустріального, інформаційного суспільства;
- b. принципово несумісні наукові парадигми;
- c. еволюція наукових теорій;
- d. еkleктика наукових термінів.

8.8. Ж. Сапір пропонує замінити термін «інформаційна економіка» поняттям «економіка знання»:

- a. тому, що це специфічна гілка постіндустріалізму;
- b. тому, що це наступний етап розвитку після постіндустріального суспільства;

- c. оскільки знання – це усвідомлена й оброблена індивідом інформація;
- d. вірні відповіді a, b.

8.9. Економічні дослідження у постіндустріальному суспільстві здійснюються за:

- a. мікроекономічним напрямом;
- b. макроекономічним напрямом;
- c. напрямом сталого розвитку;
- d. за усіма зазначеними напрямом.

8.10. Концепція сталого розвитку була започаткована у праці:

- a. «Прийдешнє постіндустріальне суспільство»;
- b. «Межі зростання»;
- c. «Інформаційне суспільство як постіндустріальне суспільство»;
- d. Theories of the Information Society.

Тема 9. Сучасний етап розвитку теорії інноваційної економіки.

1. Формування інноваційної теорії.
2. Теорії інновацій середини ХХ ст. Неокласична теорія нововведень інновацій. Соціально-психологічна теорія інновацій.
3. Новітні теорії інновацій.

1. Формування інноваційної теорії

Основи теорії інновацій були розроблені в межах концепції економічних циклів і криз. М. І. Туган-Барановський (1865 - 1919) у монографії «Періодичні промислові кризи» (1894) обґрунтував положення про вирішальну роль коливань інвестицій у зміні фаз промислового циклу.

Внесок у розвиток теорії інновацій зробив М.Д. Кондратьєв (1892- 1938) - автор теорії «довгих хвиль» в економіці. Формуючи ідею великих циклів кон'юнктури 50-річної тривалості, М.Д. Кондратьєв обґрунтував наявність стійкого зв'язку «підвищуючих» і «понижуючих» хвиль цих циклів, з хвилями технічних інновацій та їх практичним використанням.

М.Д. Кондратьєв встановив вплив базових інновацій на світове промислове виробництво. На основі значного обсягу статистичного матеріалу (охоплює період 140 років), що характеризує світову економічну динаміку, М.Д. Кондратьєв показав, що кожні 50 років довга технологічна хвиля досягає максимальної висоти. «Хвилі» виражаються у змінах не тільки технічного базису виробництва, структури галузей промисловості і сфери послуг, а й обміну, умов грошового обігу, економічних інститутів. М.Д. Кондратьєв заклав основи загальної теорії інновацій, що охоплює не лише технологію й економіку, але й соціальний устрій суспільства, його інститути.

Ідеї хвильової теорії Кондратьєва розвивав Йозеф Шумпетер (1883 -1950) у теорії «ділових циклів». У праці «Ділові цикли» (1939) та ін. Й. Шумпетер розглядав нововведення як процес зміни технологій та управління і вважав їх вирішальним фактором економічного зростання. Й. Шумпетер вперше обґрунтував роль підприємця-інноватора як творця нових комбінацій факторів виробництва, нових ринків і технологій. У класичну теорію трьох факторів виробництва він додав четвертий фактор - підприємницькі здібності. Підприємцями Й. Шумпетер вважав тих суб'єктів ринкової

економіки, які на власний ризик здійснюють нові комбінації факторів виробництва, використовуючи винаходи і відкриття, тобто інновації.

Саймон Кузнець (1901-1985), лауреат Нобелівської премії з економіки, ввів поняття *епохальних нововведень*, що є основою переходу від однієї історичної епохи до іншої (наприклад, парова машина, електродвигун, телефон, двигун внутрішнього згорання, мікроелектроніка, біотехнології, інформаційні технології тощо).

Постійна поява технологічних нововведень, їх дифузія є головним фактором впливу на структуру економіки і суспільства. Технологічні нововведення ведуть до появи нововведень в інституційній структурі.

Роберт Солоу (1924 - 2023), лауреат Нобелівської премії з економіки, показав у своїх дослідженнях, що принаймні 50% економічного зростання США забезпечують не збільшенням кількості праці і капіталу, а завдяки науково-технічним інноваціям. Висновки Р.Солоу ґрунтувалися на аналізі економіки першої половини ХХ ст. Дослідження інших економістів на матеріалах інших країн дали аналогічні результати.

З іменами М. І. Туган-Барановського, М.Д. Кондратьєва, Й. Шумпетера, С. Кузнеця, Р. Солоу пов'язане формування першого етапу теорії інновацій, в рамках якого була обґрунтована фундаментальна роль науково-технічних знань у розвитку економічних і соціальних систем.

2. Теорії інновацій середини ХХ ст. Неокласична теорія нововведень інновацій. Соціально-психологічна теорія інновацій

Другий етап (50-70 рр. ХХ ст.) розвитку теорії інновацій пов'язаний з досягненнями фундаментальної науки в різних галузях знань. Почала формуватися системна парадигма розвитку світу, в рамках якої питання реалізації технічних досягнень вирішувалися не тільки на основі економічних принципів. Дослідження вчених були спрямовані на обґрунтування взаємозв'язку періодів економічної активності виробничих систем з періодами розвитку техніки, відкриття нових ресурсів, які в сукупності створюють сприятливі умови економічного зростання, і особливо зростання інвестицій.

Англійський вчений Джон Бернал (1901 – 1971) у монографії «Наука в історії суспільства» (1954), зазначав, що інновації в матеріальному світі випереджають інновації в духовній, соціальній та культурній сферах. Дж. Бернал вважав, що технологічні

нововведення переважно використовуються для вдосконалення засобів праці, а не поліпшення умов життя людини. Розкриваючи взаємозв'язок між науковими, технічними та соціальними нововведеннями, Дж. Бернал довів, що вони можуть мати позитивний і негативний характер.

Фрідріх Хайєк (1899 – 1992) розробив концепцію «розсіяного знання», згідно з якою конкурентний ринок є особливим «інформаційним інструментом», що координує і використовує знання мільйонів незалежних суб'єктів. Ф. Хайєк першим став розглядати конкуренцію як спосіб пошуку і розробки нових продуктів і технологій. Конкуренція, на думку Ф. Хайєка, змушує підприємця шукати нові виробничі технології для створення нових продуктів, використовувати нові ринки сировини, які дозволяють отримувати високі прибутки й забезпечувати динамічний розвиток економічної системи. Ф. Хайєк високо оцінював творчі здібності людини (інтелектуальні ресурси) для розвитку конкуренції на основі використання знань членів суспільства та поширення цих знань (дифузії). Більша частина інтелектуальних ресурсів втілюється в цінах – основному інструменті ринку.

Теодор Шульц і Гері Беккер сприяли збагаченню теорії інновацій за рахунок включення у предмет дослідження категорії «людський капітал». Людський капітал бере участь у створенні інновацій, організації інноваційної діяльності та управлінні інноваційними процесами.

П. Друкер розвивав теорію інноваційної економіки, підприємницького суспільства, а також посткапіталістичного суспільства у працях «Інновація і підприємництво» (1985) та «Посткапіталістичне суспільство» (1993). На думку вченого, інноваційна економіка відрізняється від економіки виробництва 60-70-х років ХХ ст. тим, що її основною рисою стала розробка ідей, які руйнують попередні рішення, товари, послуги й виробництво, а динаміка економіки й суспільства визначається не стільки наукою і вченими, скільки мільйонами людей, які самостійно приймають подекуди інтуїтивні, творчі рішення. Для розкриття найважливіших економічних процесів, крім мікро- і макроекономіки, необхідна метаекономіка, яка враховувала б вплив таких потужних «неекономічних» факторів, як демографія, освіта, нові технології, екологія, тип психології людей, рівень культури тощо.

3. Новітні теорії інновацій

Третій етап розвитку теорії інновацій пов'язаний з розвитком інформаційних технологій, формуванням постіндустріального суспільства, посиленням процесів глобалізації. Початок третього етапу розвитку теорії інновацій (сер. 1970 - 1990 рр.) - це дослідження німецького вченого Герхарда Менша «Технологічний пат: інновації долають депресію» (1975). Автор виклав основні положення теорії розвитку кон'юнктури та інновацій. Поняттям «технологічний пат» Г. Менш визначив період переорієнтації економіки, коли складається патова ситуація між традиційними і тими, що оновлюються силами розвитку. Г. Менш на основі аналізу 112 великих винаходів і 126 епохальних інновацій за період з середини XVIII ст. і на протязі XX ст. виділив чотири хвилі інноваційної та ділової активності відповідно до кондратьєвських циклів економічного розвитку. Г. Менш обґрунтував взаємозв'язок між виникненням нових теорій, великих винаходів і базисних інновацій. Г. Менш розділив технологічні інновації за рівнем новизни на базисні, поліпшуючі і псевдоінновації.

Поряд з дослідженнями Г. Менша, з'явилися публікації, що аналізують концепцію довгих інноваційних хвиль М.Кондратьєва і Й.Шумпетера: монографія К. Фрімена, Дж. Кларка і Л. Суєте «Безробіття і технологічні нововведення. Дослідження довгих хвиль передачі розвитку» (1982 р.) і праці Альфреда Клайнкнехта та Якоба Ван Дайна.

А. Клайнкнехт у праці «Інновації в кризі і підйомі» (1987 р.) досліджував тривалі коливання у базисних інноваціях. Він вважав їх «радикальними» інноваціями в продуктах і технології. Якщо Г. Менш пов'язував базисні та покращуючі нововведення, в тому числі і псевдоінновації, з появою довгих циклів, то А. Клайнкнехт знайшов взаємозв'язок між інноваціями в продукти та інноваціями в технології. На основі аналізу економік розвинутих країн Клайнкнехт дійшов висновку, що інновації в продукти, як правило, посилюються в період економічної депресії, а інновації в технології пов'язані з періодом поживлення і початком підйому в економіці (під час спаду фірми, мінімізуючи ризики, відмовляються від технологічних інновацій).

Якоб Ван Дайн у монографії «Довгі хвилі в економічному житті» (1979 р.) підтверджує особливу роль процесу формування

інфраструктури. Інфраструктурні розробки, разом з інноваціями та життєвим циклом, сприяють економічним коливанням.

У 80-ї рр. ХХ ст. теорія інновацій збагачується новими категоріями. Такі дослідники, як Б. Лундвалл, К. Фрімен, Р. Нельсон почали використовувати категорію «національна інноваційна система» (НІС). Першим дослідженням НІС стала праця Кристофера Фрімена (1921 - 2010) «Технологія, політика, економічна діяльність: уроки Японії» (1987 р.). К. Фрімен аналізував національну інноваційну систему в економіці Японії, яка визначила технологічний розвиток країни. НІС, з точки зору вченого, це система установ державного та приватного секторів, які взаємодіючи між собою, впроваджують, просувають і об'єднують нові технології. Концепція НІС набула поширення в наукових колах.

Концепція регіональної інноваційної системи (РІС) виникла на початку 1990-х рр. Один з її розробників - Філіп Кук.

Поряд з дослідженнями НІС та РІС сформувалася теорія інноваційних процесів, автор якої - Рой Ротвелл. Він створив класифікацію моделей інноваційних процесів: модель «технологічного поштовху» (G1), модель «ринкового тяжіння» (G2), модель об'єднання НДДКР і маркетингу (G3), модель інтегрованих бізнес-процесів (G4), модель інтегрованих систем і мережевої взаємодії (G5).

Дослідження довгохвильових коливань – окремий напрям теорії інновацій. Вивченням довговолнових коливань займалися А. Тойнбі (1889 -1975) і Ф. Бродель (1902- 1985). А.Тойнбі досліджував цикли в динаміці, Ф. Броделя цікавили наддовгі хвилі тривалістю 150 - 300 років.

А. Шлезингер-мол. (1917 - 2007) у праці «Цикли американської історії» (1992 р.) сформулював гіпотезу: цикл інновацій становить тридцять років, що дорівнює циклу економічної активності одного покоління, тобто інноваційна активність пов'язана зі зміною поколінь.

Теорія інновацій розвивається переважно на макрорівні, але еволюційна економічна теорія Річарда Нельсона (1930 р.н.) та Сінді Уінтера (1935р.н.) аналізує вплив інновцій на мікро-, нано- та мезорівнях.

Особливість досліджень інновацій в межах еволюційної теорії – використання поняття *рутина*, яке дозволяє інтегрувати статичне та динамічне бачення через пояснення руху від рутин до інновацій.

Сучасний (четвертий) етап розвитку теорії інновацій включає концепцію розуміння інновації як:

- основного джерела економічного зростання;
- вдосконалену модель факторів виробництва, у якій підприємницькі здібності, поряд із землею, працею і капіталом є четвертим фактором виробництва;
- модель технологічних циклів і «довгих хвиль» в економіці, яка пояснює динаміку економічних циклів;
- концепцію інноваційного менеджменту як систему внутрішньофірмового управління інноваціями.

За рівнями досліджуваних явищ і процесів сучасні інноваційні теорії поділяються на теорії:

- індивіда (нано),
- організації (мікро),
- галузі (мезо),
- країни (макро)
- групи країн (мега).

За приналежністю до певної науково-дослідної парадигми сучасні інноваційні теорії поділяються на:

- Теорії, що ґрунтуються на «жорсткому» ядрі неокласики, наприклад, ендогенні теорії економічного зростання, неокласичні теорії інновацій;
- Альтернативні теорії, які не поділяють положень «жорсткого ядра» неокласики, наприклад еволюційна теорія Нельсона й Уінтера, концепції інноваційних систем, концепції управління інноваціями (інноваційний менеджмент).

Руд Смітс у праці «Вчення про інновації у XXI столітті: питання зі сторони економістів» (2002) дає узагальнюючий аналіз теорії інновацій, зокрема досліджує питання про взаємозв'язки різних підходів до інновацій з точки зору методу дослідження. На думку Руда Смітса:

по-перше, теорія інновацій не має щільного «теоретичного бастиону», тобто жорсткого ядра (в термінології науково-дослідних програм І. Лакатоша). Теорія інновацій - міждисциплінарна наука і знаходиться на стику соціологічного та історичного, наукового та технологічного підходів;

по-друге, всередині інноваційної теорії є дві школи, які отримали найбільший розвиток в останні десятиліття: «процесна» і «системна» школи. На сьогоднішній день дані школи сформували стійкі знання щодо природи процесу (процесна школа) і

організаційного значення інновацій (системна школа). Незважаючи на те, що розширюється взаємодія і взаємне доповнення, між даними підходами є й методологічні розходження. Перший підхід пояснює динаміку соціального та технологічного інноваційного процесу. Використовуються еволюційні методи аналізу, тому напрям може бути охарактеризований як еволюційний підхід до інновацій.

Другий підхід фокусується на аналізі інноваційних систем і застосовується для аналізу структур (інститутів, організацій, систем). У рамках другого підходу реалізується переважно системний підхід, основна ідея якого полягає в тому, що успішний інноваційний процес визначений ступенем впливу (організацій та індивіда) на управління інноваційними процесами узгодженими зусиллями.

За думкою Р. Смітса спостерігається тенденція до об'єднання означених підходів в теорії інновацій.

Питання для обговорення

1. Проаналізуйте процес формування теорії інновацій.
2. Які вчені зробили внесок у формування теорії інновацій?
3. Які особливості має другий етап розвитку теорії інновацій?
4. Надайте характеристику сучасного етапу розвитку інноваційної теорії.

Тести для перевірки знань

- 9.1. М. І. Туган-Барановський обґрунтував положення:
- a. про великі цикли кон'юнктури 50-річної тривалості;
 - b. теорії «ділових циклів»;
 - c. щодо вирішальної ролі коливань інвестицій у зміні фаз промислового циклу;
 - d. теорії епохальних нововведень.
- 9.2. Вперше роль підприємця-інноватора, як творця нових комбінацій факторів виробництва, нових ринків і технологій, визначив:
- a. М.І. Туган-Барановський;
 - b. М.Д. Кондратьєв;
 - c. С. Кузнець;
 - d. Й. Шумпетер.

9.3. Перший етап розвитку теорії інновацій, пов'язаний з іменами:

- a. М. І. Туган-Барановського М.Д. Кондратьєва, Й. Шумпетера, С. Кузнеця, Р. Солоу;
- b. Дж.Бернала, Ф. Хайєка;
- c. Т. Шульца і Г.Беккера;
- d. К. Фрімена, Дж. Кларка, Л. Суєте.

9.4. Джон Бернал зазначав, що інновації:

- a. в матеріальному світі випереджають інновації в духовній, соціальній та культурній сферах;
- b. в першу чергу використовуються для вдосконалення засобів праці, а не поліпшення умов життя людини;
- c. можуть мати позитивний і негативний ефект;
- d. вірні відповіді a, b, c.

9.5. Першим розглянув конкуренцію як спосіб пошуку і розробки нових продуктів і технологій:

- a. Й. Шумпетер;
- b. Дж. Бернал;
- c. С. Кузнець;
- d. Ф. Хайєк.

9.6. Поняттям «технологічний пат» Г. Менш визначив:

- a. положення, за якого економічний суб'єкт не може покращити власне становище;
- b. ситуацію в економіці коли суб'єкти досягли паритету;
- c. коли економічна ситуація заходить у глухий кут, тобто з неї немає виходу;
- d. період переорієнтації економіки, коли складається патова ситуація між традиційними і тими, що оновлюються силами розвитку.

9.7. Висновок, що інновації в продукти посилюються в період економічної депресії, а інновації в технології пов'язані з періодом пожвавлення і початком підйому в економіці:

- a. сформулював А. Клайнкнехт;
- b. зроблений на основі аналізу економік розвинутих країн;

- c. не є реалістичним;
- d. вірні відповіді а, b.

9.8. Категорію «національна інноваційна система» (НІС) почали використовувати:

- a. на етапі формування теорії інновацій;
- b. у 80-ї рр. ХХ ст.;
- c. Б. Лундвалл, К. Фрімен, Р. Нельсон;
- d. вірні відповіді b, c.

9.9. Теорія інноваційних процесів використовує наступну класифікацію інноваційних процесів:

- a. модель «технологічного поштовху» (G1), модель «ринкового тяжіння» (G2), модель об'єднання НДДКР і маркетингу (G3), модель інтегрованих бізнес-процесів (G4), модель інтегрованих систем і мережевої взаємодії (G5);
- b. процеси нано-, мікро-, мезо-, макро-, мегарівня;
- c. модель факторів виробництва та модель технологічних циклів і «довгих хвиль» в економіці;
- d. інновації в духовній, соціальній та культурній сферах.

9.10. Еволюційна економічна теорія Річарда Нельсона та Сінді Уінтера досліджує інновації переважно на:

- a. макрорівні;
- b. мегарівні;
- c. мікро-, нано-, мезорівнях;
- d. прикладах індустріального суспільства.

Тема 10. Теоретико-методологічні основи дослідження аграрних відносин.

1. Аграрні питання у постіндустріальному суспільстві. Сталий розвиток агросфери.
2. Реформування аграрної сфери.
3. Внесок представників української економічної думки ХХ – поч. ХХІ ст. у розвиток сучасних економічних теорій агросфери.

1. Аграрні питання у постіндустріальному суспільстві. Сталий розвиток агросфери

Сільське господарство є галуззю, прискорений розвиток якої, є передумовою для переходу до постіндустріального суспільства. Розвиток сільського господарства забезпечує продовольчу безпеку, зниження робочого часу, потрібного для задоволення фізіологічних потреб у їжі.

Обґрунтування необхідності формування особливої державної політики в аграрному секторі економіки, пов'язано з основними функціями сільського господарства (табл. 10.1). Концепції багатofункціональності сільського господарства використовуються багатьма міжнародними організаціями, зокрема Продовольчою і сільськогосподарською організацією ООН (ФАО) та країнами (Японією, Південною Кореєю, Швейцарією, Норвегією, ЄС).

Таблиця 10.1. Функції сільського господарства

Функції	Опис
Економічна	Економічна діяльність в аграрному секторі та галузях, що використовують сільськогосподарську сировину для виробництва товарів та послуг
Соціальна	Продовольча безпека Життєздатність сільських територій Культура, культурні цінності
Екологічна	Сільськогосподарські ландшафти, Збереження біорізноманіття

Через специфічні властивості сільського господарства (імобільність землі та інших засобів виробництва, низька оборотність активів, нееластичність цін на продукти харчування, територіальна розосередженість і розрізненість товаровиробників, монополізм I та III сфер агропромислового комплексу (АПК), диспаритет у відносинах села й міста) ринкові механізми господарювання не забезпечують його розвитку і нормального відтворення.

Політика держави щодо аграрного сектора спрямована на створення умов для економічної ефективності виробництва, соціальної справедливості у винагороді зайнятих, гідних умов життя, екологічної безпеки та збалансованості екосистем.

Становлення та розвиток АПК відображає природно-історичний процес розвитку продуктивних сил, економічних, технологічних та організаційно-технічних відносин у сільському господарстві та взаємозв'язаних з ним галузях і сферах господарської діяльності. Формування АПК є результатом агропромислової інтеграції — зміцнення взаємозв'язків і органічного поєднання сільського господарства та суміжних галузей, які його обслуговують, постачають йому ресурси і доводять його продукцію до споживача.

Основа агропромислової інтеграції – розвиток продуктивних сил, поглиблення суспільного поділу праці, спеціалізація та кооперація виробництва. В результаті від сільського господарства відокремлюється низка функцій: виробничо-технічне та агрохімічне обслуговування, меліоративні роботи тощо.

АПК — це сукупність галузей національної економіки, зайнятих виробництвом продукції сільського господарства, її зберіганням, переробкою і доведенням до споживача.

За рівнями охоплення розрізняють:

- міжнародний АПК;
- народногосподарський (національний) АПК, що охоплює відповідні галузі в масштабі країни,
- регіональні АПК у межах області, району.

Функції національного АПК:

- виробництво сільськогосподарської продукції, її переробка в продовольчі та інші товари споживання, доведення їх до споживача;

- внесок у національний дохід країни;
- вплив на стан ґрунтів, забезпечення екологічної рівноваги у навколишньому природному середовищі;

– поліпшення умов праці та побуту сільського населення, умов здобуття освіти, торговельного, культурно-побутового та медичного обслуговування у сільській місцевості.

Структура АПК:

1) сільське господарство (базова ланка), яке складається з рослинництва і тваринництва, а також рибальства;

2) промислова переробка сільськогосподарської сировини та виробництво кінцевої продукції або переробна ланка (молочна, м'ясна, борошномельно- круп'яна промисловість, галузі легкої промисловості, які використовують сільськогосподарську сировину);

3) промисловість, що виробляє засоби виробництва для всіх ланок АПК (тракторне і сільськогосподарське машинобудування; агрохімія (виробництво мінеральних добрив і мікробіологічна промисловість); машинобудування для харчової промисловості; комбікормова промисловість; система матеріально-технічного обслуговування сільського господарства; меліоративне і сільське будівництво).

Виробнича та соціальна інфраструктура АПК (холодильне, складське, спеціалізоване транспортне господарство (транспортування, зберігання, заготівля, промислова переробка та збут); торговельні й інші підприємства та організації, що займаються доведенням кінцевого продукту до споживача, включаючи оптові ринки, роздрібну торгівлю і громадське харчування); Фінансові інститути (банки, біржі, кредитні установи), науково-консультативні фірми, страхові компанії, експертні об'єднання, наукові заклади, навчальні заклади, що здійснюють підготовку кадрів для тощо. Відповідні ланки інфраструктури є в кожній з трьох зазначених сфер АПК.

2. Формування теоретичної основи аграрної політики

В історичній ретроспективі теоретичні розробки аграрної політики та їх практичне втілення відбувалися у напрямі вирішення аграрного та продовольчого питань. Аграрне питання, за словами О.Чаянова – це питання про землю та земельні порядки, тобто про відносини власності. Разом з тим, як зазначає О. Скидан, досвід провідних країн відбиває той факт, що вирішення продовольчого питання в країні можливе винятково шляхом вирішення аграрного питання.

В історії економічної думки значне місце посідає школа фізіократів. Економічна школа фізіократів як особлива складова класичної політичної економії найбільшого розвитку набула у Франції в середині XVIII ст. Виникнення фізіократизму пов'язане з критикою меркантилізму, загостренням соціально-політичних і економічних суперечностей у сільському господарстві, потребою у вирішенні аграрних проблем та їх теоретичному розгляді. Завдяки фізіократам економіка стала трактуватися як наука про матеріальну сферу господарства.

Термін «фізіократизм» грецького походження і складається з двох частин «фізіо» - природа і «кратос» - влада, сила, панування. Сутність фізіократизму в його центральній ідеї - вивченні основ природного порядку в економіці. Основний внесок у розробку економічних проблем фізіократизму зробили Франсуа Кене (1694-1774), Анн Робер Жак Тюрго (1727-1781), Віктор Рікетті Мірабо (1715-1789), П'єр Самуель Дюпон де Немур (1739-1817), Поль П'єр Мерсьє (1720-1793), Жан Клод Венсан де Гурне (1712-1769).

Основними в економічному вченні фізіократів є наступні положення:

- джерело багатства нації - сільське господарство як сфера матеріального виробництва, а не зовнішня торгівля, як вважали меркантилісти. Тільки у сільському господарстві створюється «чистий продукт» (новий продукт, за сучасною термінологією, - національний дохід), який є фізичним даром природи, відбувається його збільшення, оскільки його створюють природа, земля. Промисловість - це безплідна сфера, яка не створює, а лише переробляє «чистий продукт»;

- принцип «природного порядку»: суспільство має розвиватися вільно на основі об'єктивних природних економічних законів, які є універсальними і незаперечними, єдиними, вічними, незмінними, встановленими Богом для щастя людей. Основою «природного порядку» є право приватної власності та повага до влади, визначені норми і правила поведінки людей;

- праця людини має бути вільною, її плоди недоторканими, а власність - священною. Праця поділяється на продуктивну і непродуктивну;

- аналіз капіталу (застосовувався термін «аванс»). Головним критерієм капіталу вважався обіг вартості витрат, які авансуються і повертаються до виробника. Також досліджувалися

пропорції суспільного відтворення та кругообігу суспільного продукту за вартістю і в натуральній формі;

- обґрунтування обмеження втручання держави в господарську діяльність, зменшення торговельного мита. Завданням держави, на їхню думку, є стягнення податків, забезпечення захисту країни, прав і свобод людей, проведення політики фритредерства.

(А. Сміт вважав, що доктрина фізіократів більш наближена до істини, ніж будь-яка інша теорія політичної економії з опублікованих).

3. Сучасні теорії державного регулювання агросфери

Сучасні погляди науковців щодо доцільності державного регулювання агросфери систематизували Р.Натсон, Дж.Пенн, Б.Фоінчбаух. Вчені виділили прихильників вільного ринку, гуманітаріїв, аграрних фундаменталістів, стабілізаторів та регуляторів.

Прихильники вільного ринку, принципів Jaisser-faire концентрують увагу на стимулах до підвищення ефективності використання ресурсів, що забезпечуються на основі приватної власності, можливостях реалізації цих стимулів за рахунок дії ринку, що спроможний підтримувати збалансованість попиту та пропозиції, ефективне розміщення ресурсів. Відповідно до цього підходу, держава не повинна втручатися в дію ринкового механізму і, насамперед, у процеси ціноутворення. Сфера державного втручання має обмежуватися освітньо-дослідницькими програмами, забезпеченням інформації щодо кон'юнктури ринку та якості продукції, ліквідуванням бар'єрів для вільної торгівлі на закордонних ринках.

Гуманітарії відводять державі важливу роль щодо забезпечення населення якісним продовольством, основою чого є зростання виробництва продукції сільського господарства. Заходи державної політики, доводять вони, повинні включати субсидії виробникам для забезпечення більшої кількості продукції за нижчими цінами, формування урядових запасів продукції, проведення програм щодо доступності продовольства для усіх верств населення та забезпечення його якості.

Основою поглядів аграрних фундаменталістів є ідеї фізіократів, які вважають, що коріння походження багатства суспільства лежать у землі та сільському господарстві, саме там

створюється нова вартість. Отже, підтримка здорового аграрного сектору є основою здоров'я економіки в цілому. Державна політика має бути спрямована на підтримку цін на продукцію сільського господарства, які б забезпечували умови розширеного відтворення у галузі.

Стабілізатори вважають, що головна проблема аграрного сектору - це нестабільність, яка підриває відтворення, веде до помилок в інвестиційних та маркетингових рішеннях, порушує добробут селянських сімей. Завдання державної політики вони бачать у зменшенні амплітуди цінових коливань шляхом створення державних резервних фондів та встановленні мінімальної гарантованої ціни або, за пропозицією другого крила цього підходу, шляхом поширення практики ф'ючерсів, опціонів та інших форм майбутніх контрактів, які допомагають знизити ризик та цінову нестабільність

Основна ідея прихильників регуляторного підходу полягає в положенні, що ринок неспроможний забезпечити ефективне розміщення ресурсів і, перш за все, природних ресурсів, для максимізації суспільної корисності. Наявність екстерналій зумовлює необхідність активного регулювання державою економічних процесів в аграрному секторі.

Немає єдності щодо необхідності та доцільності проведення аграрної політики серед вітчизняних фахівців: велика кількість науковців вважають державне регулювання важливою передумовою розвитку аграрного сектора, але поширеною є й інша позиція, відповідно до якої, аграрний сектор є складовою загальної економічної системи, тому для вирішення проблем цього сектору достатньо інструментів, спрямованих на вирішення загальних, а не тільки аграрних питань.

Питання для обговорення

1. Які аргументи на користь державного регулювання аграрної сфери є найбільш переконливими?
2. Проаналізуйте структуру АПК. На основі яких критеріїв можлива класифікація структури АПК?
3. Назвіть основні положення фізіократизму. Чи актуальні вони у постіндустріальному суспільстві?
4. Охарактеризуйте погляди сучасних науковців щодо державного регулювання агросфери.

Тести для перевірки знань

10.1. Необхідність державного регулювання аграрного сектора економіки обґрунтована:

- a. дією сукупності факторів, серед яких визначальне значення мають особливості сільськогосподарського виробництва й умови відтворювального процесу в аграрному секторі;
- b. іммобільністю землі як фактору виробництва, повільною оборотністю активів, нееластичністю цін на продукти харчування, територіальною розосередженістю і розрізненістю товаровиробників, диспаратетом цін на сільськогосподарську та промислову продукцію;
- c. економічною, екологічною, соціальною функціями сільського господарства;
- d. всі відповіді вірні.

10.2. АПК — це:

- a. процес виробництва та споживання продукції сільського господарства;
- b. сукупність галузей національної економіки, зайнятих виробництвом продукції сільського господарства, її зберіганням, переробкою і доведенням до споживача;
- c. виробництво засобів виробництва для сільського господарства;
- d. виробнича та соціальна інфраструктура сільських територій.

10.3. Політика держави щодо сільського господарства спрямована на створення:

- a. умов для економічної ефективності виробництва;
- b. соціальної справедливості у винагороді зайнятих, гідних умов життя;
- c. екологічної безпеки та збалансованості екосистем;
- d. всі відповіді вірні.

10.4. Економічна школа фізіократів досліджувала:

- a. фізику твердого тіла;
- b. аграрні питання;
- c. закони механіки;
- d. політичні питання.

10.5. Згідно вченню фізіократів джерело багатства нації:

- a. сільське господарство;
- b. промисловість;
- c. внутрішня торгівля;
- d. зовнішня торгівля.

10.6. Сучасна економічна наука:

- a. заперечує необхідність підтримки агросфери;
- b. обґрунтовує необхідність державної підтримки агросфери;
- c. доводить ефективність вільного ринку агропродукції;
- d. не виділяє аграрні питання у самостійний напрям досліджень.

10.7. Ідеї фізіократів щодо походження багатства суспільства поділяють:

- a. прихильники вільного ринку;
- b. гуманітарії;
- c. аграрні фундаменталісти;
- d. стабілізатори та регулятори.

10.8. Цілі і принципи сталого розвитку:

- a. розповсюджуються на аграрну сферу;
- b. не поширюються на аграрну сферу;
- c. є стратегічними орієнтирами для розвитку аграрної сфери;
- d. вірні відповіді а, с.

Додаток

Лауреати Нобелівських премій з економіки

2010-2023 рр.

	Науковці. Тематика досліджень
2010	<p>Петер Даймонд Дейл Мортенсен, Кристофер Піссарідес «за аналіз ринків із проблемами пошуку»</p> <p>Чому так багато людей є безробітними одночасно, коли є велика кількість вакансій? Як економічна політика може вплинути на безробіття? Цьогорічні лауреати розробили теорію, за допомогою якої можна відповісти на ці запитання. Ця теорія також застосовна до ринків, відмінних від ринку праці.</p>
2011	<p>Томас Дж. Сарджент і Крістофер А. Сімс «за емпіричне дослідження причинно-наслідкових зв'язків у макроекономіці»</p> <p>Як на ВВП та інфляцію впливає тимчасове підвищення процентної ставки чи зниження податків? Що станеться, якщо центральний банк змінить цільовий показник інфляції або якщо уряд змінить ціль щодо бюджетного балансу?</p> <p>Лауреати розробили методи відповідей на ці та багато інших питань щодо причинно-наслідкового зв'язку між економічною політикою та різними макроекономічними змінними, такими як ВВП, інфляція, зайнятість та інвестиції.</p>
2012	<p>Елвін Е. Рот і Ллойд С. Шеплі «за теорію стабільних розподілів і практику дизайну ринку»</p> <p>Стосується центральної економічної проблеми: як якомога краще підібрати різних агентів. Наприклад, учнів потрібно підбирати до шкіл, а донорів людських органів — до пацієнтів, які потребують трансплантації. Як таке узгодження можна здійснити якомога ефективніше? Які методи є корисними для яких груп? Лауреати відповіли на ці запитання під час подорожі від абстрактної теорії стабільних розподілів до практичного проектування ринкових інститутів</p>

2013	<p>Ежен Фама, Ларс Пітер Хансен та Роберт Шиллер «за емпіричний аналіз цін на активи»</p> <p>Неможливо передбачити ціну акцій і облігацій протягом наступних кількох днів або тижнів. Але цілком можливо передбачити широку динаміку цих цін протягом більш довгих періодів, наприклад, наступних трьох-п'яти років. Ці висновки, які можуть здатися водночас дивовижними та суперечливими, зробили та проаналізували лауреати.</p>
2014	<p>Жан Тіроль «за аліз ринкової влади і регулювання»</p> <p>У багатьох галузях домінує невелика кількість великих фірм або одна монополія. Залишені нерегульованими, такі ринки часто дають соціально небажані результати – ціни вищі, ніж ті, що мотивуються витратами, або непродуктивні фірми, які виживають, блокуючи входження нових і більш продуктивних.</p> <p>Жан Тіроль вдихнув нове життя в дослідження таких провалів ринку. Його аналіз фірм із ринковою владою забезпечує єдину теорію, яка має значний вплив на основні політичні питання: як уряд повинен помати справу зі злиттям чи картелями та як він має регулювати монополії?</p>
2015	<p>Ангус Дітон «за аналіз споживання, бідності і добробуту»</p> <p>Щоб розробити економічну політику, яка сприятиме добробуту та скороченню бідності, ми повинні спочатку зрозуміти вибір індивідуального споживання. Більш ніж будь-хто інший, Ангус Дітон покращив це розуміння. Пов'язуючи детальний індивідуальний вибір із сукупними результатами, його дослідження допомогли трансформувати галузі мікроекономіки, макроекономіки та економіки розвитку.</p>
2016	<p>Олівер Харт Бенгт Хольмстрьом «за внесок у теорію контрактів»</p> <p>Сучасні економіки утримуються незліченними контрактами. Нові теоретичні інструменти, створені Хартом і Холмстремом, є цінними для розуміння реальних контрактів та інститутів, а також потенційних пасток у розробці контрактів.</p>

2017	<p>Річард Талер «за внесок у поведінкову економіку»</p> <p>Річард Х. Талер включив психологічно реалістичні припущення в аналіз прийняття економічних рішень. Досліджуючи наслідки обмеженої раціональності, соціальних уподобань і відсутності самоконтролю, він показав, як ці людські риси впливають на індивідуальні рішення, а також на результати ринку.</p>
2018	<p>Вільям Д. Нордхаус «за інтеграцію зміни клімату у довгостроковий макроекономічний аналіз» і Пол М. Ромер «за інтеграцію технологічних інновацій у довгостроковий макроекономічний аналіз»</p> <p>Вільям Д. Нордхаус і Пол М. Ромер розробили методи вирішення деяких найпростіших і актуальних питань нашого часу про те, як ми створюємо довгострокове стабільне економічне зростання.</p> <p>економіка має справу з управлінням обмеженими ресурсами. Природа диктує основні обмеження для економічного зростання, і наші знання визначають, наскільки добре ми справляємося з цими обмеженнями. Вільям Нордхаус і Пол Ромер значно розширили сферу економічного аналізу, побудувавши моделі, які пояснюють, як ринкова економіка взаємодіє з природою та знаннями.</p>
2019	<p>Абхіджит Банерджі Естер Дуфло Майкл Кремер «за експериментальний підхід до подолання глобальної бідності»</p> <p>Дослідження, проведене цьогорічними лауреатами, значно покращило нашу здатність боротися з глобальною бідністю. Лише за два десятиліття їхній новий експериментальний підхід змінив економіку розвитку, яка зараз є процвітаючою сферою досліджень.</p>
2020	<p>Пол Р. Мілгром і Роберт Б. Вілсон «за вдосконалення теорії аукціону та винаходи нових форматів аукціону»</p> <p>Лауреати вивчали, як працюють аукціони. Вони також використали свої знання для розробки нових форматів аукціонів для товарів і послуг, які важко продати традиційним</p>

	<p>способом, наприклад, радіочастоти. Їхні відкриття принесли користь продавцям, покупцям і платникам податків у всьому світі.</p>
2021	<p>Девід Кард «за його емпіричний внесок в економіку праці» інша половина спільно до Джошуа Д. Ангріст Гвідо В. Імбенс «за їхній методологічний внесок в аналіз причинно-наслідкових зв'язків»</p> <p>Природні експерименти допомагають відповісти на важливі для суспільства питання. Лауреати надали нові погляди на ринок праці та показали, які висновки про причину та наслідок можна зробити на основі природних експериментів. Їхній підхід поширився на інші галузі та зробив революцію в емпіричних дослідженнях.</p>
2022	<p>Бен С. Бернанке Дуглас В. Даймонд Філіп Х. Дибвіг «за дослідження банків і фінансових криз»</p> <p>Їхні відкриття покращили спосіб боротьби суспільства з фінансовими кризами</p> <p>Цьогорічні лауреати значно покращили наше розуміння ролі банків в економіці, особливо під час фінансових криз. Важливим висновком у їхньому дослідженні є те, чому важливо уникати банкрутства банків.</p>
2023	<p>Клаудія Голдін «за те, що ми покращили наше розуміння результатів ринку праці жінок»</p> <p>Вона розкрила ключові причини гендерних відмінностей на ринку праці</p> <p>Клаудія Голдін представила перший вичерпний звіт про заробітки жінок та їхню участь на ринку праці протягом століть. Її дослідження розкриває причини змін, а також основні джерела гендерного розриву, що залишився.</p>

Список літератури

1. Arthur Penty. Post-industrialism. URL: https://www.google.com/books/edition/Post_industrialism/z7Lls4_2_UEC?hl=ru&gbpv=1&bsq=post%20industrialism
2. Commons J. Institutional Economics. American Economic Review. 1931. Vol. 21. P. 652.
3. Du Pisani, J.A. Sustainable development-historical roots of the concept. Environ. Sci. 2006. Vol. 3, pp. 83–96.
4. Frank Webster. Theories of the Information Society. URL: <https://cryptome.org/2013/01/aaron-swartz/Information-Society-Theories.pdf>
5. Kates, R.W.; Parris, T.M. Long-term trends and a sustainability transition. Proc. Natl. Acad. Sci. USA 2003. Vol. 100. pp.8062–8067.
6. Kates, R.W.; Parris, T.M.; Leiserowitz, A.A. What is sustainable development? Goals, indicators, values, and practice. Environ. Sci. Policy Sustain. Dev. 2005. Vol. 47, pp. 8–21.
7. L. Robbins. An Essay on the Nature and Significance of Economic Science. 2nd ed. London: Macmillan, 1935, ch.1, p.1–23.
8. Lele, S.M. Sustainable development: A critical review. World Dev. 1991. Vol. 19, pp. 607–621.
9. Philip Cooke. Regional innovation systems: Competitive regulation in the new Europe. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/0016718592900489>
10. Roy Rothwell. Towards the Fifth-generation Innovation Process. International Marketing Review. URL: <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/02651339410057491/full/html>
11. Rutherford M. Institutions in Economics. The Old and The New Institutionalism. Cambridge. 1995. P. 135.
12. Veblen T. Why Is Economics Not An Evolutionary Science? Quarterly Journal of Economics. July. 1898. P. 389.
13. Williamson, Oliver E. The economic institutions of capitalism : firms, markets, relational contracting. URL: <https://archive.org/details/economicinstitut0000will>
14. Zhao, J. The theoretical analysis of sustainable development. Ecol. Econ. 1991, pp. 12–15.
15. Базилевич В.Д. Економічна наука та освіта в епоху системних трансформацій: нові виклики і запити до

фундаментальної теорії. Економіка України. 2016. № 8. С. 78–90.

16. Довбенко М. Криза економіки – не криза науки: монографія / М. Довбенко. К.: ВЦ «Академія», 2009. 304 с.

17. Кун Томас. Структура наукових революцій. К.: Port-Royal, 2001. 228 с.

18. Лебедева Л. Про методологію дослідження постіндустріальної економіки. Вісник КНТЕУ. 2013. № 2. с. 28

19. Сучасні економічні теорії: історія, методологія та перспективи розвитку: зб. матеріалів Всеукр. Круглого столу; 10 листоп. 2016 р. К. : КНЕУ, 2016. 199 с.

20. Тапскотт Д. Електронно-цифрове общество. К. : Рефл-бук, 1999. 406 с.

21. Трансформаційна економіка: навч. посібник / В. С. Савчук, Ю. К. Зайцев, І. Й. Малий та ін. ; за ред. В. С. Савчука, Ю. К. Зайцева ; М-во освіти і науки України, Держ. вищ. навч. заклад «Київський нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана». - 2-ге вид., без змін. К. : КНЕУ, 2008. 613 с.

22. Шевченко О.О. Історія економіки та економічної думки: сучасні економічні теорії: Навчальний посібник. К.: Центр учбової літератури, 2012. 280 с.